

**МИНИСТРЛИГИ Ж. БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИИМинин МИЛИЦИЯНЫН
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ Э. А. АЛИЕВ атындагы АКАДЕМИЯСЫ**

Диссертациялык кеңеш Д 12.20.610

Кол жазма укугунда

УДК: 343:98(575.2) (043.3)

Джоробеков Женишбек Мамаюнусович

**Заманбап шарттарда экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды
ачыктоонун жана тергөөнүн укуктук жана криминалистикалык
камсыздоонун көйгөйлөрү**

12.00.09 - жазык процесси, криминалистика,
ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү

юридика илимдеринин доктору окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек - 2022

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А. Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөө институтунун укук бөлүмүндө аткарылган

Илимий жетекчи:

Исаева Клара Асангазыевна,-

юридика илимдеринин доктору, профессор, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин кылмыш-жазык жана соттук экспертиза кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер:

Базарбаев Алмаз Сатыбалдиевич, -

юридика илимдеринин доктору, доцент, Кыргыз мамлекеттик юридикалык университетинин кылмыш-жаза кафедрасынын доценти

Исаев Аджимурат Алыбалаевич, -

юридика илимдеринин доктору, профессор, Казахстан Республикасынын «Университет Нархоз» АК «Право» илимий билим берүү Департаментинин профессору

Матчанов Алимжон Атабаевич, -

юридика илимдеринин доктору, профессор, Ўзбекистан Республикасынын ИИМдин Академиясынын уюштуруучулук-кадрдык ишмердүүлүк кафедрасынын начальниги

Жетектөөчү мекеме:

Казакстан Республикасынын ИИМдин М.Есбулатов атындагы Алматы академиясынын жазык процесси жана криминалистика кафедрасы (050059, Казакстан Республикасы, Алматы ш., Утепов к., 29).

Диссертациялык иш 2022-жылдын «27» майында саат 10.30 да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э. А. Алиев атындагы Академиясына караштуу юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 12.20.610 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев көчөсү, 132; конференц-зал (209-ауд.). Диссертациялык иш менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин А. Табалдиев атындагы (720024, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу көч., 394) жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин милициянын генерал-майору Э.А. Алиев атындагы Академиясынын (720083, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Ч. Валиханов көч., 1 «А») китепканаларынан, ошондой эле диссертациялык кеңештин disserlaw.knu.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2022-жылдын «27» апрелинде жөнөтүлдү.

**Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты, доцент**

Абдукаримова Н.Э.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Коомдун ар кандай чөйрөлөрүндө экстремисттик көрүнүштөрдүн күчөшүнүн масштабынын өсүшү, өлкөдөгү саясий жана социалдык-экономикалык кырдаалды туруксуздаштыруунун фонунда улуттук коопсуздукту камсыз кылуу мамлекеттик саясаттын артыкчылыктуу багыты болуп саналат. Заманбап шарттарда уюшкан кылмыштуулук, анын ичинде трансулуттук кылмыштуу синдикаттарды кошкондо, этностор аралык жана конфессиялар аралык мамилелер чөйрөсүндөгү кырдаалдын татаалдыгын жана алардын маданий жактан байланышынын жоктугун өтө натыйжалуу пайдаланып жаткан коомдук коопсуздукту камсыз кылуунун көнүмүш, көптөн бери калыптанып калган формаларынын жана ыкмаларынын натыйжалуулугу аз болууда.

Криминогендик кырдаалды курчуткан, коомдо жер алган «көмүскөдөгү» бийлик түзүмдөрдүн иштешинин эң көрүнүктүү көрүнүшү (мамлекеттеги саясий туруксуздуктун фонунда) акыркы 15-20 жыл ичинде массалык башаламандыктарды уюштуруунун көп сандаган учурлары болгондугу жана мамлекет башчыларын алмаштырууга алып келгендиги менен курчутууда. Ошондой эле экстремисттик багыттагы атайын кылмыштардын пайда болушуна салым кошкон окуялардын артында көбүнчө «сырткы» күчтөр да турат.

Бул экстремизм саясий карама-каршылыктардын күчөшүнүн көнүмүш формасына, мыйзамдуу бийлик түзүмдөрүнүн ишмердүүлүгүнүн уюшкандыгын бузууга, ошондой эле орун алган социалдык-маданий чырчатактардын себебине айланып баратканын гана далилдейт. Биздин оюбузча, бул коомдук коркунучтуу социалдык кубулуштун мутациялары ушунчалык күчтүү болгондуктан, алар комплекстүү илимий мониторингди, учурда өзүнүн мазмуну боюнча өнүгүүнүн сапаттык жаңы этабын башынан өткөрүп жаткан экстремизмге каршы аракеттенүүнүн концептуалдык олуттуу негиздерин иштеп чыгууну талап кылат, ошого байланыштуу тандалып алынган илимий изилдөөнүн темасын актуалдаштырууда.

Мындан сырткары, изилдөөнүн актуалдуулугу башка факторлор менен тастыкталат, *биринчиден*, «экстремизм» жана «экстремисттик багыттагы кылмыштар» феноменинин түпкү маңызынын ушул күнгө чейин бирдиктүү түшүнүгүнүн жоктугу, ошондой эле алардын мазмунунда карама-каршылыктардын болушу алардын белгилерин аныктоодо, ошол эле жерден жосундардын критерийлерин белгилөөдө көйгөйлөргө алып келет; ошондой эле аларды башка байланышкан кылмыштар менен дифференциялоо; *экинчиден*, жүрүп жаткан глобалдашуу процесстердин алкагында кылмыштардын бул категориясы мамлекеттер аралык мүнөзгө ээ болуп, эл аралык каналдарды пайдаланып, экстремисттик мүнөздөгү криминалдуу жосундарды даярдоо жана жасоо максатында, көп сандагы трансулуттук экстремисттик уюмдардын пайда болушуна жана алардын эл аралык деңгээлдеги позицияларынын бекемделишине алып келди. Албетте, бул нерсе изилдөөчүлөрдүн алдына мыйзамдык базаны критикалык талдоо, ошондой эле экстремизмдин

трансулуттук уюшкан мүнөзүн эске алуу менен бирге экстремизмге каршы аракеттенүүнүн интегралдык тутумун иштеп чыгуу менен байланышкан милдеттерди коёт; *үчүнчүдөн*, кылмыш-жаза мыйзамдарынын жасалган жосундар үчүн жоопкерчилик маселелерине, алардын карама-каршылыктуу жана көйгөйлүү мүнөзүнө тиешелүү жоболорунун жетилбегендиги, ошондой эле анын бир катар жоболорунун баа берүүчү мүнөзү, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин айрым ченемдерин өркүндөтүүнү талап кылат. Мындан сырткары, кырдаалды, мыйзамчыгаруучу тарабынан ченемдик актыларга киргизген, тандалма жана өз ара карама-каршы келген өзгөртүүлөр курчутууда; *төртүнчүдөн*, экстремизмдин жана анын көрүнүштөрүнүн жайылышынын жаңы тенденцияларынын пайда болушу ошол категориядагы иштерге каршы турууга ар кандай мамилени талап кылгандыктан, криминология, криминалистика, кылмыш-жаза укук илими жана ыкчам иликтөө ишмердүүлүк жаатында байкалган жетишкендиктерди эске алуу менен бирге далилдөөнүн заманбап моделдерин калыптандыруу боюнча иштерди актуалдаштырды; *бешинчиден*, экстремизмге каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга анын салыштырмалуу жаңы түрү болгон маалыматтык экстремизмге криминалдык ишмердүүлүктүн заманбап куралдарын колдонуу менен дагы эле трансулуттук экстремизмдин контекстинде талдоого дуушар болуп жаткандыгы тоскоол болууда. Материалдык жана интеллектуалдык векторлор боюнча маалыматтык экстремизмге каршы туруу үчүн жаңы көрүнүшкө ээ болгон жана аны изилдөөгө башка комплекстүү мамилени талап кылган, каралып жаткан жагдайдагы маалыматтык коопсуздук чөйрөсүндөгү жана маалыматтык экстремисттердин аракеттерине байланышкан өзгөчөлүктөргө жана көйгөйлөргө терең талдоо жүргүзүүнү талап кылгандыктан бул жагдай негизсиз болуп эсептелинет; *алтынчыдан*, белгилей кетүүчү нерсе, тергөөнүн мүнөзүнө таасир этүүчү бир катар конкреттүү факторлорду эске алуу менен бирге экстремизмдин көрүнүштөрүнө байланышкан кылмыштардын комплекстүү криминалистикалык мүнөздөмөсүн иштеп чыгуу зарылчылыгы каралып жаткан маселени ийгиликтүү чечүүнүн маанилүү шарты болуп саналат: азыркы убакытка чейин жок болгон, экстремисттик жүрүм-турумдун детерминанттарын, экстремизмдин анын жаңы формаларында жайылуу тенденцияларын, мындай кылмыштардын этно-диний өзгөчөлүктөрүн, анын негизинде экстремизмге байланышкан кылмыштарды иликтөө боюнча чаралардын комплекстүү тутумун иштеп чыгуу керек. Албетте, экстремизмге байланышкан кылмыштарды иликтөөнүн методологиясын калыптандыруу ата мекендик юридикалык илим үчүн да, криминалистикалык илим үчүн да актуалдуу илимий-практикалык милдет болуп саналат; *жетинчиден*, экстремизмге байланышкан кылмыштарга укук коргоо органдарынын өз убагында чара көрбөгөндүгү көйгөй бойдон калууда. Бүгүнкү күндө көрүлүп жаткан чаралар экстремисттик мүнөздөгү кылмыштардын бетин ачууда жана тергөөдө укук коргоо органдары туш болгон көйгөйлөрдү жойбойт. Белгилей кетчүү нерсе, жалпысынан алганда күрөш экстремизмдин феноменине каршы

эмес, акыркы жылдарда олуттуу трансформацияга дуушар болгон экстремизмге каршы аракеттенүүнүн натыйжалуу механизмин иштеп чыгууну талап кылган, жогоруда айтылгандар бул чөйрөдө улуттук коопсуздукту камсыз кылуу үчүн бул маалыматтын актуалдуулугун жана маанисин тастыктаган, анын кылмыштарынын кээ бир курамын түзгөн, айрым көрүнүштөрү менен жүргүзүлүүдө.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын изилденген көйгөйү демилгелүү болуп саналат. Диссертациянын изилденип жаткан көйгөйү автордун демилгелүү эмгеги болуп саналат жана Кыргыз Республикасынын Улуттук коопсуздук концепциясына (2021-жылдын 20-декабрындагы № 570), Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы (2021-жылдын 12-октябрындагы №435), ошондой эле «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2005-жылдын 17-августундагы № 150) менен түздөн-түз байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты – кылмыштарды тергөө менен байланышкан теориялык жана практикалык көйгөйлөрдү комплекстүү илимий талдоонун негизинде уюшкан трансулуттук экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча сотко чейинки өндүрүштүн ишин укуктук жана криминалистикалык жактан камсыздоону өркүндөтүү боюнча, КМШ өлкөлөрүндө экстремизмдин криминалдуу көрүнүштөрүн жайылтуудагы заманбап тенденцияларын эске алуу менен бирге, бул категориядагы иштер тууралуу чаралардын тутумун, иштеп чыгуудан турат. **Колдонулуучу максат** – «2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыз кылуу контекстинде экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы туруу программасы» долбоорунун автордук концептуалдык моделин иштеп чыгуу.

Белгиленген максатка жетүү үчүн төмөнкү **милдеттер** коюлган:

1. экстремизм түшүнүгүнүн маңызын жана анын өзгөчөлүктөрүн ачып берүүчү доктриналдык-укуктук мамилелерге талдоо жүргүзүү;
2. КМШ өлкөлөрүндө экстремисттик кылмыштар үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигин белгилөөнүн артыкчылыктуу теориялык жана укуктук концепцияларын кароо;
3. Кыргыз Республикасындагы экстремисттик багыттагы кылмыштарды квалификациялоонун актуалдуу кылмыш-жаза укуктук көйгөйлөрүн иликтөө;
4. Кыргыз Республикасынын колдонуудагы кылмыш-жаза кодексине ылайык экстремисттик багыттагы кылмыштар үчүн кылмыш-жаза жоопкерчилигин тутумдаштыруу көйгөйлөрүнө юридикалык талдоо жүргүзүү;
5. экстремисттик кылмыштарды сотко чейинки далилдөөнүн талаш-тартыштуу кылмыш-жаза процесстик аспектилерине изилдөө жүргүзүү;
6. каралып жаткан иштердин категориясында далилдөө предметинин өзгөчөлүктөрүн белгилөө үчүн зарыл болгон илимий ыкмаларга талдоо жүргүзүү;

7. экстремисттик багыттагы кылмыштарды иликтөөдө техникалык - криминалистикалык жактан камсыздоо көйгөйлөрүн изилдөө, ошондой эле экстремизмге байланыштуу иштер боюнча кылмыш-жаза процессинде илимий-техникалык каражаттарды жана атайын билимдерди колдонууну жөнгө салуу көйгөйлөрүн кароо;

8. экстремисттик багыттагы криминалдуу көрүнүштөргө комплекстүү криминология-криминалистикалык мүнөздөмө берүү жана алардын КМШ өлкөлөрүндө таралышынын негизги тенденцияларын чагылдыруу;

9. КМШ өлкөлөрүндө маалыматтык экстремизмдин жайылышын аныктоочу факторлоруна жана бул коркунучка каршы туруу көйгөйлөрүнө талдоо жүргүзүү;

10. экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш стадиясында тергөө субъектинин ишин уюштуруу жана көзөмөлдөө үчүн маалыматтык технологиялардын кылмыш-жаза процессуалдык формасын колдонуу мүмкүнчүлүгүн жана өзгөчөлүктөрүн кароо;

11. экстремисттик багыттагы көрүнүштөргө каршы аракеттенүүнүн көйгөйлөрүн жана механизмдерин изилдөө жана заманбап шарттар алдында ички иштер органдарынын функционалдык ыйгарым укуктарын ишке ашыруунун артыкчылыктуу багыттарын көрсөтүү;

12. диссертациялык изилдөөнүн негизинде кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын ченемдерин өркүндөтүү боюнча далилдүү сунуштарды, ошондой эле «2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыз кылуу контекстинде экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы туруу боюнча Программанын» долбоорунун концептуалдык моделин иштеп чыгуу.

Иштин илимий жаңылыгы даярдалган диссертациялык иш, жаңыдан кабыл алынган кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдардын контекстинде, экстремисттик багыттын заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү менен байланышкан көп аспектидеги ири илимий көйгөйдүн комплекстүү теориялык жана колдонулуучу изилдөө болуп саналгандыгы менен аныкталат. Бул иште «2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыз кылуу контекстинде экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү боюнча автордук Программанын» долбоору көрсөтүлгөн, ошондой эле 2021-жылдын 1-декабрында күчүнө кирген Кыргыз Республикасынын жаңы Кылмыш-жаза кодексинде каралып жаткан кылмыштардын тобун кылмыш-жаза-укуктук тутумдаштыруу боюнча автордук концепциясы сунушталган.

Сунушталган изилдөө трансулуттук уюшкан кылмыштуулуктун жайылуу фонунда анын өнүгүүсүнүн учурдагы тенденцияларына ылайык заманбап экстремизмдин өзгөчөлүктөрү жана криминологиялык жана криминалистикалык өзгөчөлүктөрү жөнүндө жаңы маалыматтарды камтыйт. Уюшкан экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү боюнча ички иштер органдарынын иш-аракетине тоскоол болгон себептүү комплекс жана көйгөйлөр боюнча автордун көз карашы баяндалып, каралып жаткан

чөйрөдөгү өлкөнүн улуттук коопсуздугун камсыз кылуунун натыйжалуулугун жогорулатууга көмөктөшүүчү чаралардын комплекстүү тутуму иштелип чыккан. Мындан сырткары, илимий жаңылык төмөнкү автордук мамилелер менен аныкталат:

- заманбап экстремизмдин көрүнүштөрүнө теориялык көз караштардын доктриналык анализинин негизинде экстремизм, экстремисттик коомчулук, экстремисттик багыттагы кылмыштар сыяктуу фундаменталдык категориялардын автордук чечмелөөсү берилген, ошондой эле заманбап экстремизмди мүнөздөгөн концептуалдык өзгөчөлүктөрү белгиленген;

- КМШ өлкөлөрүндө экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү боюнча мыйзамдык концепциялардын өзгөчөлүктөрү жана укуктук камсыздоо көйгөйлөрү чагылдырылган. Ошол эле учурда, автор изилдөөнүн бул аспектинин белгилөөдө төмөнкү ыкмаларды тандап алган: *биринчиден*, КМШ өлкөлөрүндөгү экстремизм чөйрөсүндөгү кылмыштуулукка каршы күрөшүү чөйрөсүн жөнгө салуучу мыйзам актыларынын мазмунуна кеңири токтолбостон, алардын концептуалдык өзгөчөлүктөрү өз ара салыштыруу аспектинде да, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен да белгиленген. Ошондой эле каралып жаткан чөйрөдөгү негизги көйгөйлүү аспектилер чагылдырылган жана аларды чечүүнүн жолдору белгиленген; *экинчиден*, экстремисттик ишмердүүлүктүн трансулуттук мүнөзүн эске алуу менен бирге чечүүнү талап кылган көйгөйлөрдүн жалпылыгы да белгиленген; *үчүнчүдөн*, автор кылмыш саясатында жаңы багытты ачкан жана азыркы реалдуулукка жооп берген экстремизмге каршы күрөшүү концепциясын иштеп чыгууга мүмкүндүк берген КМШ өлкөлөрүнүн мыйзамдарындагы олуттуу жаңылыктарга токтолгон;

- каралып жаткан чөйрөдөгү Кыргыз Республикасынын кылмыш саясатынын учурдагы абалы жана көйгөйлөрү жана аны өркүндөтүүнүн артыкчылыктуу багыттары жөнүндө автордун көз карашы көрсөтүлгөн;

- экстремизмдин эң кеңири таралган формаларындагы заманбап көрүнүштөрдү автордук тутумдаштыруусу, ошондой эле экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды кандай белгилер боюнча дифференциялоо сунушталган;

- экстремизмдин мазмунуна ар кандай концептуалдык мамилелер боюнча автордун позициясы төмөнкүдөй өз ара байланышкан илим тармактары көрсөтүлгөн: философия, саясат таануу, социология, юриспруденция, анын негизинде каралып жаткан коомдук кубулуштун мазмундук компоненти иштелип чыккан;

- экстремисттик багыттагы кылмыштарга каршы аракеттенүү алкагында сунуштарды иштеп чыгууда автор төмөнкү позицияны карманган: а) кылмыштуу жүрүм-турумдун чектерин кеңири чечмелөөгө жол бербөө жөнүндө; б) кылмыш-жаза мыйзамдарын тутумдаштыруу жана унификациялоо механизмдерин иштеп чыгуу зарылчылыгына; в) кылмыш-жаза мыйзамдарына аны колдонуу практикасын эске алуу менен бирге түзөтүүлөрдү жана анын таралышынын заманбап тенденцияларын эске алуу менен өзгөртүүлөрдү

киргизүүсүнө;

- экстремисттик багыттагы кылмыштардын жаңы элементтерин криминализациялоо зарылчылыгы жөнүндө позиция негизделген, тактап айтканда:

1) Берене ----- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.
Мыйзамсыз коомдук же башка бирикмелердин ишмердүүлүгүн уюштуруу

2) Берене ----- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.
Экстремисттик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууга байланыштуу алардын ишмердүүлүгүнө тыюу салуу же жоюу жөнүндө соттун чечими чыккан, диний же башка коомдук бирикмелерди уюштуруу жана алардын ишмердүүлүгүнө катышуу.

3) Берене ----- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси. *Диний же башка коомдук бирикмелердин мүчөлөрүнүн мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүнө мыйзамсыз кийлигишүүсү.*

4) Берене ----- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.
Экстремисттик коомчулукту, б.а. түзүмдөлгөн уюшкан топту же уюшкан (анын ичинде трансулуттук топтордун) бирикмесин түзүү

5) Берене ----- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.
Мыйзамсыз диний топту түзүү, ага жетекчилик кылуу же анын ишмердүүлүгүнө катышуу

- азыркы маалыматтык экстремизмдин негизги белгилери боюнча автордун көз карашы, ошондой эле каралып жаткан коомдук феноменге каршы аракеттенүүгө тоскоол болгон негизги көйгөйлөр жана жагдайлар чагылдырылган, анын негизинде аларды чечүүнүн жолдору көрсөтүлгөн;

- экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүшкө көзөмөлдү жүзөгө ашыруу боюнча иш-чаралардын натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча сунуштар киргизилген;

- коомдун бир катар тутумдарына таасирин тийгизген маалыматтык экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча алдын алуу чаралары тууралуу автордун көз карашы көрсөтүлгөн;

- экстремисттик багыттагы кылмыштарды иликтөөдө техникалык жана криминалистикалык жактан камсыз кылуу көйгөйлөрүнө автордун мамилеси баяндалган жана аларга уруксат талап кылынган кылмыш-жаза процессуалдык мүнөздөгү негизги чаралар чагылдырылган;

- экстремисттик багыттагы кылмыштардын автордук криминалистикалык классификациясы иштелип чыккан жана көрсөтүлгөн;

- трансулуттук уюшкан экстремизмдин таралышынын заманбап тенденцияларына автордун көз карашы чагылдырылган, анын негизинде көрсөтүлгөн Программанын долбоорунда бул чөйрөдөгү кылмыштуулукту алдын алуунун криминологиялык механизми белгиленген.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси төмөнкүдөй жыйынтыкталат:

1. Автор тарабынан иштелип чыккан, трансулуттук уюшкан

кылмыштуулуктун түрдүү криминалдуу формаларына жана көрүнүштөрүнө каршы күрөшүүнүн натыйжалуу механизмин түзүүгө багытталган, «2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыз кылуу контекстинде экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү боюнча Программанын» долбоору ушул чөйрөдө Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугун жана жалпысынан мамлекеттик саясатты камсыз кылуу боюнча концептуалдык негиз боло алат;

2. Экстремисттик багыттагы белгилерин аныктоодо, автор тарабынан белгиленген мыйзамдык жана доктриналдык мамилелер каралган жана аларды тутумдаштырууда, каралып жаткан чөйрөдө диссертант тарабынан сунуш кылынган мыйзамчыгаруу концепциясын андан ары өркүндөтүү үчүн бирдей позиция катары кызмат кылат;

3. Формулировкаланган корутундулар жана сунуштар Кыргыз Республикасынын укук коргоо органдарынын жана КМШга мүчө-мамлекеттердин мамлекеттик жана бийлик түзүмдөрүнүн бөлүмдөрүнүн практикасында талап кылынышы мүмкүн, алардын функциялары экстремисттик багыттагы кылмыштарга каршы аракеттенүү менен түздөн-түз байланышкан;

4. изилдөөнүн натыйжаларын колдонуу тергөө субъекттеринин сотко чейинки ишин өркүндөтүүнү, анын ичинде атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүнү камсыз кылат: экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө далилдерди укуктук жөнгө салууну өркүндөтүү боюнча бир катар сунушталган жоболорду колдонуу мүмкүнчүлүгү, ошондой эле трансулуттук экстремисттик кылмыштар менен байланышкан кылмыш-жаза сот өндүрүшүнө катышкан тергөө жана алгачкы тергөө органдары, прокурорлор жана судьялар үчүн окуу куралдарын жана сунуштамаларын иштеп чыгуунун илимий-методикалык негиздери менен аныкталат;

5. Илимий талкууларды жандандырган, экстремисттик топторду уюштурууга жана ага катышууга, ошондой эле экстремисттик ишмердүүлүктү жалпысынан алганда, каршы аракеттенүүгө багытталган экстремизм тууралуу, кылмыш-жаза ишмердүүлүгү боюнча колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүү жөнүндө сунуштардын негизин түзгөн кылмыш-жаза-укуктук, кылмыш-жаза процессуалдык, криминалистикалык теориялары жаңы түшүнүктөр менен байытууда;

6. жалпыга маалымдоо каражаттарын же маалыматтык-телекоммуникациялык тармактарды пайдалануу менен жасалган экстремисттик багыттагы кылмыштарды иликтөөнүн жүрүшүндө келип чыккан бир катар мыйзам чыгаруучулук жана практикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдору сунуш кылынган;

7. Төмөнкүдөй колдонулушу мүмкүн:

а) юридикалык профилдеги окуу жайлардын окуу процессинде окуучулардын «Криминалистика» сабактарын жана трансулуттук экстремизмге байланышкан кылмыштардын алдын алуу, ачуу жана тергөө көйгөйлөрү боюнча атайын курстарды үйрөнүүдө, ошондой эле сотко чейинки өндүрүш

органдарынын жана соттун кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу боюнча компетенцияларды өздөштүрүүдө;

б) уюшкан экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү чөйрөсүндө кызматкерлердин кесиптик даярдыгын жогорулатууга багытталган усулдук иштерде, ошондой эле ички иштер органдарынын бул багыттагы адистешкен бөлүмдөрүнүн ишин уюштурууну жакшыртуу боюнча практикалык иштерде.

Жактоого чыгарыла турган диссертациянын негизги жоболору:

1. Экстремизм үчүн төмөнкү концептуалдык белгилер мүнөздүү: 1) экстремизм - бул өнүгө жана өзгөрө турган жана андан ары мыйзамсыз экстремисттик ишмердүүлүктө өзүнүн көрүнүшүн таба турган коомдук терс көрүнүш; 2) негизинен саясатташтыруу жана ар кандай социалдык чыр-чатактын себептери боюнча конституциялык негиздерди бузуу, расалык, диний, улуттук кастыкты козутуу боюнча максаттуу аракеттер менен мүнөздөлөт; 3) экстремисттик кол салууларга дуушар болгон, мамлекет тарабынан корголуучу жана жоопкерчилик жазык мыйзамдарында, ошондой эле экстремизмге каршы аракеттенүү маселелерин тике же кыйыр түрдө козгогон башка ченемдик укуктук актыларда белгиленген негизги чөйрөлөр; 4) башка идеологияны тануу жана башка көз караштарды (конфессиялык, саясий, экономикалык ж.б.) жактоочуларга сабырсыздык; 5) каршылаштарга каршы күрөштүн мыйзамдуу эрежелеринин кагылышуусун жактоочулар тарабынан кескин этибарга албоо жана мында колдонулган каражаттарды идеологиялык жактан негиздөө аракеттерин кабыл алуу (мисалы: моралдык мажбурлоо, физикалык зомбулук, экономикалык басым ж.б.); 6) алдыга коюлган максатка жетүү үчүн жигердүү оппонент болуп саналган каршы тарап гана эмес, ошондой эле экстремисттердин ишенимине кошулбаган ар кандай адам зордук-зомбулуктун таасирине дуушар болушу мүмкүн, андан сырткары мындай таасир түздөн түз жана кыйыр түрдө болушу мүмкүн; 7) экстремисттик иш-аракет ар дайым түрткү маанисине ээ жана агрессияны, анын ичинде зомбулукту пропагандалоону өзүнө камтыйт; 8) экстремисттик идеяларды пропагандалоо процессинде таасир этүүнүн эмоционалдык ыкмаларынын үстөмдүк кылуусу, адамдардын аң-сезимине эмес, алардын сезимдерине жана жек көрүүлөрүнө кайрылуу, ошондой эле экстремисттик кыймылдардын лидерлеринин харизматикалык образын түзүү; 9) экстремизм өзүнүн мазмуну боюнча терроризмге караганда алда канча кеңири, теориялык аспектиде терроризм анын курамдык бөлүгү жана экстремизмдин экстремалдык түрү, практикалык жактан алганда, үрөй учурган зордук-зомбулук аракеттеринин тутуму, башкача айтканда экстремизмдин максаттарына жетүү ыкмасы катары иш алып барат; 10) мамлекет тарабынан жүргүзүлүп жаткан ички жана тышкы саясат менен өзүнүн идеологиясы, көз карашы жана доктринасы бар, карама-каршы конкреттүү коомдук топ тарабынан күрөштү уюштуруу үчүн белгилүү бирикмелерди, кыймылдарды түзүү менен мүнөздөлөт, ошондой эле улуттук, экономикалык, диний, социалдык жана аскердик чөйрөлөрдө экстремисттер бар болгон ар кандай радикалдык ыкмаларды, анын ичинде карама-каршы тарапка

каршы зомбулук көрүнүштөрүн колдонгон ишмердүүлүк. Ошого байланыштуу жогоруда айтылгандардын негизинде автор экстремизмге төмөнкүдөй жалпыланган аныктаманы сунуштайт: **“экстремизм”** - бул атайын өзгөчөлүктөргө ээ болгон татаал социалдык терс, көп кырдуу кубулуш, алар төмөнкүлөр: а) ал андан ары мыйзамсыз экстремисттик иш-аракеттерде чагылдырылат, идеологиялык жактан конституциялык реформаларды дестабилиздештирүүгө, тартипти, анын ичинде мамлекеттин ички жана тышкы коопсуздугуна шек келтирүүгө, башка негиздер менен салттарды орнотууга, социалдык, мүлктүк, расалык, улуттук же диний кастыкты козгоого багытталган; б) башка көз караштарды колдоочуларга карата баш тартуу жана сабырсыздык менен коштолгон юридикалык жана жеке жактардын мыйзамсыз иш-аракеттеринин жардамы менен белгилүү бир кыймылды, жамаатты, коомдук бирикмени, агрессия, күч колдонуу же аны пропагандалоо менен байланышкан тенденцияны түзүү, белгиленген коомдук-саясий максаттарга жетүү мүнөздүү; в) коомдогу жана мамлекеттеги көйгөйлөрдү чечүүдө ар кандай көз караштар кагылышкан коомдук турмуштун башка ар кандай маанилүү чөйрөлөрүндө пайда болгон заманбап объективдүү жана субъективдүү жагдайлардын негизинде өзгөрүп жана өнүгө алат.

2. «2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыз кылуу контекстинде экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүнүн программасы» долбоорунун концептуалдык автордук модели иштелип чыкты жана сунушталды.

Программанын түзүмү:

1. Программанын негизи жана максаты
2. Экстремизмдин жаңы көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүгө багытталган укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүнүн уюштуруунун принциптери
3. Экстремисттик багыттагы кылмыштардын таралышынын заманбап тенденциялары
4. Кыргыз Республикасындагы экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүгө тоскоол болгон көйгөйлөр жана факторлор
5. Заманбап экстремизмге каршы аракеттенүү менен байланышкан тергөө субъекттеринин ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктуу багыттары
6. Экстремизмдин жаңы формаларына каршы аракеттенүү боюнча тергөө субъекттеринин ишмердүүлүгүн укуктук жана уюштуруучулук жактан камсыздоо
7. Маалыматтык экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча чаралардын атайын комплекси
8. Экстремизм жөнүндө кылмыш-жаза иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш стадиясында тергөө жана алдын ала тергөө органдарынын ишмердүүлүгүнүн негизги багыттары
9. Экстремисттик көрүнүштөргө каршы аракеттенүү боюнча укук коргоо органдарынын ишмердүүлүгүн техникалык жактан камсыздоону

жасакшыртуу

10. Экстремисттик түзүлүштөр тарабынан жасалган экстремизмдин көрүнүштөрүнүн алдын алууга багытталган укук коргоо органдарынын атайын чараларынын комплекси

11. Криминогендик абалдарга мониторинг кылуу жана экстремисттик багыттагы кылмыштардын алдын алуу боюнча профилактикалык иш-чараларды жүргүзүү

12. Күтүлгөн жыйынтыктар

Сунушталган Программанын долбоору иштин тиркемесинде көрсөтүлгөн.

3. Кыргыз Республикасында экстремизмге каршы күрөшүүнүн натыйжалуулугуна төмөнкү факторлор тоскоол болууда: биринчиден – жалпысынан караганда Кыргыз Республикасындагы ченемдик укуктук актылардын мазмунуна талдоо жүргүзүүнүн негизинде төмөнкүлөрдү айтсак болот: а) мамлекеттик бийлик органдары тарабынан жүргүзүлүп жаткан реформалардын так концепциясынын жана терең ойлонулган программасынын жоктугу, муну биринчиден, отуз жылга созулган көп сандаган реформалар далилдеп турат; экинчиден, кабыл алынган мыйзамдардын социалдык-укуктук сапатынын төмөндүгү, бул коомчулуктан жооп таппай жатат, анткени мыйзам чыгаруу органдары көбүнчө жеке топтордун айрым кызыкчылыктарынын, анын ичинде бийликте турган түзүмдөрдүн ар кандай мезгил-мезгили менен алмашып туруучу саясий (топтордун) пайдасына карама-каршы чечимдерди кабыл алынгандыгында. Бул жагдай бул чөйрөдөгү мыйзамдык реформаларга баш аламан мүнөз берип, колдонуудагы башка мыйзамдарга карама-каршы келет. Экинчиден – 2005-жылдын 17-августундагы «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча негизги ченемдик акт болуп калышы керек болчу. Анын негизги максаты ченемдердин бирдиктүү комплексин түзүүнү иштеп чыгуу болгондуктан, экстремизмдин кылмыштуу формаларына каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү башка тармактык мыйзамдарга карата координациялоочу функция аларды пайдалануу укугунун субъекттери үчүн каралмак. Бирок, биздин оюбузча, бул талдоого алынган ченемдик акт ошол мыйзамдын максаттарына тоскоол болгон көйгөйлөрдүн бүтүндөй катмарын камтыйт жана алардын негизгилери төмөндөгүдөй: 1) бул документ экстремизмдин анын маңызын ача турган бардык конструктивдүү белгилерин камтыбайт, бирок тыюу салынган экстремисттик аракеттердин тизмесин гана аныктайт; 2) экстремисттик кылмыштардын чөйрөсүнүн толук тизмеси иштелип чыга элек (ал мыйзамчыгаруучу тарабынан аны дайыма толуктоо менен далилденет), бул мыйзамдын өзүн да, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексин да укук колдонуучу субъектилери үчүн көйгөйлөрдү жаратууда; 3) бул ченемдик акт айкындуулуктун жогорку деңгээли жана так жана бир тараптуу белгиленген жөнгө салуунун предметинин жоктугу менен мүнөздөлөт, бул терроризм (террористтик ишмердүүлүк) жана экстремизм (экстремисттик ишмердүүлүк) сыяктуу эки түрдүү түшүнүктүн жана ага тиешелүү көрүнүштөрдүн төмөндөшүн ырастайт жана нормативдик

актылардын түзүлүшүн өзгөртүүгө алып келет. Мындан сырткары, мыйзамчыгаруучулар террористтик ишти экстремисттик иштин бир түрү катары тааныгандыктан, бул терроризмге каршы аракеттенүү маселелерин караган ченемдик актыларга кайрылууну да болжолдойт; 4) бул мыйзамды кайра карап чыгууну жана эффективдүү аз жана көйгөйлүү кылган, мыйзамчыгаруучу экстремизмдин маңызын түздөн-түз чагылдырган концептуалдык жобону (идеяны) иштеп чыга элек, негизги басым изилденүүчү кубулуштун өзгөчөлүктөрүнө эмес, мотивацияга берилген, экстремизмдин так формулировкаланган аныктамасынын жоктугу көрсөтүп турат, ал эми көрсөтүлгөн жосундардын тизмеси экстремизмдин чектерин аныктоого мүмкүндүк бербейт, башкача айтканда, экстремисттик багыттагы кылмыштардын чөйрөсү иш жүзүндө чексиз, анткени аларга Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин өзгөчө бөлүгүндө каралган, саясий, идеологиялык, расалык, улуттук же диний кастыктын же кандайдыр бир социалдык топко каршы жек көрүүнүн же кастыктын себептери боюнча жасалган, ар кандай жосундар эсептелиниши мүмкүн.

4. Кыргыз Республикасындагы кылмыш-жаза саясатынын учурдагы абалы чечүүнү талап кылган төмөнкү көйгөйлөрдүн бар экендигин көрсөтүп турат: Биринчиден – бүгүнкү күндө, изилденип жаткан көрүнүш менен күрөшүү боюнча Кыргыз Республикасындагы кылмыш саясаты мыйзам чыгаруу деңгээлинде экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча мамлекеттин жалпы таанылган концепциясы жок, мындай абалдын негизги себептеринин бири приоритеттүү багыттарды өнүктүрүүдө практиканын жетишкендиктери менен мыйзам чыгаруу ишмердигинин ортосундагы өз ара байланыштын жоктугу болуп саналат (мыйзамчыгаруучулардын жана бүтүндөй мамлекеттин экстремизмдин белгилери жана ага каршы туруу механизми боюнча бирдиктүү мамиленин жоктугунун фонунда). Экинчиден – кылмыш-жаза саясаты укук түзүүчү фактор болуп санала тургандыгын, анын алкагында Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси аны ишке ашыруунун каражаты катары иш алып барарын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде бекитилген жазык-укуктук нормаларды өркүндөтүүнү талап кылган экстремизм чөйрөсүндө кылмыштуу аракеттерди жасоонун алдын алуунун инструменттеринин бири экенин эске алуу керек (кемчиликтен алыс): а) диспозициялардын мазмуну экстремизмдин чектерин аныктоого мүмкүндүк бербейт, бул анын кеңири жайылышына алып келет; б) экстремизмдин белгилерин аныктоочу критерийлердин даана эместиги. Үчүнчүдөн – мыйзамчыгаруучу кылмыш-жаза мыйзамынын негизги жоболорун түзүүдө ката кетирүүдө, укуктук жана техникалык ыкмалар бузулууда, беренелердин жоболорун түзүүдө экстремизм чөйрөсүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын ортосунда коллизияларга (карама-каршылыктар) жол берилүүдө (тиешелүү ченемдер, укук ченемдерин туура колдонууда көйгөйлөрдү жаратууда). Төртүнчүдөн, Кыргыз Республикасында кылмыш саясатынын жаңы концепциясын иштеп чыгууну талап кылган талаш-тартыштуу терминологиялык аныктамалардын зор массивинин фонунда заманбап

экстремизмдин жогорку саясатташтырылышын, анын жайылышынын жаңы тенденцияларынын пайда болушун эске албай коюуга болбойт. Ошондуктан, экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын кылмыштуу саясатынын өз алдынча түрүн иштеп чыгууну негиздүү деп эсептейбиз, *биринчиден*, анын мазмуну коркунучтуу коомдук көрүнүшкө каршы туруу боюнча тиешелүү стратегияны камтышы жана заманбап тенденцияларды эске алуу менен коюлган максаттарга жетүү үчүн предметти, принциптерди жана талап кылынган куралдарды камтууга тийиштүү болушу керек. *Экинчиден*, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза саясатынын концепциясын кылмыш-жаза укугунун бардык тармактарынын да, укуктун өз ара байланышкан башка чөйрөлөрүнүн да позициясынан комплекстүү кароону негиздүү, ошондой эле саясий жана социалдык-экономикалык медициналык-психологиялык багыттардагы, анткени алардын тыгыз өз ара аракеттенүүсү менен гана кылмыштуу саясаттын натыйжалуулугуна жетишүүгө болот деп эсептейбиз. Мындай учурларда, принциптерди тутумдаштыруу, ошондой эле экстремизмге каршы аракеттенүүнүн натыйжалуулугун күчөтүү үчүн Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза саясатынын концепциясынын негизги багыттарын калыптандырууга жана кылмыштуулукка каршы күрөшүүгө, жазык, кылмыш-жаза процессуалдык жана жазык-аткаруу мыйзамдарынын негизги жоболорун өркүндөтүүгө, жазык-укуктук чаралар менен байланышкан жана түздөн-түз байланышпаган, криминалогия, криминалистика, соттук-эксперттик жана укук коргоо тармагындагы негизги инструменттерди жана чараларды тиешелүү максаттарга жетүү үчүн аныктоого багытталышы керек экендигинен башташыбыз керек.

5. Автор юриспруденция тармагындагы экстремизмдин мазмунуна ар кандай концептуалдык мамилелерди төмөнкүдөй топторго бөлүүдө:

Биринчи концепция доктринада камтылган, экстремизм укуктук талаанын чегинен чыккан атайылап жасалган иш-аракет катары аныкталып, аны таза терс көрүнүш катары карабоо сунушталат. *Экинчи концепция*, анын өкүлдөрү экстремизмди шарттуу түрдө белгиленген «алкактын» белгилүү бир мейкиндик, убакыттык жана башка баалуулуктарынын чегинен чыкпаган көрүнүш катары кароону сунуштайт. *Үчүнчү концепция* юриспруденция чөйрөсүндөгү салыштырмалуу жаңы багыт катары мүнөздөлөт, мында анын өкүлдөрү экстремизмдин ашынган жактарына өзгөчө идеологиянын статусун беришет, ал оппоненттерге сабырсыздык менен мүнөздөлөт жана аларды басуу үчүн күч колдонууну жана ыкмаларды колдонууну актайт. *Төртүнчү концепция* – анын өкүлдөрү экстремизмге уюшкандык жана саясий түзүлүштөрдүн жыйындысы ээ экендигин, радикалдык саясий көз караштардын болушун жана өз максаттарына жетүү үчүн зомбулукту топтук кылмыштар тарабынан колдонууну негиздүү деп эсептейт. *Бешинчи концепция* экстремизм – бул ачыктык белгилери бар, зомбулукту колдонуу же аны колдоном деп коркутуу менен байланышкан жана улуттук кастыкты жана кастыкты козгоого багытталган ишмердүүлүктүн белгилүү бир уюшкан түрү деген идеяга негизделген. *Алтынчы концепция* анын өкүлдөрү экстремизмди саясий

көрүнүштүн белгилерине, сабырсыздыктын белгисине (оппоненттерге) жана тиешелүү мотивациялык блокко ээ, ошондой эле эл аралык мамилелерге коркунуч туудурган өзгөчө идеология катары карашына негизделип, жеке адамдын мыйзамсыз иштерге аралашуусунун натыйжасында кайра өзгөрүшүн аныктайт. Жетинчи концепция – анын өкүлдөрү экстремизмди социалдык терс көрүнүш менен аныктап, коомдук турмуштун бир катар чөйрөлөрүн камтыган, анткени алар экономикалык компонентти да камтып, ал эми экстремизмге саясий гана маани бербестен, улутчулдук мазмуну берилген. Сегизинчи концепция – экстремизмди негизинен идеология катары эмес, укуктук плюрализмдин, адамдарды расалык, улуттук же диний көз караштар боюнча бөлүп-жаруу мүмкүнчүлүгүн жоюу максатында идеяларды жана агымдарды жайылтуу, бирдиктүү мамлекеттик түзүлүштү орнотуу менен байланышкан ишмердүүлүк катары аныктап, мамлекеттик идеология катары бекитүүгө багытталган. Тогузунчу концепция – экстремизм менен терроризмди окшоштуруу.

6. "Экстремисттик коомчулук" катары сунушталып жаткан мындай түзүлүштүн белгилерине (экстремисттик бирикмелердин башка түрлөрүнө карата аны айырмалоонун негизги орду болуп калышы мүмкүн) төмөнкүлөрдү камтуусу менен негизделет: 1) экстремисттик кылмыштуу коомчулук – уюшкан экстремисттик уюмдун (топтун) өсүшүнүн натыйжасы, анда ал өзүнүн экстремисттик ишин (эл аралык) улуттар аралык өлчөмдө баштайт. Азыркы этапта саясий, улуттук жана диний экстремизмди (мисалы, финансылык каражат, курал-жарактар менен) колдогон чет мамлекеттердин өкмөттөрү менен мындай мамлекеттердин жеке кызыкчылыгына негизделип мындай экстремисттик коомчулуктун өсүп чыгышы жокко чыгарылбайт; 2) Мындай коомчулуктар чет өлкөлүк «өнөктөштөрдү» тартуу менен экстремисттик ишмердүүлүктүн негизги багытын түзөт, стратегиялык максаттарды жана милдеттерди иштеп чыгышат; 3) мындай коомчулукта башкаруучу өзөктүн болушу, ошондой эле ага кирген мүчөлөрдүн, анын ичинде мамлекеттен сырткары иерархиялык түзүмдүк баш ийүүсү; 4) жогорку уюштуруучулук бүтүндүгү жана анын мүчөлөрүнүн бирдиктүүлүгү, мындай жамааттын узак мөөнөттүү иштеши менен мүнөздөлөт; 5) экстремисттик коомчулуктун мүчөлөрүнүн ортосундагы да, тышкы эл аралык түзүмдөр менен да мамилелерди жөнгө салуучу жүрүм-турумдун конкреттүү эрежелеринин болушу; 6) коомчулуктун мүчөлөрүнүн ортосунда конкреттүү мыйзамсыз байланыштардын болушу жана маалымат каналдарынын иштеши; 7) башкаруучу бөлүмдүн коопсуздугун камсыз кылган атайын тутумдун болушу; 8) экстремисттик ишмердүүлүк коомчулуктун мүчөлөрү тарабынан жүзөгө ашырылган жашырындуулугунун күчөтүлгөн чараларынын, ошондой эле тергөө жана сот субъекттери тарабынан мүмкүн болгон ашкерелөөдөн коргоо тутумунун болушу (мисалы, анын мүчөлөрүнүн чектелген ролуна негизделген маалымдуулугу; сотко чейинки жана соттук териштирүү стадияларында бирдиктүү позицияны иштеп чыгуу, тергөөдө же камакта жаткан мүчөлөргө колдоо көрсөтүүнү камсыз кылуу ж.б.); 9) экстремисттик

ишмердүүлүк менен бирге, өз иштешин финансылык жактан камсыз кылуу, кылмыштуу ниетке натыйжалуу жетүү жана коомчулуктун мүчөлөрү тарабынан коюлган милдеттерди чечүү максатында ар кандай мыйзамсыз ишмердүүлүктү, анын ичинде башка кылмыштуу топторду тартуу (же бириктирүү) менен жүзөгө ашыруу (кеңири таралган кылмыштар: мыйзамсыз адам сатуу, баңги бизнеси, мыйзамсыз курал-жарак жана адам органдарын сатуу, мыйзамсыз жол менен алынган кирешелерди (акчаларды) мыйзамдаштыруу, барымтага алуу, жасалма акча жасоо); 10) экстремисттик коомчулуктун адам ресурстарын калыбына келтирүү жөндөмдүүлүгү; 11) аскерлештирилген кошуундарды түзүү жана алдыга коюлган максаттарына жетүү үчүн террористтик актылардын долбоорлоо, ошондой эле өлкөнүн сыртында адистештирилген лагерлерде согушкерлерди даярдоо жана каржылоо; 12) иштеп жаткан түзүмдөрдүн идеологиясынын калыптанышына чет мамлекеттердин идеологиясынын өзгөчөлүгү да таасир этиши мүмкүн, алардын башкы кеңселери менен экстремисттик уюмдар байланышта болуп, алардын ишмердүүлүгүн актайт жана жайылтышат.

7. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын нормаларын тутумдаштыруу бул мыйзамдын теориялык жана практикалык аспектилери боюнча анын натыйжалуулугун жогорулатуунун маанилүү багыттарынын бири болуп саналгандыгы менен аргументтелүүдө, анткени, биринчиден, жоопкерчиликти анын негизинде турган критерийлерге ылайык дифференциациялоо үчүн мыйзамдуу негиз берет; экинчиден, тутумдаштыруу мыйзам чыгаруу процессинин сапатын жогорулатууга, мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн перспективаларын (тенденцияларын) аныктоого болгон укукту максаттуу өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет; үчүнчүдөн, кылмыш-жаза мыйзамдарынын нормаларын ишке ашырууда келип чыккан көйгөйлөрдүн себептери, укуктук саясатты талдоо аркылуу кылмыш-жаза мыйзамдарына бүтүндөй көз карашты берүүгө мүмкүндүк берет, мисалы: экстремизм чөйрөсүндөгү кылмыштардын белгилерин чечмелөөдө келип чыккан, алар менен атаандашууда кыйынчылыктарды пайда кылган; бул кылмыш-жаза жоопкерчилигине күнөөлүү адамдарды жоопко тартпоого, анын ичинде аларды колдонуунун жалпы практикасын иштеп чыгууга алып келбеген бул ченемдердин чачырандылыгынан жана ашыкча болушунан улам жаңылыш квалификациялар; төртүнчүдөн, тутумдаштыруу укуктук процесстерди башкарууга, коомдук турмушту уюштуруунун укуктук каражаттарын тутумдуу жана өз ара байланышта, ошондой эле коргоо жана жөнгө салуу аспектисинде гана колдонууга мүмкүндүк берет. Албетте, тутумдаштыруунун мааниси анын кылмыш-жаза укугунун улуттук концепциясынын ажырагыс бөлүгү болгондугунда. Албетте, тутумдаштыруунун мааниси анын Кыргыз Республикасынын кылмыш саясатын ишке ашырууда кылмыш-жаза укугунун улуттук концепциясынын курамдык бөлүгү болгондугунда, ошондой эле унификациянын негизги максаты болуп эсептелинет.

8. Экстремисттик мүнөздөгү криминалдуу жосундар кеңири түшүнүүнүн негизги факторлорунун бири болгон экстремизм сыяктуу көрүнүштү аныктоодо

спецификалык белгилердин болгондугуна карабастан негизделүүдө, ошол эле учурда Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамдарынын экстремисттик мүнөздөгү кылмыштар катары квалификацияланууга тийиш болгон беренелеринин тизмесин аныктап жана аларды «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамында белгилөө зарыл. Мындай мамиле, биздин оюбузча, төмөнкү позициялардан келип чыкканы жүйөлүү, биринчиден, прокурордук көзөмөлдү жүзөгө ашырууда кылмыштар чөйрөсүн, ошондой эле негизги функциясы экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү менен байланышкан укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин ишин тарытат; экинчиден, тергөө органдары жана сот үчүн экстремизм чөйрөсүнө кирген беренелердин анык тизмесин мыйзамдарда бекитүү, экстремизмдин көрүнүштөрүн аныктоонун так укуктук критерийлери иштелип чыга элек шарттарда, аларга коюлган милдеттерди аткарууда жеңилдик көрсөтөт; үчүнчүдөн, терроризмге, сепаратизмге жана экстремизмге каршы күрөшүү боюнча Шанхай конвенциясынын жоболорунун, ошондой эле «Экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө» моделдик мыйзамдын негизинде бул чөйрөдөгү кылмыштуу жосундардын болжолдуу чек аралары, ошондой эле кылмыштуу кол салуу объектилери белгиленген. Мунун негизинде Кыргыз Республикасында «Экстремизмге каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзам кабыл алынып, өлкөнүн кылмыш-жаза мыйзамдарында чагылдырылган, экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берген анык нормалар каралган, ошонун негизинде каралып жаткан чөйрөдөгү криминалдуу жосундарды иликтөөнүн жалпы жана анык ыкмаларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

9. Автордук концепциянын негизинде Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине ылайык бул чөйрөдөгү кылмыштардын төмөнкүдөй тутуму сунушталат: 1-топ – бул кылмыштар, экстремисттик мазмундагы криминалдуу аракеттер, курамдын конструктивдик белгиси болуп саналат. Буларга төмөнкүлөр кирет:

VI бөлүм адамга каршы кылмыштар. 27-глава «Адамдын жарандык жана башка укуктарына каршы кылмыштар»: Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 189-беренеси - Адам укуктарын бузуу; Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 195-беренеси - Шайлоо укуктарын ишке ашырууга тоскоолдук кылуу; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 200-беренеси - Мыйзамсыз диний топту уюштуруу; КР кылмыш-жаза кодексинин 201-беренеси – Тынчтуу чогулушка же ага катышууга тоскоолдук кылуу.

VIII бөлүм Коомдук коопсуздукка жана коомдук тартипке каршы кылмыштар (33-глава) «Коомдук коопсуздукка каршы кылмыштарга», экстремисттик кылмыштардын белгилерин камтыган төмөнкү ченемдер каралган: Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 252-беренеси «Терроризм актысы»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 253-беренеси «Террористтик ишмердүүлүктү каржылоо; Кыргыз

Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 254-беренеси «Террористтик ишмердүүлүккө көмөк көрсөтүү»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 255-беренеси «Террористтик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууга ачык чакыруу»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 256-беренеси «Кыргыз Республикасынын жаранынын чет мамлекеттин аймагындагы куралдуу кагылышууларга же согуштук аракеттерге катышуусу же террористтик даярдыктан өтүүсү». 33-глава Коомдук тартипке каршы кылмыштар: 278-берене «Массалык башаламандыктар».

IX бөлүм. «Мамлекеттик бийликке каршы кылмыштар»

«Мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негиздерине жана коопсуздугуна каршы кылмыштар» деген 41-глава экстремисттик кылмыштардын төмөнкү түрлөрүн камтыйт: Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 326-беренеси «Бийликти күч менен басып алуу», Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 327-беренеси «Бийликти күч менен басып алууга эл алдында чакырыктар»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 328-беренеси «Сепаратисттик ишмердүүлүк»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 329-беренеси «Куралдуу козголоң»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 330-беренеси «Рассалык, этностук, улуттук, диний же региондор аралык кастыкты (жек көрүүчүлүктү) козутуу»; Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 331-беренеси «Экстремисттик уюмду түзүү жана каржылоо»; КР кылмыш-жаза кодексинин 332-беренеси «Экстремисттик материалдарды даярдоо, жайылтуу». 46-бөлүмдө, «Башкарууга каршы кылмыштар»: КР кылмыш-жаза кодексинин 374-беренеси – «Бийлик өкүлүнө карата коркутуу же зомбулук көрсөтүү». Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 51-главада «Аскердик кылмыштар жана башка мыйзамдарды жана согуш каадаларын бузуулар», XI бөлүм «Эл аралык тартипке каршы кылмыштар», экстремизмдин көрүнүшүн камтыган КР кылмыш-жаза кодексинин «Жалданмачылык» 346-беренесинде каралат.

«Тынчтыкка жана адамзаттын коопсуздугуна каршы кылмыштар» 50-главада: Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 405-беренеси – «Геноцид». **2-топ** – бул кылмыштар, анын курамында экстремисттик мотивация алардын квалификациялык белгиси же жазаны оордотуучу жагдай болуп саналат.

Аларга автор тарабынан төмөнкүлөр кирери белгиленген:

VI Бөлүм Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин «Адамга каршы кылмыштар»

- 122-беренесинин 2-бөлүгүнүн 11-пункту «Адам өлтүрүү»;
- 130-беренесинин 2-бөлүгүнүн 6-пункту «Ден соолукка оор залал келтирүү»;
- 137-беренесинин 1-бөлүгү «Кыйноо»;
- 138-беренесинин 3-бөлүгүнүн 3-пункту «Уруп согуп кыйноо»;
- 139-берене «Өмүргө жана ден-соолукка коркунуч келтирген зомбулук көрсөтүү коркунучу»;

- 180-беренесинин 3-бөлүгү «Баланы кылмыш жасоого тартуу»;
- 182-берене – «Балдарды чет мамлекеттин аймагындагы куралдуу кагылышуулардын же аскердик операциялардын зонасына алып чыгуу».

Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин VII бөлүмү – «Коомдук коопсуздукка жана коомдук тартипке каршы кылмыштар»: 280 –берене-Бейбаштык.

10. Заманбап маалыматтык экстремизмге төмөнкү негизги өзгөчөлүктөр мүнөздүү: **1.** маалыматтык экстремизм – баарынан мурун тутумдуу жана көп кырдуу мүнөздөгү көп аспекттүү социалдык көйгөй. Мындан сырткары, байланыш тутумундагы уюмсуздуктун фонунда маалыматтык экстремизм коомдун жана анын негизги институттары менен тутумдарынын пайда болушунун жана ишмердүүлүгүнүн бузулушу үчүн жагымдуу шарттарды түзөт, мында анын негизги ишмердүүлүгү төмөнкүлөргө байланыштуу: а) кылмыш-жаза мыйзамдарында каралган экстремисттик ишмердүүлүктүн белгилерин камтыган экстремисттик маалыматтарды түзүү жана таратуу менен; б) интернет-ресурстарды колдонуучулардын аң-сезимине кыйратуучу таасир берген экстремисттик маалыматтарды колдонуу менен; в) мамлекеттик бийлик органдарынын же эл аралык уюмдардын өкүлдөрүнүн психикалык зомбулуктун ар кандай түрлөрү менен байланышкан чечимдерди кабыл алуусуна таасир этүү максатында компьютерде иштетилген маалыматты пайдалануу менен; **2)** маалыматтык экстремизм – бул экстремизмдин өзгөртүлгөн образы, маңызы боюнча динамикалуу жана ал өзүнүн бар болушунун социалдык контекстинин өзгөчөлүгүн «окуу» жөндөмдүүлүгүнө ээ, учурдагы өзгөрүп жаткан шарттарга тез ыңгайлашып, ошол эле учурда жаңы өзгөчөлүктөрдү жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү өзүнө кабыл алат; **3)** төмөнкү коммуникативдик аракеттер маалыматтык экстремизмдин өзгөчө коркунучун түзөт: а) мамлекеттер жана улуттар аралык чыр-чатактарды коштогон үгүт кампаниялары жана маалыматтык согуштар; б) ачык аскердик кагылышууларды маалыматтык камсыздоонун болушу; в) маалыматтык-байланыш чөйрөсүн (мисалы, саясий, социалдык, экономикалык, маданий) «электрлештирүү» жолу менен коммутатордун чагымчыл аракеттеринин натыйжасында келип чыккан кесепеттердин мүнөзүнүн күтүүсүздүгү жана башкарылбастыгы; г) социалдык мейкиндиктин жаңы формасын өнүктүрүү, мында маалыматтык-коммуникацияга берилген негизги роль жарандардын мыйзамдуу кызыкчылыктарына, укуктарына жана эркиндиктерине, физикалык, материалдык жана башка зыян алып келген кылмыштуулук ишмердүүлүгүнүн мүнөзүн жана багытын өзгөртүүгө алып келет; д) экстремисттик идеологияны жайылтуучу негизги интернет-ресурстардын контент-анализи агрессивдүү жана кол салуучу мүнөздө болот, өзүнүн өзгөчө баарлашуу бөлүктөрүнө дагы чоңураак аудиторияны тартуу үчүн мүмкүндүк берген жакшы теориялык негизге ээ жана интернет-ресурстарды колдонуучуларга маалыматтык жана психологиялык, башкарылган таасир этүүнүн жакшы ойлонулган спектринин болушу менен айырмаланат; **4)** «маалыматтык экстремизм» менен «кибертерроризм» түшүнүгүн айырмалоо керек, жана ошону менен бирге

маалыматтык экстремизм түшүнүгүнүн мааниси маалыматтык экстремизмдин элементи болуп саналган кибертерроризмге караганда кеңири экендиги фактысынан баштап, иштетилген компьютердик маалыматты (компьютердик тутумду же компьютердик тармакты) пайдалануу менен түздөн-түз байланышкан саясий жүйөөлүү иш-аракет кызыкдар адамдар үчүн зарыл болгон чечимдерди кабыл алууда бийлик органдарынын өкүлдөрүнө кыйыр түрдө физикалык же психикалык зомбулуктун ар кандай формалары менен коштолгон таасир көрсөтүү максатында жүзөгө ашырылат; 5) Маалыматтык экстремизмди эки вектордук багытка бөлүү көбүрөөк негиздүү: а) интеллектуалдык - мыйзамсыз аракеттерге чакыруу менен калктын жыш катмарына багытталган экстремисттердин пропагандалык чакырыктары, жалпыга маалымдоо каражаттарынын таасири аркылуу массалык жана уруксат берүүчү таасири менен мүнөздөлөт; *үчүнчүдөн*, байланышты үзгүлтүккө учуратууга багытталган материалдык экстремизм, маалыматтык коомдо баш аламандык түзүү үчүн эң маанилүү коммуникациялык байланыштарын бурмалоо боюнча чараларды көрөт.

11. Бул маалыматтык технологияларды колдонуу менен экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүшкө тоскоолдук кылат же татаалдаштырат, *биринчиден*, Кыргыз Республикасынын мыйзамчыгаруучу тарабынан бүгүнкү күнгө чейин материалдык алып жүрүүчү, компьютердик маалымат түшүнүгү да, анын мазмуну да аныктала элек; *экинчиден*, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдары бүгүнкү күндө тергөө аракеттерин жүргүзүүдө маалыматтык технологияларды колдонуунун укуктук формасын белгилүү бир деңгээлде гана жөнгө салат, ал эми техникалык жагы Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин ченемдери менен жөнгө салынбайт; *үчүнчүдөн*, маалыматтык технологияларды колдонуу менен экстремизм жөнүндө иштер боюнча процессуалдык аракеттер адистердин катышуусун, ошондой эле бул чөйрөдө атайын билимге ээ болгон ыкчам курамдын кызматкерлеринин жана тергөөчүлөрдүн катышуусун талап кылат, бирок азыркы этапта алардын даярдык деңгээли иликтөө субъекттерине коюлган талаптарга жооп бербейт, анткени окутуунун бул чөйрөсү объективдүү жана субъективдүү мүнөздөгү бир катар факторлор боюнча көңүл бурулбай калган бойдон калууда. Анын катарында чет өлкөлөрдө алдыңкы технологияларды колдонуу менен катар ишке ашып жаткан далилдерди алуунун жаңы ыкмаларын иликтөө жана жайылтуу тууралуу сөз болуп жатат; *төртүнчүдөн*, криминалдык жосундар боюнча экстремисттик багыттагы коммуникацияларды ишке ашыруу үчүн мессенджерлердин кеңири жайылышына байланыштуу, өз алдынча далил катары электрондук корреспонденциялардын институтун киргизүү жана аны Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде бекитүү талап кылынат; *бешинчиден*, жалпысынан сотко чейинки өндүрүштү натыйжалуу жүргүзүү үчүн анын ичинде экстремисттик багыттагы кылмыш иштерин да Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин өзүнчө бөлүмүн бөлүп көрсөтүү керек, мында мыйзамдык деңгээлде деталдуу түрдө

каралышы зарыл. жазык сот өндүрүшүнүн бардык баскычтарында тараптардын кызыкчылыктарын сактоо менен маалыматтык технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрүн жөнгө салуу; *алтынчыдан*, экстремисттик багыттагы кылмыш иштери көптөгөн маалыматтарды анализдөөнү жана синтездөөнү, далилденүүчү жагдайлардын ортосундагы карама-каршылыктарды салыштырууну жана издөөнү, чогултулган далилдердин ортосундагы себеп-натыйжа байланышын орнотууну талап кылгандыктан, анда мындай иштердин лүгүн жогорулатуу жана иштин алдында коюлган милдеттерди чечүү үчүн жасалма интеллект тутумун киргизүү зарыл. Белгилей кетчүү нерсе, мындай жасалма интеллектти колдонуунун методологиясы иштелип чыгып, аны ишке ашыруунун башка айрым өлкөлөрдө ишке ашырылууда, мындай өлкөлөрдүн тажрыйбасына таянуу менен экстремисттик кылмыштардын бетин ачуунун деңгээлин жогорулатат. Ошол эле учурда биз тергөө жана тергөө органдарын аналитикалык (интеллектуалдык ой жүгүртүү) ишмердүүлүктөрүн толук алмаштыруу жөнүндө сөз кылбайбыз, жасалма интеллект тутуму экстремисттик мүнөздөгү көп эпизоддор боюнча маалыматтын чоң көлөмүн талдоодо көйгөйлөрдү чечүүгө гана көмөктөшөт.

12. Ишмердүүлүктүн уюштурулушун экстремизм жөнүндө иштер боюнча сотко чейинки өндүрүш үчүн көзөмөлдөөнү жүзөгө ашыруу үчүн тоскоолдук болуп төмөнкү негизги факторлор эсептелинет: *биринчи* – көзөмөлдөө функцияларын жүзөгө ашыруу үчүн камсыздандыруучу чөйрө болуп калууга тийиш болгон маалыматтык технологиялардын кылмыш-жаза процессуалдык формасы. тергөө органдарынын сотко чейинки өндүрүшүнүн ишмердүүлүгүндө Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде так жөнгө салынган эмес жана бүгүнкү күндө ведомстволук актылардын деңгээлинде гана айрым процессуалдык аспектилерде жөнгө салынып калууда. Башкача айтканда экстремизм жөнүндө иштер боюнча көзөмөл жүргүзүү формасындагы маалыматтык технологияларды колдонуунун кылмыш-жаза процессуалдык формасын ченемдик-укуктук жөнгө салуунун жоктугу прокуратура органдарынын да, ал мыйзам чыгаруу органдарынын да ишмердүүлүгүндөгү кемчилиги болууда. *Экинчиден*, тергөө органдарынын жана прокуратуранын кызмат адамдары үчүн бирдиктүү адистештирилген маалымат тутумун түзүү зарыл, бул: а) экстремизм жөнүндө иштер боюнча тергөө тобунун мүчөлөрүнүн натыйжалуу өз ара аракеттенүүсү үчүн шарттарды түзөт; б) тергөө-ыкчам тобунун жетекчилери тарабынан башкаруунун жана көзөмөлдөөнүн ачыктыгына көмөк көрсөтөт; в) топтун катышуучуларынын ортосунда, анын ичинде ведомстволор аралык маалымат менен өз убагында алмашуу, ошондой эле тергелип жаткан экстремисттик көрүнүштөр боюнча аны жүзөгө ашыруунун ыкчамдыгын; г) экстремизм боюнча жазык ишинин алкагында бир эле учурда жүргүзүлүшү мүмкүн болгон салттуу жана атайын тергөө иш-аракеттерин олуттуу санын пландаштыруу; д) тергелип жаткан иш боюнча прокуратура органдары тарабынан башкаруу жана көзөмөлдөө иши үчүн шарттарды түзүү; *Үчүнчүдөн*, бүгүнкү күндүн реалдуулугу сотко чейинки өндүрүшкө тиешелүү сапаттык жаңы маалыматтык тутумун киргизүүнү талап

кылат, бирок ошол эле учурда: а) анын айрым бөлүктөрүн колдонууда купуялуулукту камсыз кылуу зарылчылыгы (өзгөчө бул, эреже катары трансулуттук мүнөзгө ээ болгон экстремизм сыяктуу иштер боюнча маанилүү); б) прокуратура ыйгарым укуктуу адамдарынын жана органдарынын белгилүү бир чөйрөсүн гана; кыска мөөнөттүн ичинде оперативдүү маалымат менен камсыздоо, экстремизм иштери боюнча маалыматтар базасына кирүү мүмкүндүгү; в) төмөнкүдөй подсистемаларды иштеп чыгууну жана ишке киргизүүнү талап кылат: 1) «Иш кагаздарын жүргүзүү» - экстремисттик багыттагы учурларда иш кагаздарын жүргүзүү процессинин бирдиктүүлүгүн (өзгөчөлүгүн эске алуу менен) автоматташтыруу жана камсыз кылуу үчүн иштелип чыгат; 2) «Архив» - ар кандай булактардан алынган экстремисттик багыттагы учурлар жөнүндө маалыматтарды узак мөөнөткө автоматташтырылган сактоо максатын коздөйт бар; 3) «Усулдук (жетекчилик)» - экстремисттик багыттагы иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштү камсыз кылуу - заманбап ыкмаларды жана ыкмаларды колдонуу менен экстремисттик көрүнүштөрдү териштирүү боюнча методикалык сунуштамаларды камтыйт; 4) «Экстремисттик багыттагы иштер боюнча сотко чейинки өндүрүштү укуктук жактан камсыздоо» – экстремизмге тиешелүү ченемдик укуктук актылары бар маалымдама-издөө тутуму; 5) «Соттук экспертизалар» – экстремизм чөйрөсүндө экспертизаларды жүргүзүү тууралуу маалымдама маалыматтар.

13. Негизделет, *биринчиден*, учурда талаш-тартыш болуп саналган Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 262 жана 331-беренелери менен каралган кылмыштардын катышы, анткени Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 331-беренесине ылайык, Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 262-беренесинде бекитилген атайын ченем түрүндөгү өзүнүн байланышы бар. *Экинчиден*, берененин Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 42-беренесинин 4-бөлүгүнүн мазмунуна ылайык, экстремисттик коомчулук объективдүү белгилери боюнча окшош, бирок кылмыштуу аракеттердин мотиви жана максаты боюнча олуттуу айырмачылыктары бар кылмыштуу коомчулуктун бир түрү катары каралууга тийиш. Мындан сырткары, кылмыш ишинин кесипкөйлүгү, экстремисттик уюмдун түзүмдүк мүнөзү, ошондой эле жасалган кылмыштардын коомдук коркунучунун деңгээли сыяктуу белгилер аны уюшкан топтун бир түрү катары классификациялоонун логикалуулугун ырастайт. Кыргызстандын мыйзамчыгаруучусу тарабынан ишке ашырылып жаткан мамиле бул ченемдердин кандайдыр бир жайылтуу жоголгондугун көрсөтүп турат. Ошол эле учурда экстремисттик кылмыштарды жасоого адистешкен уюшкан кылмыштуу жамааттын белгилерин ажыратууну логикалык деп эсептейбиз, алар мындай бирикмеге тыюу салуу же жоюу боюнча соттун алдын ала чечими талап кылынбайт, бул үчүн бардык укук бузууларды аныктоо жетиштүү жана ал үчүн Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 262-беренесини бардык төмөнкү экстремисттик ишмердүүлүктүн ишке ашыруунун формаларынын белгилерин аныктоо жетиштүү: коомдук бирикме, диний бирикме, башка уюм.

Ошого байланыштуу кылмыштардын төмөнкү жаңы түзүмдөрүн иштеп чыгуу сунушталат:

Берене-----Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.
Мыйзамсыз коомдук же башка бирикмелердин ишмердүүлүгүн уюштуруу

Берене-----. *Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.*
Экстремисттик ишмердүүлүктү жүзөгө ашырууга байланыштуу алардын ишмердүүлүгүнө тыюу салуу же жоюу жөнүндө соттун чечими чыгарылган диний же башка коомдук бирикмелерди уюштуруу жана алардын ишине катышуу

Берене -----. *Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.* *Диний же башка коомдук бирикмелердин мамлекеттик органдардын ишмердүүлүгүн мыйзамсыз кийлигишүүсү*

Берене -----. *Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.*
Экстремисттик коомчулукту, башкача айтканда структураланган уюшкан топту же уюшкан (анын ичинде трансулуттук топтордун) бирикмесин түзүү

Берене -----. *Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси.*
Мыйзамсыз диний топту түзүү, ага жетекчилик кылуу же анын ишмердүүлүгүнө катышуу

14. Экстремисттик кылмыштардын криминалистикалык дифференциациялоонун комплекстүү мамилелери негизделген жана көрсөтүлгөн. Аларды классификациялоодо төмөнкү негиздер сунушталган:

1. Экстремисттик ишмердүүлүктүн көрүнүшүнүн өзгөчөлүгүнө жараша коомдук мамилелердин конкреттүү чөйрөсүндө: 1) улуттук, 2) диний, 3) саясий, 4) экономикалык, 5) маданий, 6) улуттар аралык мамилелер чөйрөсүндө, улуттар жана элдердин ортосунда кастыкты жана жек көрүүчүлүктү тутандырууда, куралдуу кагылышууларда жана чыр-чатактарда, аймактык согуштарда, башкаларга карата геноцид актыларында, кошуна мамлекеттин аймагына каршы кол салууларда чагылдырылган.

2. Кылмыш-жаза укуктук мыйзамдарын тутумдаштыруунун негизинде экстремисттик мүнөздөгү кылмыштар: 1) экстремисттик мазмундагы кылмыш аракеттери тергелип жаткан окуянын түзүмүнүн конструктивдүү өзөктүү белгиси болуп саналган кылмыштар; 2) экстремисттик мотивация жоруктун квалификациялык белгиси же жазаны оордотуучу жагдай болуп саналган кылмыштар (көрсөтүлгөн негиздер боюнча автордук тутумдаштыруу чыгармада көрсөтүлгөн).

3. Экстремисттик ишмердүүлүктүн этаптарына жараша «кылмыштуулук» тутумунун бардык кырдаалдары төмөнкүлөргө бөлүнөт: 1) кылмыштуу жосундардын алдындагы кылмышка чейинки кырдаалдар; 2) кылмыш жасоонун өзүнүн кылмыштуу жагдайлары; 3) кылмыш жасалгандан кийин түзүлгөн кылмыштан-кийинки кырдаалдар.

4. Экстремисттик багыттагы кылмыштардын механизминин түзүмүндө из түзүүнүн өзгөчөлүктөрүнө таянуу менен: 1) кылмыш ишмердүүлүгүнүн механизминин калыптанышынын баштапкы этабы; 2) кийинки - негизги этап; 3) жыйынтыктоочу этап (аларга кирген элементтер изилдөөдө белгиленген).

5. Экстремисттик ишмердүүлүктүн көлөмү боюнча: а) аймактык,

б) мамлекеттин ичинде, в) улуттар аралык, г) глобалдык, континенттик. 6. *Кол салуу объектилери боюнча* (мисалы, мамлекеттик же саясий түзүлүш, жарандардын укуктары менен эркиндиктери, динге болгон мамилеге, социалдык, рассалык, улуттук, динге же тилге таандыгынын негизинде ж.б.). 7. *Экстремисттик ишмердүүлүктүн субъекттери боюнча*: 1) мамлекет-тик экстремизм (мамлекеттик органдардын катышуусу менен өлкө ичинде жана улуттар аралык масштабда жүзөгө ашырылат); 2) эл аралык (бир нече мамлекеттердин аймагында); 3) ички экстремизм (мамлекеттин ичиндеги оппозициялык саясий же диний-саясий бирикмелер тарабынан жасалган); 4) уюштуруучу-топтук (зомбулук колдонуу менен бийлик үчүн күрөшүү максатында ар кандай түзүмдөрдүн ишмердүүлүгү менен союздарды түзүшөт); 5) жеке (жалгыз экстремисттер). 8. *Көрсөтүлгөн экстремисттик талаптардын мүнөзү боюнча*: 1) диний, 2) идеологиялык, 3) саясий. 9. *Экстремисттердин таасир этүү ыкмасы боюнча*: 1) ачык (экстремисттик жамааттардын ачык аракеттери аркылуу жасалат: жардыруу, өрттөө, диверсия, барымтага алуу), 2) жашыруун (жеке жана массалык аң-сезимди манипуляциялоо жолу менен жасалат). 10. *Таасир кылуучу объекттерге экстремизмдин багытынын өзгөчөлүгүнө жараша*: 1) тышкы багыт (мамлекеттин чегинен сырткары иш-аракеттерди жасоо), 2) ички (жалпысынан мамлекеттик бийликти кармап туруу жана чындоо максатында өлкөнүн калкына карата зордук-зомбулук көрсөтүү түрүндө), 3) бириктирилген. 11. *Экстремисттик кылмыштарды жасоонун ыкмаларынын жана кесепеттеринин мүнөзү боюнча* (бул иште анын эң кеңири тараган жети ыкмасын аныктадык). 12. *Расмий түзүлүштөр менен байланышына карата*: 1) мамлекеттик, 2) саясий, 3) диний. 13. *Экстремизмдин зомбулук көрүнүштөрүнүн максаты жана мотивдери боюнча*: 1) саясий экстремизм, 2) аскердик экстремизм, 3) диний фанатизмдин негизинде, 4) психологиялык себептер боюнча жасалган. 14. *Экстремисттик түзүлүштөрдүн түрлөрүнүн ишмердүүлүгүн уюштуруунун өзгөчөлүктөрү боюнча*: 1) коомдук бирикмелер, 2) диний бирикмелер, 3) башка экстремисттик уюмдар (КР КЖКнын 42-бер. көрсөтүлгөн уюшкан формаларга тиешеси жок), 5) экстремисттик топтор, а) алдын ала макулдашуусуз кылмыш жасагандар, б) алдын ала макулдашылган адамдардын тобу, 6) уюшкан экстремисттик топ, 7) уюшкан кылмыштуу уюм, 8) экстремисттик кылмыштуу жамаат (айырмаланган белгилери изилдөөдө келтирилген). 15. *Экстремисттик түзүлүштөрдүн өмүр сүргөн жана иш алып барган убактысы боюнча*: 1) кыска мөөнөттүү, 2) узак мөөнөттүү. 16. *Уюшкан экстремисттик түзүлүштөрдүн сандык жана сапаттык курамынын өзгөчөлүктөрү жөбө боюнча*. 17. *Уюшкан экстремисттик түзүлүштөрдүн катышуучулары тарабынан аткарылуучу функциялардын негизинде*: 1) аткаруучу мүчө (түздөн-түз кылмыш жасаган адам), 2) уюштуруу-көмөкчү мүчө (бар болушун жана иштешин камсыз кылуу менен байланышкан), 3) уюштуруучу-башкаруучу мүчө. 18. *Экстремизмдин инсандык түрдүүлүгүнүн негизинде* (экстремисттик уюмдарга кошулууга жана экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды жасоого түрткөн себептик комплекстердин негизинде. 19. *Экстремисттик топтордун*

жаш өзгөчөлүгү боюнча: а) өспүрүмдөр жана жаштар, б) чоңдор, в) аралаш.

15. Техникалык каражаттарды колдонууга, ошондой эле аларды колдонуунун натыйжаларын пайдаланууга карата КР КЖПКнын колдонуудагы ченемдери өркүндөтүүнү талап кылат, анткени, *биринчиден*, электрондук документ жүгүртүүнүн пайда болушун акылга түйүп, төмөнкү жагдайларды эске алуу керек: 1) кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө электрондук документ жүгүртүү, анын ичинде конкреттүү кылмыш-жаза ишинин катышуучулары үчүн ачык маалыматтык ресурс болуп саналган кылмыш ишинин электрондук тутуму дифференцияланууга тийиш; 2) электрондук каражаттарды колдонууда протоколдо алынган электрондук файлдын түрү (форматы), аны түзүү жана өзгөртүү күнүн, ошондой эле электрондук файлды сактоонун ыкмасын, эгер ушундай бар болсо: файлды ал түзүлгөн учурдан тартып таңгакталганга чейинки бардык жылдыруу (көчүрүү) учурлары хронологиялык ырааттуулугу боюнча чагылдырууга тийиш; *Экинчиден*, жаңы техникалык каражаттар пайда болууда, анын ичинде электрондук маалымат менен иштөөгө жөндөмдүү, алар колдонгон көлөмү менен башка техникалык каражаттардан айрымаланат (мисалы, эреже катары, электрондук файл түрүндө көрсөтүлөт). Бирок муну эске алуу керек: 1) экстремисттик мүнөздөгү маалыматты электрондук түрдө пайдалануу анын аныктыгын текшерүүнүн так ыкмаларынын болушун болжолдойт, ошондуктан, процессуалдык, анын ичинде салттуу, ошондой эле маалыматтык технологияларды жана электрондук документтерди колдонуу менен атайын тергөө аракеттеринин негизги принциптерин жөнгө салууну талап кылат; 2) экстремизм иштери боюнча электрондук түрдө берилген маалыматтар депонирленүүгө тийиш, б.а. каралып жаткан окуя үчүн суралган электрондук далилдердин электрондук көчүрмөлөрүн түзүү талап кылынат; 3) керектүү маалымат сакталган электрондук түзүлүштү алып коюу же чыгарып алуу талап кылынбаган учурларда, ошондой эле мындай алып коюу юридикалык жана жеке жактардын ишмердүүлүгүнө зыян келтириши мүмкүн болсо, тергелип жаткан ишке тиешелүү маалыматтарды көчүрүү үчүн электрондук каражаттарды колдонуу мүмкүнчүлүгүн мыйзамдык деңгээлде кароо сунушталат; Бул учурда, электрондук түзүлүштөн жазылган маалыматты, "скриншотту" фотосүрөткө тендештирилиши керек, б.а. электрондук түрдө болгон жана аны иш боюнча салттуу же атайын тергөө аракеттеринин протоколуна тиркегендигин таануу; 4) экстремизм иши боюнча электрондук маалыматты депонирлөө, көчүрүү, кароо, алып коюу колдонулган салттуу жана атайын иш-аракеттерди жүргүзүүдө ошол профилдеги адистин милдеттүү катышуусу талап кылынат; *Үчүнчүдөн*, БИИЧнын, ошондой эле атайын тергөө аракеттеринин натыйжасында техникалык каражаттарды “киргизүүнүн” жана колдонуунун тартибине байланышкан маселелер жөнгө салууну талап кылат; *Төртүнчүдөн*, кылмыш-жаза процессинин чегинен сырткары, үчүнчү жактар тарабынан алынган маалыматтарды алуу жана далилдөөдө колдонуу тартибин ченемдик жөнгө салууну талап кылат (бул экстремисттик багыттагы кылмыштарды ачууда эң маанилүү).

16. Экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү жагында ИИОнун

ишмердүүлүгүн уюштурууну өркүндөтүүнүн негизги багыттары төмөнкү иш-чаралар болуп саналат: 1) экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү боюнча иштерди уюштурууда укук коргоо органдардын бөлүмдөрүнүн потенциалын комплекстүү пайдаланууну камсыз кылуу; 2) экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүнү уюштуруучулук жана тактикалык формаларында чет мамлекеттердин алгылыктуу тажрыйбасынын негизинде инновацияларды иштеп чыгуу жана киргизүү; 3) КРнын жана ага чектеш КМШ мамлекеттеринин аймагында экстремизмдин көрүнүштөрү жөнүндө ИИОну ыкчам маанилүү маалымат менен өз убагында камсыз кылуу максатында ыкчам бөлүмдөрдүн өз ара аракеттенүү деңгээлин жогорулатуу боюнча чараларды көрүү; 4) экстремисттик багыттагы кылмыштарга бөгөт коюуга, ачууга, ошондой эле аларды алдын алууга да багытталган тергөө субъекттеринин ишмердүүлүгүн өз убагында ведомстволор аралык координациялоонун натыйжалуу механизм иштеп чыгуу; 5) укук коргоо органдарына уюшкан улуттар аралык экстремисттик уюмдардын ишмердүүлүгүнө натыйжалуу бөгөт коюуга мүмкүндүк берүүчү укуктук базаны иштеп чыгуу; 6) курал-жарактын, жардыргыч заттардын, жардыргыч түзүлүштөрдүн мыйзамсыз жүгүртүлүшүнө жана радиоактивдүү, уулуу заттардын мыйзамсыз жүгүртүүгө байланыштуу келишине бөгөт коюу боюнча ишмердүүлүктү күчөтүү; 7) экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды аныктоо, алдын алуу жана бөгөт коюу үчүн зарыл болгон ыкчам иликтөө жана башка маалыматтарды бардык деңгээлде жалпылоону жана талдоону камсыз кылуучу, автоматташтырылган тутумдарды ИИОнун ишмердүүлүк практикасына кеңири киргизүү боюнча чараларды көрүү. Тиешелүү маалымат массивдерин экстремисттик ишмердүүлүккө катышкан, мындай ишке тиешеси бар же аны каржылаган адамдар жөнүндө маалыматтар менен тутумдуу түрдө толуктоо; 8) ИИОнун диний жана коомдук бирикмелер, жалпыга маалымдоо каражаттары менен диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн алдын алуу жана эскертүү жаатында өз ара аракеттенүүсүн уюштуруу тутумун иштеп чыгуу.

17. Экстремизм чөйрөсүндө колдонулуучу маалыматтык-байланыш технологиялары экстремисттик кыймылдарга жана топторго өзгөртүүлөрдү киргизет, атап айтканда: а) байланыш технологияларын колдонуу жана өркүндөтүү аркылуу улуттар аралык экстремисттик топтор жана кыймылдар менен болгон иш-аракеттерин конспирациялоо жана координациялоону күчөтүүдө; б) маалыматтык-экстремист экстремисттин салттуу кебетесинин калыптанышына жана анын ар түрдүүлүгүнүн пайда болушуна салым кошту; в) экстремисттер интернетти өздөрүнүн ишмердүүлүгүн маалыматтык камсыздоо үчүн колдонушат, ал эми интернет тармагындагы форумдар жана чаттардын бир бөлүгү экстремисттик уюмдардын жана кыймылдардын лидерлери экстремизм идеяларын жайылтып, жаңы колдоочуларды өзүнө тарткан, байланыштын маалыматтык тарабынын ишке ашырылышы болуп саналат; г) экстремисттер заманбап механизмдерди көбүрөөк колдонушат, тактап айтканда, интернет аркылуу өзүнө пикирлеш адамдарды издөө жана экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды жасаган топторду түзүү;

д) экстремисттик топтордун түзүмүндө өзгөрүү болду, тактап айтканда, так аныкталган иерархия жок, чоң аймакка чачырап кеткен жана алардын ар биринин өз алдынча каржылоо булактары бар, бир топтун ичинде болсо да көп сандаган лидерлердин болушу менен үстөмдүк кылган тармактык түзүлүш (форма) курулду. е) маалыматтык экстремисттер тарабынан өз ишмердүүлүгүндө эреже катары колдонулган окутулган жана төмөнкүлөргө багытталган: басма сөз жана аудио-визуалдык формада экстремисттик материалдарды таратуу; кептин таасири; коомдун элементтеринин ортосунда жасалма чыңалууну жаратуу максатында интернет-форумдарда виртуалдык чыр-чатактарды түзүү; лингвистикалык демагогия; үгүттөө; психологиялык таасир; ар кандай жалган маалыматтарды «жаюу», анын ичинде жеке адамга карата; ж) маалыматтык экстремизмдин аракеттери экстремисттер тарабынан эмес (анын ичинде пикирлештери), ошондой эле жакшы даярдалган кесипкөй байланышчылар тарабынан жасалышы мүмкүн, алардын провокация актысынын артында буга кызыкдар адамдар турган саясий чөйрөдөгү маалыматтык-саясий согуштун, ошондой эле стихиялуу маалымат чабуулдун алкагында атайын операциянын мүнөзүндө болушу мүмкүн. з) экстремисттер тарабынан үгүттөө технологиясы өркүндөдө, экстремисттик курамдар байланыш технологияларынын жетишкендиктерин көбүрөөк колдонуп, коомдук аң-сезимге массалык таасир этүүчү жетишээрлик натыйжалуу ыкмаларды өздөрүнүн ишмердүүлүгүнө көбүрөөк киргизүүдө. Ошол эле учурда маалыматтык байланыштын интернет-ресурстарынын байланыштык субъекттери менен «Интернет ЖМКлардын» ортосунда «жасалма» тирешүү кырдаалы түзүлдү, мында биринчи тарап экстремисттик материалдардын, чагымчыл билдирүүлөрдүн тутумда көбөйүшүнө өбөлгө түзүүдө.

Изилдөөчүнүн жеке салымы жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөр, диссертациянын негизги корутундулары жана жоболору автор тарабынан алынган.

Изилдөө жыйынтыктарынын апробациялары Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана анын жыйынтыктары КМШ өлкөлөрүнүн укук коргоо органдарынын эл аралык кызматташуусунун жана өз ара аракеттенүүсүнүн алкагында диний экстремизмге жана терроризмге каршы аракеттенүү маселелерине арналган эл аралык конференцияларда баяндалган. Экстремизмди ачуунун жана тергөөнүн жеке криминалистикалык ыкмаларын өркүндөтүүгө багытталган корутундулар, практикалык жана теориялык сунуштар тергөө ишмердүүлүгүндө колдонулат жана Кыргыз Республикасынын Ички иштер министрлигинин Академиясынын окуу процессине жана окуу адабиятына киргизүү жана апробацияланышы үчүн көрсөтүлөт.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Негизги жоболор жана корутундулар жарыяланды. Автордун 16 илимий макаласы КР УАК тарабынан сунушталган рецензияланган, мезгилдүү басылмаларда жана чет элдик илимий басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү иштин максаты, милдеттери

жана мүнөзү менен шартталат. Диссертациянын түзүмү төмөнкүлөрдү камтыйт: киришүү, үч глава, анын ичинде 10 бөлүм, корутунду, колдонулган булактардын тизмеси жана тиркемелер.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугун, диссертациянын темасынын негизги илимий иштер жана ири илимий программалар (долбоорлор) менен байланышын ачып берет; изилдөөнүн максаты жана милдеттери; иштин илимий жаңылыгы; алынган натыйжалардын практикалык мааниси; жактоого чыгарыла турган диссертациянын негизги жоболору; изилдөөчүнүн жеке салымы; изилдөө жыйынтыктарынын апробациялары; диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу; диссертациянын түзүмү жана көлөмү.

«Экстремизм жана экстремисттик ишмердүүлүк: изилдөөнүн теориялык жана укуктук аспекти» деген биринчи глава үч бөлүмдү камтыйт, *биринчи бөлүм: «Экстремизмди аныктоого жана анын өзгөчөлүктөрүнө заманбап мамилелердин доктриналык талдоосу», экинчи бөлүм: «КМШ өлкөлөрүндө экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүүнүн мыйзамчыгаруучулук концепцияларынын өзгөчөлүктөрү жана укуктук камсыздоо көйгөйлөрү», үчүнчү бөлүм: «Экстремисттик багыттагы кылмыштарды тутумдаштыруу көйгөйлөрү».*

Автор бул ишинде белгилөөдө, акыркы он беш жыйырма жылдар аралыгында бардык дүйнөлүк коомчулук экстремизмге жигердүү каршылык көрсөтүүгө аракетин жасоодо, анткени бул маңызы боюнча бүгүнкүн күндүн татаал социалдык көрүнүштөрү болуп, мамлекеттердин улуттук коопсуздугуна реалдуу коркунуч жаратат, себеби жалпысынан бардык түзүлгөн социалдык тутумдун радикалык түрдө балансынан чыгаруусу жөндөмдүү. Экстремисттик багыттагы кылмыштуулуктун деңгээлинин сапаттык көрсөткүчтөрү тастыктагандай алар КМШ өлкөлөрүндө дагы кылмыштуулуктун жалпы түзүмүнүн жетиштүү түрдө маанилүү ордун ээлеп келет. Ошол себептен көрсөтүлгөн изилдөөдө, укуктун түрдүү тармактарынын окумуштуу юристтери тарабынан бир катар илимий изилдөөлөрдүн экстремизмге каршылык көрсөтүүнүн көйгөйлөрүнүн түрдүү аспектилерине арналгандыгы жетиштүү түрдө негиздүү болуп эсептелинет.

Бир гана он беш жыл ичинде бир катар авторлордун укуктун бул тармагында диссертациялык иштери жакталган, тактап айтканда: Бешукова З.М. (Краснодар, 2011), Борисов С.В. (Москва, 2012), Данилова П.А. (Санкт-Петербург, 2011), Косякова М.Е. (Ростов-на-Дону, 2008), Кунашева А.А. (Москва, 2012), Леньшина Д.И. (Москва, 2011), Матвеев А.В. (Москва, 2009), Мыльникова Б.А. (Москва, 2005), Сергуна Е.П. (Тамбов, 2009), Скудина А.С. (Москва, 2011), Фридинского С.Н. (Москва, 2011), Хлебушкина А.Г. (Саратов, 2011), Юрчевский С.Д. (Москва, 2013). Экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды тергөөнүн методикасынын кээ бир аспектилерине түздөн түз тиешелүү болгон илимий изилдөөлөр төмөнкү окумуштуулар тарабынан

жүргүзүлгөн: Алехин Е.В. (Краснодар, 2015), Давыдов В.О. (Ростов-на-Дону – 2013), Подкатилина М.Л. («Москва, 2013), Попов А.И. (Калининград, 2009), Скориков Д.Г. (Волгоград, 2014), Шананин М.Г. (Санкт-Петербург, 2004). Ошондой эле, экстремизм менен күрөшүүнүн жазык укуктук, жазык процессуалдык, криминологиялык, криминалистикалык жана уюштуруучулук аспектилеринин кээ бир суроолору төмөнкү кыргыз окумуштууларынын илимий иштеринде каралган: Б.М. Алымбеков (Бишкек, 2011), К.С. Асанов (Бишкек, 2017), Б.С. Дубанаев (Бишкек, 2016), Э.Т. Жээнбеков (Бишкек, 2001), К. А. Исаева (Москва, 2018), К. М. Осмоналиев (Бишкек, 2014), Т. И. Сайфутдинов (Душанбе, 2018), Н. Н. Сулайманова (Душанбе, 2015), Л. Ч. Сыдыкова (Бишкек, 2016), А. М. Тагаева (Москва, 2011), М. Т. Джолдошалиев (Бишкек, 2020) жана башка.

Жогорудагы авторлордун илимий изилдөөлөрүнүн экстремизмге каршы күрөшүүдөгү маанисин жогору баалап, ошол эле учурда биз бүгүнкү күндө экстремисттик кылмыштуулукка натыйжалуу каршылык көрсөтүүгө тоскоол болгон бир катар олуттуу көйгөйлөр чечиле элек деп эсептейбиз.

Ошентип бул төмөнкүдөй жагдайлар менен түшүндүрүлөт: **биринчиден**, жалпысынан экстремизмдин көп кырдуу мүнөзүнөн улам бүгүнкү күнгө чейин бирдиктүү мамиле иштелип чыккан эмес: а) «экстремизмдин» терминологиялык түшүнүүсүнө; б) анын экстремисттик ишмердүүлүк жана экстремисттик багыттагы кылмыштар сыяктуу аныктамалар менен айкалышы боюнча көйгөйлөр чечиле элек; **экинчиден**, экстремисттик аракеттерди тутумдаштыруу жана квалификациялоо, ошондой эле алардын коомдук жана мамлекеттик коопсуздукка каршы башка кылмыштуу аракеттер менен байланышы боюнча чечилбеген маселелер өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Анткени экстремисттик ишмердүүлүктүн көрсөтүлгөн аспектилерине так укуктук баа берүүдөн каралып жаткан көрүнүшкө каршылык көрсөтүүнүн натыйжалуу жазык-процессуалдык жана криминалистикалык механизм иштеп чыгуу мүмкүн эмес. **Үчүнчүдөн**, экстремизмге каршылык көрсөтүүгө олуттуу тоскоолдук болуп сунушталган эмгектерде КМШнын айрым өлкөлөрүнүн жазык процессинде экстремисттик багыттагы фактылары боюнча далилдердин айрым жактары каралышы саналат. Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин мазмуну олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгон экстремисттик багыттагы кылмыштарга байланыштуу жазык иштери боюнча далилдөөнүн кылмыш-жаза процессуалдык аспектилеринин далилдөөнүн процесстик формаларына жана ыкмаларына таандык болгон көйгөйлөрү боюнча илимий изилдөөлөр азырынча жок. Мындан сыртары, бүгүнкү күндө экстремизмдин көрүнүштөрүнүн жаңы формаларынын пайда болушу ошол категориядагы иштер боюнча сотко чейинки далилдерди иштеп чыгууну жана жаңылоону талап кылат. Жогоруда айтылгандардын бардыгы сотко чейинки далилдердин маселелерин комплекстүү изилдөөнү жана айрым процесстик институттарды жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин жоболорун өркүндөтүү боюнча олуттуу жана практикалык сунуштарды иштеп чыгууну

камтыйт. *Төртүнчүдөн*, экстремизмдин көрүнүштөрүнүн абалы, түзүмү жана өсүп жаткан динамикасы, жалпысынан КМШ өлкөлөрүндө да, анын ичинде Кыргыз Республикасында да, экстремисттик кылмыштарды жасоонун мыйзамда белгиленген ыкмаларын гана эмес, ошондой эле экстремизмге каршы аракеттенүүнүн жаңы багыттарынын пайда болушунун региондук өзгөчөлүктөрүн жана бар болгон башка илимпоздордун учурдагы теориялык иштеп чыгууларын бул чөйрөдөгү кылмыштарды ачуунун жана тергөөнүн концептуалдык методологиялык моделин иштеп чыгуу максатында белгиленүүчү ыкмалар жана жагдайларды эске алуу менен актуалдуу түрдө да изилдөөнү талап кылат. Белгиленүүдө, Аныктамалардын басымдуу бөлүгү “экстремалдуу көз караштарды кармануу” сыяктуу фундаменталдык критерийди көрсөтүп, бул адамды айыптоо үчүн аны милдеттүү түрдө белгилөөнү билдирип, бирок ошол эле учурда аны аныктоонун так ыкмалары жок жана соттук экспертизанын универсалдуу теориялык модели иштелип чыккан эместиги экстремисттик кылмыштардын мүнөздөмөлөрүн, бул кылмыштарды ачууну жана тергөөнүн концептуалдык методологиялык базасын курууну татаалдандат.

Автор, татаал жана көп кырдуу кубулуштун ар кандай семантикалык аспектилерине тиешелүү эң толук жана ошол эле учурда көлөмдүү аныктаманы иштеп чыгуу жалаң теориялык милдетти түзбөйт деп эсептейт. Мыйзамдардагы экстремизмдин аныктамасы бүдөмүк жана бүтүндөй коомдун эмес, бийлик өкүлдөрүнүн кызыкчылыгын коргоого багытталганы үчүн бир нече жолу сынга алынган. Ошону менен бирге изилденип жаткан маселе ар түрдүү социалдык топтордун таламдарына түздөн-түз тиешелүү, ал эми бар болгон илимий иштеп чыгуулар алардын күчтүү таасири астында болууда. Ошонун баары так концептуалдык терминологиялык аппараттын жоктугу менен бирге укук коргоо органдарынын ишинин натыйжалуулугун төмөндөтүп, соттук практиканын бирдиктүүлүгүнүн бузулушуна алып келгендиктен, автор тарабынан терминологиялык аныктама иштелип чыгарылган жана анын негизги өзгөчөлүктөрү белгиленген.

Ошонун негизинде, мыйзамчыгаруучу өзү кылмыш-жаза кодексин иштеп чыгууда мыйзамдын ченемдерин бөлүмдөргө жана бөлүкчөлөргө бөлүштүрүүнүн техникалык-укуктук ыкмасын колдонгон, аларды бөлүүнүн негизи кылмыштын жалпы жана түрдү объектиси болуп саналат, экстремизмге каршы аракеттенүүгө багытталган кылмыш-жаза укугунун ченемдерин кылмыш-жаза укугу илими тарабынан мурдатан иштелип чыккан кол салуу объектилерине ылайык колдонуудагы бөлүмдөрдүн алкагында тутумдаштыруунун зарылчылык туудурганын айтуу керек. Автор белгилегендей, нормаларды тутумдаштыруу кылмыш-жаза мыйзамдарынын лүгүн теориялык жана практикалык жактан жогорулатуунун багыттарынын бири болуп саналат деп эсептейт, анткени ал жоопкерчиликти анын негизинде турган белгилердин негизинде дифференциялоого мыйзамдуу негиз бергендиктен, бул суроонун аспектисине өзүнүн жеке көз карашын сунуштаган.

Автор 2021-жылдын 1-декабрында күчүнө кирген Кыргыз

Республикасынын жаңы кылмыш-жаза кодексинин экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү деңгээлин жогорулатууга көмөктөшүүчү жоболорун өркүндөтүү боюнча төмөнкү багыттарды сунуштайт: **1.** Көпчүлүк экстремисттик багыттагы кылмыштардын мүнөзүнө жана коомдук коркунучунун даражасына санкциялардын деңгээлинде да, иш жүзүндө дайындалган жаза түрүндө да мыйзам чыгаруу жана укук коргоо органдары тарабынан баа берүүнүн абалы чечүүнү талап кылган көйгөйлүү болуп көрүнгөнүн эске алуу керек. Жек көрүүнү же кастыкты (аразчылыкты) козгоого багытталган аракеттерди салттуу деп аталган кылмыштардын квалификациялуу элементтеринин деңгээлинде кароо сунушталгандыктан, тиешелүү жазык-укуктук ченемдердин санкциялары мындай аракеттерди коомдук коркунучтун деңгээлинин жогорулашын адекваттуу чагылдырууга тийиш. Бул кылмыштардын дагы бир объектке мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негиздерине багыт алуусу, ошондой эле кол салуу интенсивдүүлүгүнүн күчөшүнө байланыштуу акыркылардын мүнөзү жана коомдук коркунучунун даражасы өзгөрөт. Экстремисттик багыттагы кылмыштар үчүн жаза белгилөөнүн соттук практикасын изилдөөлөр көрсөткөндөй, судьялар эреже катары, мындай жосундарды мүнөздөгөн белгилердин оордотуучу маанисин эсепке алууга макул эместигин эске алуу керек. **2.** Автор уюмду жоюу же ишмердүүлүгүнө тыюу салуу жөнүндө соттун чечими чыккандан кийин экстремисттик уюмдун ишмердүүлүгүн кайра баштоо же бирине катышуу түрүндөгү жосунду кылмыш катары таануу боюнча окумуштуулардын позициясын туура эмес деп эсептейт, анткени бул учурда жоопкерчилик, биринчи кезекте, жеке адамга эмес, ошол конкреттүү уюмга тиешелүү болушу керек. Мындан сырткары, тергөө практикасынын изилдөөсү көрсөткөндөй, ишмердүүлүгү сот тарабынан экстремисттик деп табылган коомдук же диний бирикмелер, ошондой эле башка уюмдар көбүнчө алар башка ат менен же уюштуруу-укуктук формасы жагынан башка уюмга көрүнгөн өзгөртүү менен өз ишин уланта беришет. Бул жагдайлар, эреже катары, мындай уюмдардын уюштуруучуларын жана катышуучуларын Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин беренеси боюнча кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартууга жол бербейт. **3.** Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинде юридикалык жактардын жоопкерчилигин караштыруу зарыл, анткени юридикалык жактардын коомго зыян келтирүүчү, аларды жоопкерчиликке тартууга мүмкүндүк берүүчү ишмердүүлүгүнө каршы күрөшүүнүн өтө натыйжалуу каражаты болуп саналган укуктук санкциялар жана уюмдардын ишин кайра калыбына келтирүүгө күнөөлүү адамдарды жазалоо жөнүндө да «унутпоо» керек. **4.** Экстремизмге каршы атайын мыйзамдардын олуттуу массивинин болушу жана аны бир катар чет мамлекеттерде колдонуунун оң тажрыйбасы, экстремизмге каршы күрөшүүдө укуктук жөнгө салууну Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин нормалары менен чектөөлүүнү сунуш кылган изилдөөчүлөрдүн пикири менен макул болбоого авторго мүмкүндүк берет. Экстремизм-жетишинче эле өтө татаал көрүнүш болуп саналат. Аны нейтралдаштыруу үчүн тиешелүү көрүнүштөрдүн

укукакаршылыгын жана жазаланарын аныктоо гана эмес, ошондой эле так концептуалдык аппаратты, принциптердин иерархиясын, бул көрүнүшкө каршы аракеттенүүнүн субъекттерин түзүү зарыл. **5.** Иште белгиленген көйгөйлөр экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы ченемдик укуктук актыларга өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүү жөнүндө мыйзам долбоорлорунда уланууда. Биз мындай тенденциянын өзү эле көйгөй деп эсептейбиз, эмнеге дегенде анын коомдук мамилелердеги көрүнүшү тиешелүү мыйзам долбоорлорун иштеп чыгуу жана кароо этаптарында эле алдын ала айтууга болот. **6.** Автор экстремисттик багыттагы кылмыштар боюнча жазык иштери сот арачыларынын катышуусу менен соттун мүмкүн болуучу юрисдикциясына кирбеши керек деп эсептейт, анткени мындай учурларда акыркылардын жана сот арачыларынын курамынын ачык же тымызын тенденциясынан үй-бүлө жана башка байланыштардын таасиринен качуу кыйын.

Автор «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2005-жылдагы мыйзамынын жоболорун жана Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин заманбап экстремизмге каршы аракеттенүүнү укуктук жактан камсыз кылууга көмөктөшүүчү тиешелүү ченемдерин өркүндөтүү боюнча төмөнкүдөй багыттарды сунуштайт: **1.** Экстремизм адатта экстремалдык чараларды кармануу катары карала тургандыгын эске алуу менен бирге, Кыргыз Республикасынын «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү жөнүндө» мыйзамында берилген «экстремисттик ишмердүүлүк түшүнүгүнүн чөйрөсүнө мүнөздүү болгон белгисиздикти жол берилгис деп эсептейбиз. Экстремизмге байланышкан мындай жосундардын тизмесине, башкача айтканда, эң коркунучтуу, «өтө эле четки» укук бузуулар, андан сырткары бир эле жалпы объектке – мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнүн негиздерин камсыз кылган, ошондой эле алардын түздөн-түз объектисинин элементи катары бул мамилелерди камтыган коомдук мамилелерге кол салуулар камтылууга тийиш деп эсептейбиз. **2.** Каралып жаткан көйгөйлөрдүн арасына «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамында «экстремисттик багыттагы кылмыштар» деген сөз айкалышынын жоктугу бул концепцияны туура эмес түшүнүүгө, анын ичинде аны жалпысынан экстремисттик ишмердүүлүк менен идентификациялоого өбөлгө түзөт. Ошондуктан мыйзамдык деңгээлде кылмыштардын тобун эмес, экстремисттик багыттагы кылмышты, башкача айтканда, мазмуну жагынан мындай түшүнүктүн чөйрөсүнө тиешелүү кылмыш-жаза жосундарынын ар бирин мүнөздөөчү белгилерди берүү керек. **3.** Экстремисттик кылмыш түшүнүгүнүн мыйзамдуу түрдө аныкталган чөйрөсүндө кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуучу аракеттердин толук тизмеси камтылууга тийиш деп эсептейбиз, ал эми тескери жараян учурунда, бул тизме көп жагынан өзүм билемдик менен, укуктук колдонууну түзөт, атап айтканда: конкреттүү кырдаалды, региондун өзгөчөлүктөрүн, андагы калыптанган практиканы, ошондой эле статистикалык көрсөткүчтөрдү «жакшыртуу» боюнча

жетекчиликтин талаптарын эске алганда. **4.** Сунуш кылынган тизмеге тигил же бул кылмышты, ошондой эле Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин атайын бөлүгүнүн аны жасагандыгы үчүн жоопкерчилик жөнүндө беренесин киргизүү калыптанып калган укуктук колдонуу практикасын үйрөнүүгө негизделиши керек эле, эмнеге дегенде 15 жылдан ашык убакыттан бери «экстремисттик» мотивдер боюнча иш жүзүндө жасалган аракеттерди мындай кылмыштуу аракеттерге кошуу мүмкүнчүлүгү бар болгон. Автор экстремисттик багыттагы кылмыштардын толук тизмесинин биз сунуш кылган варианты аны ишке ашыруунун жүрүшүндө мындай кылмыштуулуктун чөйрөсүн так жана бир маанилеш аныктоого жардам берет деп эсептейт. **5.** Терроризм жана экстремизм эл аралык ченемдик укуктук актылардын деңгээлинде ар башка түшүнүктөр жана кубулуштар катары каралат, алардын ар бири бири-бирине бир бөлүгү боло албайт же аны өзүнүн элементи катары сиңире албайт. Ошондуктан терроризм менен экстремизмди так ажыратып, тиешелүү мыйзамдардын деңгээлинде белгиленген атаандаштыкты жоюунун туура экендиги автор тарабынан сунушталган. **6.** Экстремисттик багыттагы кылмыштын түшүнүгү Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинде эмес, «Экстремисттик ишмердүүлүккө каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамында так аныкталышы керек, анткени акыркы ченемдик укуктук акт кылмыштын жалпы түшүнүгү менен иш алып барып, кол салуулардын типтүү, жалпы жана түздөн-түз объекттеринин жалпылыгынын негизинде акыркысынын түрлөрүн бөлүп көрсөтөт. Ал эми экстремисттик багыттагы кылмыштар коомдук мамилелердин ар кандай түрлөрүнө кол салат жана Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин өзгөчө бөлүгүнүн ар кандай бөлүкчөлөрүндө жана главаларында жайгашкан беренелерде каралган. Анткени, *биринчиден*, бул кылмыштардын ар биринин түздөн-түз объектисинин түзүмүндө ар кандай социалдык топтордун жана алардын өкүлдөрүнүн ортосундагы толеранттуулукту, сабырдуулукту камсыз кылуучу коомдук мамилелер да кирет, бирок булардын бузулушу биринчи кезекте башка түздөн-түз объекттерге кол салуу аракетинен (аракетсиздиктен) келип чыгат, мисалы, өмүр, ден соолук, коомдук тартип ж.б. *Экинчиден*, бул кылмыштардын объективдүү тарабынын мазмуну боюнча, адегенде коомдук коркунучу бар жана иш жүзүндө так жана бир тараптуу белгилениши жана квалификацияланышы мүмкүн болгон мындай жосундар менен гана «толтуруу» максатка ылайыктуу, мисалы, «жек көрүүчүлүктү же кастыкты тутандырууга багытталган аракеттер» сыяктуу формулировкаларга эч кандай жол берилбөөсү зарыл.

Экинчи глава «Кыргыз Республикасынын сот иштерин жүргүзүүдө азыркы тенденциялардын контекстинде экстремисттик багыттагы кылмыш иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш этабындагы процессуалдык-укуктук көйгөйлөр» өзүнө төрт бөлүмдү камтыйт, *биринчи бөлүм:* «Изилдөөнүн методологиясы жана ыкмалары», *экинчи бөлүм:* «Экстремисттик багыттагы кылмыштарды сотко чейинки далилдөөнүн талаш-тартыштуу кылмыш-жаза процессуалдык аспектилери: теориядагы

жана практикадагы көйгөйлөр», үчүнчү бөлүм: «Экстремисттик багыттагы кылмыш-жаза процессинде ИТКны (илимий техникалык камсыздоо) жана атайын билимдерди колдонууну техникалык-криминалистикалык камсыздоо жана жөнгө салуу көйгөйлөрү», төртүнчү бөлүм: «Экстремисттик кылмыштар жөнүндө иштер боюнча процесстин катышуучуларын уюштуруу жана көзөмөлдөө үчүн пайдаланылуучу маалыматтык технологиялардын кылмыш-жаза процессуалдык формасы».

Изилдөөнүн объектиси кылмыш-жаза процессинин катышуучуларынын ортосунда, экстремисттик кылмыштарга каршы аракеттенүү процессинде жана КМШ өлкөлөрүндө укуктук жана саясий чөйрөдө экстремизмдин көрүнүштөрүнөн коомдук коопсуздукту камсыз кылуунун алкагында пайда болгон коомдук укуктук мамилелердин спектри болуп саналат, жалпысынан алганда өзгөчө Кыргыз Республикасында.

Изилдөөнүн предмети болуп саналат: 1) экстремисттик багыттагы жазык иштери боюнча далилдөө процессин жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын ченемдери; 2) экстремизмге каршы аракеттенүүгө багытталган КМШ өлкөлөрүнүн эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдарынын ченемдери; 3) тергөө субъекттеринин ошол категориядагы иштердин ченемдерин колдонуунун соттук-тергөө практикасы; 4) экстремисттик көрүнүштөрдүн түзүмүн жана динамикасын чагылдырган статистикалык маалыматтар; 5) кемчиликсиз уюшкан трансулуттук экстремизмдин маңызы жана мазмуну боюнча илимий теориялар, доктриналдык позициялар, концепциялар; 6) экстремисттик багыттагы кылмыштар боюнча кылмыш иштерин тергөө механизминин өзгөчөлүктөрү; 7) сотко чейинки өндүрүш стадиясында далилдөө процессинин теориялык негиздери жана практикалык көйгөйлөрү; 8) экстремизм чөйрөсүндө кылмыш жасаган субъекттердин кылмыштуу ишмердүүлүгү.

Методологиялык негизин жана изилдөө методологиясын экстремисттик багыттагы кылмыштарды иликтөө чөйрөсүндөгү мыйзамдардын жана укук колдонуу практикасынын абалын талдоого жана баалоого мүмкүндүк берген коомдук-укуктук процесстерди жана кубулуштарды таануунун жалпы илимий диалектикалык методунун жоболору түзөт. Жеке илимий методдор катары формалдуу-логикалык метод колдонулган, ал экстремисттик иштердүүлүктүн мазмунун түзгөн белгилерди аныктоодон жана талдоодон турат; экстремисттик багыттагы кылмыштардын тенденциялары жөнүндө маалыматтарды чогултууну жана талдоону камтыган статистикалык ыкма; мындай кылмыштарды аныктоо жана бул кылмыштардын фактылары боюнча козголгон кылмыш иштерин тергөө менен алардын кесиптик ишмердигине түздөн-түз тиешеси бар укук коргоо органдарынын кызматкерлерин суракка алууда колдонулуучу конкреттүү социологиялык ыкма.

Автор антитеррордук маселелер боюнча көп сандагы ар түрдүү изилдөөлөрдүн болушуна карабастан, бул нерсени эске алуу керек деп эсептейт, *биринчиден*, жалпысынан экстремизм көптөгөн көрүнүштөргө ээ,

анткени ал көбүнчө өз ара байланышкан бир катар кылмыштарды жасоодо көрүнөт жана коомдук коркунучтун даражасы дайыма кылмыштуу ишмердүүлүктү жүргүзгөн экстремисттик уюшкан топтордун түзүлүшү менен күчөп турат, бул коомдук көрүнүшкө каршы туруу боюнча илимий жана практикалык сунуштарды камтыган кылмыштарды иликтөөнүн жалпы жана жеке криминалистикалык методикасын иштеп чыгуу зарылдыгын билдирет. Экинчиден, Бул изилдөөнүн өзгөчөлүгү экстремисттик мүнөздөгү кылмыштар Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарында болуп өткөн өзгөрүүлөрдүн контекстинде каралгандыгында турат. Үчүнчүдөн, Бул категориядагы иштерге каршы аракеттенүүнүн криминалистикалык ыкмалары, экстремисттик мүнөздөгү криминалдуу жосундарды иликтөөдө теориялык-методикалык жана предметтик-практикалык жактан камсыз кылууну жакшыртууга керектүү мааниге ээ болгон, сотко чейинки далилдөөнүн кылмыш-жаза процессуалдык каражаттарынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен комплекстүү түрдө каралат.

Сотко чейинки өндүрүш стадиясында алынган далилдер башка эмес, бирок сот тарабынан далилдүү фактыны таануу үчүн негиз болуп саналат. Автор белгилегендей, сотко өткөрүү үчүн уруксат берилүүчү далилдер катары төмөнкүлөрдү эсептөөгө болот: 1) кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн катышуучулары тарабынан мыйзам тарабынан тикелей тыюу салынбаган ар кандай жолдор менен алынган, далилдөө предметин түзүүчү жагдайлар аныкталышы мүмкүн болгон ар кандай маалыматтар; 2) текшерүү аракеттеринин материалдары далилдөөнүн кылмыш-жаза процессуалдык формасынын талаптарынын аткарылышын эске албастан жол берилген деп табылышы мүмкүн, бирок биринчи кезекте кылмыш ишин териштирүүдө катышуучуларынын ортосунда алардын далилдөөгө жол берилиши жөнүндө макулдашуу болгондо, экинчиден, алар сотто текшерилиши мүмкүн (андан кийин) сот аларды экстремисттик багыттагы кылмыш иши боюнча өкүм чыгаруу үчүн далил жана негиз катары жол бериши мүмкүн.

Кыргыз Республикасынын мыйзамчыгаруучу тарабынан жаңы институттарды киргизүү аркылуу БИЧнын натыйжаларына далилдөөчү баа берүү боюнча чаралар кабыл алынганына карабастан, бир катар БИЧ аткарылбай калып юридикалык коомчулуктун арасында кылмыш-жаза процессуалдык талаш-тартыш үчүн негиз болуп саналууда. Автор бул учурда, эгерде ыкчам бөлүмдөрдүн тергөө органдарына аларды алуу учурунда БИЧ өткөрүүнүн тартиби сакталса, БИИнин материалдары жол берилүүчү касиетке ээ болушу мүмкүн, ал иштелип чыгып жана БИИ жөнүндө мыйзамда белгилениши керек деген позицияны карманууда. Бирок, ошол эле учурда, БИИ жөнүндө мыйзамга кошумча БИИнин натыйжаларын берүү тартиби жөнүндө Инструкцияны иштеп чыгуу керек, ошондой эле Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде камтылбаган атайын тергөө аракеттери түрүндө БИЧ жүргүзүүнүн тартибин камтышы керек.

Экстремизм жөнүндөгү иштер боюнча маалыматтык технологиялар

олуттуу роль ойнойт деп белгиленүүдө: *биринчиден*, сотко чейинки өндүрүш органдарынын ишин көзөмөлдөөдө; *экинчиден*, экстремисттик иштер боюнча жазык сот өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет:

1) анын катышуучуларынын коопсуздугун камсыз кылат; 2) аларды ишке ашыруунун мөөнөттөрүн кыскартат; 3) экстремизм боюнча. жазык иши боюнча кабыл алынган чечимдердин ишенимдүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатат; 4) жазык иши, анын ичинде биздин изилдөө объектиси болуп саналган экстремисттик багыттагы иштер боюнча маалыматтардын ачыктыгын жана жеткиликтүүлүгүн камсыздайт; 5) кылмыш-жаза процессуалдык иш-аракетте алар төмөнкүлөр катары пайдаланылышы мүмкүн: а) тергөө аракеттерин жүргүзүүдө белгилөө каражаттары; б) текшерүү каражаттары; в) протокол даярдоо үчүн каражаттар; г) экстремисттик багыттагы учурлар жөнүндө маалыматты аныктоо үчүн конструктивдүү каражат катары; д) экстремизм жөнүндө иштер боюнча атайын тергөө аракеттерин жүргүзүүдө.

Автордун оюу боюнча, экстремисттик иштер боюнча далилдөөдө эксперттик изилдөөлөрдү колдонуудагы негизги каталар болуп төмөнкүлөр саналат: *биринчиден*, тергөө органдары эксперттердин алдына экстремисттик багыттагы кылмыш иштерине тиешелүү чектелген олуттуу мааниге ээ болгон бир катар суроолорду койот; *экинчиден*, мүмкүн болгон экспертизалардын өтө тар чөйрөсү дайындалат (эреже катары 1-2), криминалдуу жосундардын экстремисттик мотивациясынын версиясын сунуштоодо, сотко чейинки өндүрүш этабында процессуалдык далилдөөдө бул маанилүү болушу мүмкүн; *үчүнчүдөн*, көбүнчө эксперттик изилдөөлөрдүн натыйжасында: а) экспертизанын корутундусу тергөө органдары тарабынан туура эмес бааланышы мүмкүн, ошондуктан, алынган маалыматтар тергелип жаткан иш боюнча далилдик маанисин жоготот; б) тергөөчү тарабынан туура эмес же так эмес коюлган суроолор, укуктук жана эксперттик баа берүүнүн бириктирилишине алып келсе, эксперттик корутундуда иштин таанымал жагдайларына укуктук чечмелөө берерин белгилейт. Автор пайда болгон көйгөйлөрдү чечүү үчүн төмөндөгүлөр талап кылынышы керек деп эсептейт: 1) эксперттик изилдөөнүн мыкты ыкмаларын түзүү эмес, бул багытта атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү керек, *биринчиден*, бул тараптарга бул жерде экспертизанын предмети боюнча альтернативалуу корутунду берүүгө мүмкүндүк берет. *экинчиден*, соттук-лингвистикалык экспертиза сотту ынандыруу каражаты болуп санала тургандыгын жана анын далилдөөчү баалуулугу андагы маалыматтарга гана эмес, экспертизанын башка түрлөрүнө (мисалы, психоллингвистикалык экспертиза) да көз каранды экендигин эске алуу зарыл, лингвистикалык жана маданий, социалдык-гуманитардык, психологиялык жана психиатриялык ж.б. 2) экстремизм жөнүндө иштер боюнча экспертизанын айрым түрлөрүн тандоо экстремисттик топтордун бирине таандык кылынган кылмыштын тиешелүү версиясын текшерүүгө, ошондой эле козголгон иш боюнча учурдагы конкреттүү тергөө кырдаалына көз каранды экендигин эске алуу керек. Бирок эксперттик изилдөө изилдөөнүн объектисине жана бул учурда чечилүүчү милдеттерге көз каранды. 3) белгилүү

бир кыйынчылыктар алдын ала эксперттерге же адиске суроо берүүдөн улам келип чыгат, анткени, бир жагынан, алардын айрымдары салыштырмалуу жаңы болсо, экинчи жагынан, экстремизм учурлары боюнча көптөгөн эксперттик изилдөөлөр ар тараптуу изилдөөнү талап кылат. Ошондуктан, экспертиза дайындоодо адисти чакыруу, ошондой эле адистер тарабынан бул багыттагы тергөөчү үчүн көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу талап кылынат. 4) экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды тергөөдө милдеттүү түрдө комплекстүү психологиялык-психиатриялык экспертиза жүргүзүү жана ал экстремисттик уюмду (коомчулукту-ишибизде автор сунуштаган) түзүүнү же катышууну териштирүүгө байланыштуу болсо, атайын экспертиза катары квалификацияланат. Анткени, бул учурда изилдөөдө көрсөтүлгөн бир катар маселелерди чечүүгө болот. 5) экстремисттик кылмыштар боюнча эксперттик корутундуну баалоо эки негизги позицияда жүргүзүлүүгө тийиш: 1) юридикалык мамилелерден, 2) илимий-фактыларга негизделген мамилелерден. Юридикалык баа берүүгө төмөнкүдөй негизги критерийлер таандык кылынууга тийиш: а) экспертиза дайындоодо тараптардын Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин ченемдеринде көрсөтүлгөн укуктары сакталганбы; б) экспертиза дайындоо жөнүндө токтомду түзүүнүн тууралыгы (реквизиттер, суроолор ж.б.); в) эксперттик мекемени, экспертти же экспертти тандоонун тууралыгы (комплекстүү экспертиза дайындоодо), тиешелүү квалификациянын болушу ж.б.; г) конкреттүү экспертиза жүргүзүүгө эксперттин процессуалдык ыйгарым укуктары; д) экспертиза дайындоодо мыйзам тартибин сактоо (укуктарды жана милдеттерди тактоо, сүрөттөрдү жана экспертизанын материалдарын берүү тартибин сактоо).

Илимий-фактыларга негизделген баа төмөнкүлөрдү камтыйт: эксперттин корутундуларынын жүргүзүлгөн изилдөөлөргө дал келүүсү жана алардын аргументтери: эксперттин корутундусунун изилдөө бөлүгүндө келтирилген жүйөлөрдүн айкындыгы жана жетиштүүлүгү; изилдөөнүн корутундуларынын экстремизм жөнүндө иштер боюнча тергөөчү тарабынан коюлган суроолорго ылайык келиши.

Үчүнчү глава «Экстремисттик багыттагы кылмыштар менен каршы күрөшүүнүн механизми: көйгөйлөрү жана перспективалары» үч бөлүмдө ачылып көрсөтүлгөн. Биринчи бөлүм: «*Экстремисттик багыттагы кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөсү жана анын классификациясы*», экинчи бөлүм: «*Маалыматтык экстремизмдин негизги белгилери жана КМШ өлкөлөрүндө маалыматтык экстремисттик ишмердүүлүккө каршылык көрсөтүүнүн көйгөйлөрү*», үчүнчү бөлүм: «*Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздугун камсыз кылуунун алкагында экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршылык көрсөтүүнүн механизмдери*».

Бул иште маалыматтык-издөөнүн эң маанилүү экендиги белгиленүүдө: а) экстремисттик жүрүм-турумдун белгилери; б) экстремисттин идеологиясы; в) экстремисттин этно-диний мүнөздөрү жана аймактык өзгөчөлүктөрү. Саясий экстремизм менен байланышкан кылмыштарга карата криминалистикалык

мүнөздөмөлөрдүн эң маанилүү салттуу элементтери болуп төмөнкүлөрдү камтуу зарыл: кылмыш механизминин түзүмүндө из калтыруунун өзгөчөлүктөрү жана кылуунун ыкмасы; кылмыштуу-экстремисттик уюмдун курамы; саясий экстремисттин инсандыгы. Ошол эле учурда экстремизм менен байланышкан кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөлөрүнүн бардык элементтеринде ар дайым регионалдык өзгөчөлүктөр болушу мүмкүн. Мындан сырткары, тергөөчүнүн экстремизмге байланыштуу кылмыштардын криминалистикалык мүнөздөмөлөрүн, өзгөчө анын элементтер аралык мамилелерин билүүсү, алгачкы кезекте тергөөчүгө версияларды айтууга жана тергөөнүн негизги багыттарын тандоого жардам берет, ошондой эле тергөөчүгө тергөө ишине илимий түрдөн жакыndoого жана акыр аягында экстремизмге каршы аракеттенүү жаатында укук коргоо органдарынын алдында турган милдеттерди чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Автор маалыматтык экстремизмди мүнөздөгөн спецификалык өзгөчөлүктөрүнө төмөнкү критерийлерди киргизүүдө: а) алынган натыйжалардын мыйзамсыздыгы; б) максаттарына жетүүдө же кызыкчылыктарын ишке ашырууда алардын аракеттеринин өзгөчө (радикалдуу) мүнөзү; в) баарынан мурда төмөнкүлөргө тиешелүү болгон маалыматтар кеңири таратылат: социалдык, расалык, улуттук же диний кастыкты жана душмандыкты козуткан; жалданма аскерлерди жалдоо; бийликтин светтик институттарын күч менен жок кылуу; согушка чакыруу; жек көрүүчүлүктү, душмандыкты жана артыкчылыкты пропагандалоо; порнографияны таратуу; адамдардын ар-намысына, жакшы атына жана ишкердик беделине кол салуу; жарнама (адилетсиз, ишенимсиз, этикага жатпаган, билип туруп жалган); адамдардын психикасына бузуку таасир этүүчү маалымат берүү; г) адеп-ахлаксыздык, анткени ал экстремисттик ишмердүүлүктүн интенсивдүү өнүгүшү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү ачуу максатында руханий-адептик нормаларды бузууга багытталган; д) антисоциалдык жана чыр-чатактуу, анткени бул социалдык-укуктук өз ара аракеттенүүнүн позитивдүү формаларын жана моделдерин бузат; е) экстремисттин социалдык-маданий жана социалдык-укуктук ченемдерден жана баалуулуктардан алыстап кетишине алып келген саясий-укуктук ой жүгүртүүнүн дисфункциясы.

Автор, маалыматтык экстремизмге каршы туруу максатында төмөнкү чараларды көрүү зарыл деп эсептейт: 1) Эң көйгөйлүү жагдайларга басым жасоо максатында бул чөйрөдөгү кырдаалга мониторинг жүргүзүү механизм иштеп чыгуу; 2) экстремисттердин инсандык өзгөчөлүктөрүнө, алардын ишмердүүлүгүнүн ыкмаларына жана жолдоруна негизделген маалыматтык экстремизм чараларынын «максаттуулугун» изилдөө зарыл; 3) КМШ өлкөлөрүнүн аймагында экстремисттик топторду аныктоого жана алардын ишмердүүлүгүн токтотууга багытталган чараларды өз убагында көрүү зарыл, анткени маалыматтык-телекоммуникациялык тармактардын каражаттарын пайдалануу менен жасалган экстремисттик багыттагы кылмыштарды өз убагында ачуу экстремисттик жамааттар жана уюмдардын катарына жаңы

мүчөлөрдү тартуусуна бөгөт коюуга мүмкүндүк берет; 4) Алдын алуу ишмердүүлүгү кылмыш-жаза процессуалдык сот өндүрүшүнүн бардык этаптарында жүргүзүлүүгө тийиш, жана кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартылган экстремисттин жеке өзүнө алдын алуу таасирин көрсөтүүгө гана эмес, ошондой эле мындай кылмыштуу аракеттердин аныкталган себептерин жана шарттарын жоюуга тийиш. 5) укук коргоо органдарынын кызматкерлерин даярдоону жана квалификациясын жогорулатууну өркүндөтүү зарыл, ал үчүн: а) учурдагы сабактардын программасына экстремисттик ишмердүүлүктүн заманбап түрлөрүнө каршы туруу маселелерин киргизүү, б) керектүү окуу-усулдук материалдарды даярдоо, ошондой эле окуу процессине «жалпыга маалымдоо каражаттарын жана маалыматтык-телекоммуникациялык тармактарды пайдалануу менен жасалган экстремисттик кылмыштарга каршы туруу» курсун киргизүү; 6) экстремисттик идеологиянын таасирине бөгөт коюу максатында жаштарды руханий-адептик жана дүйнө таанымы тармагында тарбиялоо жаатындагы ишмердүүлүктүн комплекстүү планын иштеп чыгуу; 7) көйгөйлөрдү изилдөөнүн негизинде маалыматтык-үгүттөөчүлүк контентти жайылтууга жол бербөөчү иш-чараларды жандандыруу боюнча мамлекеттик түзүмдөрдүн ишмердүүлүгүнө көмөктөшүүчү ченемдик укуктук актыларды иштеп чыгуу; 8) ушул чөйрөдөгү башкаруу ишмердүүлүгүн илимий жактан камсыз кылууга байланышкан маселелерди чечүү.

Экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү жаатында ИИОнун ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу жана жемиштүү ишмердүүлүгүн уюштуруу максатында негизги көйгөйлүү аспектилерди чечип, бир катар конкреттүү чараларды көрүү негиздүү: 1) ИИОнун ишмердүүлүгүн уюштурууну укуктук камсыздоонун деңгээлинин төмөндүгү тоскоолдук болуп саналат, аны өркүндөтүү үчүн; *биринчиден*, экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча ИИОнун ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу ченемдик укуктук актылардын тутумун иштеп чыгуу, кабыл алуу жана басып чыгаруу, ошондой эле экстремизмге каршы аракеттенүүдө ИИОнун мамлекеттик тутумдагы ролун жана ордун так аныктоо максатында; *экинчиден*, экстремисттик мүнөздөгү кылмыштуу жоруктарды жасоого катышкан жеке жана юридикалык жактар үчүн өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуу формаларын бекитүү; *үчүнчүдөн*, диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн пайда болушуна жана жайылышына жол бербөөчү макулдашылган аракеттерди уюштуруу максатында күчтөрдү, каражаттарды жана ыкмаларды комплекстүү колдонууну камсыз кылуучу башкаруу чечимдеринин тутумун, ошондой эле ИИОнун антиэкстремисттик ишмердүүлүктүн башка субъекттери менен өз ара аракеттенүүсүнүн укуктук механизмин иштеп чыгуу; *төртүнчүдөн*, бюджеттен тышкары акчалай фондду түзүүнү караган атайын ченемдик актыны иштеп чыгуу жана кабыл алуу, анын каражаттары экстремисттик кылмышты алдын алууга мүмкүндүк берген маалыматтарды өз убагында кабарлаган жарандарга акчалай сыйлыктарды төлөөгө багытталган. ошондой эле кылмышкерлерди аныктоо жана кармоо.

Автордун позициясы боюнча диний экстремизмге каршы аракеттенүү

үчүн төмөнкүдөй комплекстүү ыкчам-иликтөө иш-чараларын өткөрүү талап кылынат: 1) диний билим алуу үчүн өлкөдөн чыгып кеткен жарандардын чыгып кетүүсүнүн жана каржыланышынын мыйзамдуулугун аныктоо жана алардын КРдагы мындан аркы диний ишмердигин тартипке келтирүү, алар тарабынан мүмкүн болуучу деструктивдүү көрүнүштөрдүн жана мыйзам бузуулар фактыларына жол бербөө максатында мониторинг боюнча иштерди жүргүзүү; 2) ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун жогорулатуу: а) экстремисттик, террористтик уюмдардын мүчөлөрүнүн, мыйзамсыз ишмердүүлүгү жөнүндө аларга карата маалыматтар болгон ыкчам-алдын алуучулук эсепке алынган, башка кыйратуучу элементтердин, укук бузуу фактыларын аныктоо жана бөгөт коюу. б) бул уюмдардын жаңы мүчөлөрүн жана шериктерин аныктоо жана каттоого алуу, ошондой эле кыйратуучу элементтерди каттоо үчүн маалыматтар базасын (тизмелерин) түзүү жана жаңылоо боюнча иштерди жүргүзүү; 3) экстремисттик жана террористтик уюмдардын, кыйратуучу диний агымдардын миссионердик ишмердүүлүгүн каржылоонун мүмкүн болуучу булактарын жана каналдарын аныктоо жана бөгөт коюу максатында ыкчам-иликтөө иш-чараларын жандандыруу; 4) чет өлкөлүк жарандардын мыйзамсыз ишмердүүлүгүн, алардын мыйзамсыз кирүү жана мыйзамдаштыруу каналдарын аныктоо жана бөгөт коюу боюнча жигердүү иштерди жүргүзүү; 5) республикадагы калктын ичинен жаңы мүчөлөрдүн мыйзамсыз ишмердүүлүккө аралашуу фактыларын аныктоого жана бөгөт коюуга багытталган, деструктивдүү диний агымдардын жигердүү мүчөлөрүнө жана лидерлерине карата зарыл ыкчам-иликтөө жана алдын алуу иш-чараларын жүргүзүү боюнча өз ишмердүүлүгүбүздү өркүндөтүү; б) зарыл болгон ыкчам-иликтөө жана алдын алуу иш-чараларын жандандыруу: а) мамлекеттик органдардын, мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын кызматкерлеринин арасында кыйратуучу идеологиянын жайылышына жол бербөө; б) мамлекеттик түзүмдөрдүн кызматкерлеринин ичинен экстремисттик жана башка кыйратуучу уюмдардын катарына тартылган жактоочуларынын ишмердүүлүгүн аныктоо жана бөгөт коюу; 7) республиканын аймагында экстремисттик жана башка кыйратуучу ишмердүүлүктү жүргүзгөн уюмдарды, интернет сайттарды аныктоо боюнча ишти жандандыруу жана өркүндөтүү, ошондой эле алардын мындан аркы ишмердүүлүгүнө тыюу салуу боюнча сунуштарды киргизүү; 8) кыйратуучу диний, экстремисттик жана террористтик уюмдардын ишмердүүлүгүнө каршы аракеттенүү боюнча ишти жөнгө салуучу ченемдик-укуктук базаны изилдөө жана өркүндөтүү боюнча иштерди жүргүзүү; 9) мыйзамсыз аракеттерди даярдоо жана жасоо үчүн шарттарды түзүүгө көмөктөшүүчү кылмыштуу (терс) процесстерге каршы аракеттенүү; 10) диний экстремизмге байланыштуу кылмыштарды жасоого даярдануу боюнча аракеттерди жасаган, ошондой эле каралып жаткан иштердин категориясына кирген кылмыш белгилерин камтыган аракеттерди жасаган адамдарга мыйзамдуу чара көрүү максатында аныктоо боюнча ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун жогорулатуу.

Экстремизмге каршы чараларды көрүүнүн мазмунун аныктоого илимий ыкмалардын контенттик-талдоосу төмөнкүлөргө көңүл бурууга мүмкүндүк берет: 1) жалпы мүнөздөгү чаралар, жарандык коомдун институттарын эсепке алып, экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча ар кандай чаралардын бүтүндөй топтому; 2) экстремисттик көрүнүштөрдүн алдын алууга багытталган профилактикалык мүнөздөгү иш-чаралар; 3) мамилелердин социалдык чөйрөсүнө багытталган чаралар, б.а. экстремизмдин себептерин жоюу (мисалы, билим берүү, тарбиялоо, экономикалык чөйрө); 4) экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүн мыйзамдык жактан жөнгө салуудан, ошондой эле тергөө субъекттеринин ишмердүүлүгүн жана мыйзамдарды натыйжалуу колдонууну камсыз кылуучу ченемдик укуктук базаны калыптандыруудан турган укуктук мүнөздөгү чаралар, ошондой эле тутумдуу түрдө укук колдонуу практикасына мониторинг жүргүзүү; 5) экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндө мамлекеттин саясатын түзүүчү мамлекеттик-саясий мүнөздөгү чаралар; 6) экстремизмге каршы аракеттенүүгө багытталган мамлекеттик маалыматтык саясат чөйрөсүндөгү чаралар, ал болсо экстремисттик идеологияны иликтөө фактыларын аныктоо жана аларга токтоосуз чара көрүү боюнча чараларды өркүндөтүүгө багытталган; 7) экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүгө багытталган мамлекеттик миграциялык саясат чөйрөсүндөгү чаралар; 8) экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды аныктоо, болтурбоо, бөгөт коюу, ачуу жана тергөө, күнөөлүүлөрдү жазык жоопкерчилигине тартуу боюнча ишмердүүлүктү мыйзам менен жөнгө салууга багытталган кылмыш-жаза процесстик мүнөздөгү чаралар.

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде автор төмөнкүдөй негизги тыянактарды чыгарды:

1. Автордун көз карашы боюнча ушуга чейин көптөгөн изилдөөлөрдүн жүргүзүлгөндүгүнө карабастан, көптөгөн талкууларды жараткан көйгөйлүү аспектилердин бири – экстремизмдин маңызын аныктоо жана экстремисттик аракеттердин укуктук мүнөздөмөсүн берүү, автордун көз карашында төмөнкүдөй кыйынчылыктарды жаратат: *биринчиден*, бүгүнкү күнгө чейин мыйзамчыгаруучу тарабынан экстремизм концепциясынын маңызын аныктоо үчүн эч кандай универсалдуу критерийлер иштелип чыккан эмес, ал эми КМШнын айрым мыйзамчыгаруучулары тарабынан сунушталган колдонуудагы чечмелөө өтө бүдөмүк жана бул комплекске мүнөздүү конкреттүү көрүнүштү аныктаган өзгөчөлүктөрдү толук чагылдырбайт. Бул жагдай экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды кылмыш-жаза-укуктук квалификациялоону, ошондой эле жалпысынан кылмыштарды иликтөөнүн универсалдуу теориялык моделин түзүүнү гана татаалдантат; *экинчиден*, бул терминологиялык концепцияны иштеп чыгууга жана экстремисттик ишмердүүлүктүн негизги багыттарын аныктоого төмөнкүдөй жагдайлар тоскоол болууда: а) «экстремизм» феноменинин татаалдыгы жана ар тараптуулугу, анын аныкталышына белгилүү бир деңгээлде илимий кызматкерлердин позициясына алардын коомдук-саясий

жана идеологиялык мамилелеринин моралдык критерийлеринин негизинде өзүнүн таасирин тийгизет; б) кырдаал экстремисттик мүнөздөгү кылмыш аракеттеринин айкалыштарынын көп сандаган өзгөрүлмөлүүлүгү менен татаалдашат, анткени кылмыштын объектиси конституциялык түзүлүштүн жана мамлекеттик коопсуздуктун негиздери гана эмес, ошондой эле экстремисттик багыттагы окуялар менен байланышкан: коомдук коопсуздукка зомбулук менен кол салуу, адамга каршы кылмыштар; окуяны квалификациялоону татаалдандырган коомдук тартипке каршы кылмыштар, тынчтыкка жана адамзаттын коопсуздуктуна каршы кылмыштар; в) кылмыш-жаза бузуулардын толук тизмеси, аныктала турган так иштелип чыккан критерийлердин жана белгилердин жоктугу, ошондой эле бул жагдай бир топ татаал көрүнүштүн мазмундук байлыгынан улам дайыма камтыла албаган коомдук мамилелердин ар түрдүүлүгү менен байланышкан, ошол себептен жалпысынан экстремизм катары, бул тергөө жана тергөө органдары тарабынан сотко чейинки өндүрүш көйгөйлөрүн, анын ичинде ошол категориядагы иштерди иликтөөнүн ыкмаларын тандоону негиздейт; *үчүнчүдөн*, далилденүүгө тийиш болгон жагдайларды аныктоодо аялуу жактардын болушу, анткени экстремисттик мүнөздөгү көптөгөн актылар экстремизмдин көрүнүшү менен байланышкан маселелер боюнча көз караштардын өтө кеңири чөйрөсүнөн улам, анын ичинде кылмыш-жаза мыйзамдарында каралган бир катар беренелердин карама-каршылыгынан жана карама-каршылыгынан улам, укук коргоо органдары жана соттор тарабынан эки жактуу кабыл алынат жана бааланат.

2. Тергөө субъекттеринин экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча ишмердүүлүгүн уюштурууну өркүндөтүү жана алдыга коюлган милдеттерди ишке ашыруу үчүн алгачкы кезекте төмөнкүдөй иш-чараларды өткөрүү зарыл: *биринчиден*, мыйзамдык деңгээлде: 1. жарандар жана алардын бирикмелеринин кайрылуусунда же экстремисттик көрүнүштөрдүн айрым фактылары жөнүндө келип түшкөн билдирүүлөрдү сотко чейинки өндүрүш жөнүндө, сотко чейинки өндүрүш органдары тарабынан чечимдерди кабыл алуу үчүн атайын билимдерди колдонуу зарылчылыгына байланыштуу Юстиция министрлигинин тутумунда комплекстүү дин таануу, психологиялык-социологиялык изилдөөлөрдү жана экспертизаларды өндүрүү үчүн тийиштүү эксперттик бөлүмдү түзүүнү бекитүү; 2. диний уюмдарды жана топторду каттоодо жана кайра каттоодо (укуктук, медициналык, психологиялык, социалдык жана диний аспектерди эске алуу менен) юстиция органдары тарабынан экспертиза жүргүзүү зарылчылыгы, ошондой эле өз түзүмдөрүн коомдук жана кайрымдуулук катары каттаган диний уюмдарга жана агымдарга карата аталган экспертиза жүргүзүлүүгө тийиш; 3. КРнын региондорунда жаңыдан түзүлүп жаткан диний уюмдар жана бирикмелер тарабынан алардын ишинин башталышы жана ишмердүүлүк чөйрөсү жөнүндө жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын милдеттүү түрдө кабарлоону киргизүү жөнүндө; 4. диний жамааттардын ишмердүүлүгүндө адамга гипноздук таасирди камтыган ыкмаларды колдонууга, анын ичинде бул максатта баңги жана

фармакологиялык заттарды колдонууга тыюу салуу; 5. диний бирикмелер жөнүндө КРнын мыйзамдарына толуктоолорду киргизүү, мында диний бирикмени жоюунун негиздеринин бири катары жетекчи же диний бирикменин башка мүчөлөрүнүн, ошондой эле башка адамдардын пайдасына анын мүчөлөрүн, шакирттерин же башка адамдарды мүлкүнөн ажыратууга мажбурлоосу каралсын; 6. басма сөз жана маалымат чөйрөсүндөгү башка мамлекеттик түзүмдөр менен биргеликте массалык маалымат каражаттарында экстремисттик ишмердүүлүктү чагылдырууну жөнгө салуучу ченемдик актыны иштеп чыгуу жана кабыл алууну киргизүү; 7. экстремизмди үгүттөгөн материалдарды, экстремисттик аракеттерди жасоо ыкмаларын басып чыгарууга, же экстремисттерди, алардын колдоочуларын зыянсыздандыруу боюнча атайын операцияларды жүргүзүүнүн ыкмаларын жана тактикасын ачып берүүгө жол берген жалпыга маалымдоо каражаттарына, басмаканаларга, типографияларга карата жоопкерчиликти киргизүү. Санкциялардын арасында айып салуу, редакцияларды жана басылмаларды жабуу, алардын жабдууларын, материалдык баалуулуктарын жана кыймылсыз мүлктөрүн мамлекеттин пайдасына конфискациялоо ж.б.у.с.

3. Экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча милдеттерди натыйжалуу чечүүгө тоскоол болгон төмөнкүдөй кемчиликтердин бар экендигин эске алуу зарыл, атап айтканда: а) экстремисттик багыттагы кылмыштарга каршы аракеттенүүдө ИИОнун ишмердүүлүгүн маалыматтык-аналитикалык камсыздоонун деңгээлинин төмөндүгү; б) КМШнын башка өлкөлөрү менен да, мамлекеттин ичинде да экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүгө багытталган комплекстүү чараларды пландаштыруунун натыйжасыздыгы; в) экстремисттердин кылмыштуу аракеттерине бөгөт коюу боюнча ишмердүүлүктү түздөн-түз жүзөгө ашыруучу ИИОнун бөлүмдөрүнүн материалдык-техникалык, ошондой эле методикалык адабияттар жана практикалык сунуштамалар жактан камсыз болушунун деңгээлинин төмөндүгү; г) кылмыштарды иликтөөнүн методологиясын иштеп чыгуу үчүн негиз болуп саналган, экстремисттик уюмдардын жана топтордун мүчөлөрүнө карата кылмыш жасоонун жагдайларын эске алуу менен, кылмыш-жаза иштери боюнча соттук практиканы жалпылоо көрсөткүчтөрүнүн иштелип чыккан тутумунун жоктугу; д) калк арасында алынып келинген жана таратылуучу экстремисттик чечмелөөдөгү адабияттарга талдоо жүргүзө турган аймактык мамлекеттик лингвистикалык борборлордун жоктугу; е) маалыматтык жана телекоммуникациялык тутумдардын өнүгүшү эл аралык деңгээлде экстремизмге каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү көйгөй болуп саналат. Телекоммуникациялык жабдууларды аутентификациялоо жана аны колдонуучуну персонификациялоо маселесин чечүү улуттук мамлекеттердин алкагында да, эл аралык экстремизмге каршы аракеттенүүнү уюштурууда да бүтүндөй укук коргоо органдарынын артыкчылыктуу милдети болуп саналат; ж) экстремизмге каршы күрөшүүдө көп тараптуу макулдашууларды ишке ашыруу көйгөйлөрү КМШга мүчө мамлекеттердин өз ара аракеттенүүсүнүн саясий жана экономикалык чөйрөлөрүндөгү кызыкчылыктарынын карама-

каршылыгынын сакталышынан улам көп учурда кыйынчылыктарга дуушар болууда.

4. «Экстремисттик аракеттерге каршы аракеттенүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында бекитилген жоболорду талдоо, анда жазылган экстремисттик багыттагы кылмыштардын тутуму өтө шарттуу деп айтууга мүмкүндүк берет, мындан сырткары ага кирген экстремисттик жана террористтик багыттагы кылмыштардын тобу Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 331-беренесинин диспозициясында чагылдырылган ченемдик жоболорго ылайык келбейт. Ал азыркы экстремизмдин ар түрдүүлүгүнө баа берүүгө мүмкүндүк бербегендиктен, мындай мамиле экстремисттик жосундардын тутумун жана алардын толук тизмесин аныктоо аракети ачык эле ийгиликсиз болду деген тыянак чыгарууга негиз берет. Экстремисттик кылмыштарды ченемдик деңгээлде тутумдаштыруу маселеси негизинен каралып жаткан кылмыштар тобунун критерий түзүүчү белгилеринин мазмунуна карата мыйзамчыгаруучунун өзүнүн белгисиздиги жана «экстремизм» менен «экстремисттик ишмердүүлүк» сыяктуу аныктамалардын укуктук аныктамасынын жоктугу менен байланыштуу деп эсептейбиз. Ошол эле учурда кылмыш-жаза мыйзамдарын рационалдуу унификациялоо жазык-укуктук нормалардын санын кыскартып, анын туура колдонулушуна шарт түзөт, бир объектти коргоону камтыган бир нече эреженин ордуна бир эрежени колдонуу техникалык жактан туура, ал эми бири-бири менен конкуренциялашуу «өтө кайгылуу».

5. Экстремисттик кылмыштарга каршы аракеттенүү чөйрөсүндөгү мыйзамдарды өркүндөтүүнүн негизги көйгөйлөрүнүн бири КМШ өлкөлөрүнүн жазык-укуктук саясатынын заманбап Концепцияларына жана жазык-укуктук мыйзам чыгаруунун өзгөчө механизмдерине ылайык келген каралып жаткан нормаларды тутумдаштыруу жана унификациялоо маселеси болуп саналат. Автор, бул маселени карап чыгуу менен алдыга койгон концепция, Кыргыз Республикасынын жазык-укуктук саясатынын азыркы Концепциясына, анда жазылган максаттардын жана милдеттердин призмасы аркылуу толук жооп бериши керектигин белгилей кетүү керек деген позицияны карманат. Ошентип, экстремисттик, багыттагы кылмыштарга каршы аракеттенүү алкагында сунуштарды иштеп чыгууда бул ыкмаларды карманат: а) кылмыштуу жүрүм-турумдун чектерин кеңири чечмелөөгө жол бербөө; б) жазык мыйзамдарын тутумдаштыруу жана унификациялоо механизмдерин жана аны колдонуу практикасын эске алуу менен жазык мыйзамдарына түзөтүүлөрдү иштеп чыгуу зарылдыгы. Экстремизмге каршы аракеттенүүнүн лүгүн жогорулатууга багытталган автор сунуш кылган жоболордун жардамы менен жогоруда белгиленген максаттарга толук жетүүгө мүмкүндүгү далилденген. Бул максаттарды билүү жаңы же болгон коомдук мамилелерди атайын укуктук каражаттар менен, атап айтканда, кылмыш-жаза мыйзамдары ээ болгон каражаттар менен жөнгө салуунун зарылдыгын көрсөтөт. Жаңы нормаларды түзүүнүн зарылчылыгы, ошондой эле колдонуудагы ченемдик-укуктук ченемдерди тутумдаштыруу зарылчылыгы тиешелүү укуктук институттарды

кылдат изилдөөнүн натыйжасында гана эмес, муну мыйзамды колдонуу практикасы жана коомдо калыптанган укуктук аң-сезим да тастыктап турат.

6. Бир катар булактардын мазмунун талдоо биз карап жаткан аймакта кылмыш жасоонун эң кеңири таралган жолдорун аныктоого мүмкүндүк берет, атап айтканда: а) физикалык же психикалык зомбулук көрсөтүүнү колдонуу, анын ичинде экстремисттик топ тарабынан жайылтылып жаткан идеологияга кошулууну каалабагандыгы үчүн белгилүү бир социалдык топтун мүчөлөрүнө карата өч алуу максатында коркутуу жолун колдонуу; б) ички себептерден улам экстремисттерде аларга карата кастык жана жек көрүү сезими пайда болгон айрым топторго башка адамдардын (экстремисттик топко кирбегендер) зомбулук көрсөтүүнү колдонуу чакырыктары; в) анык бир улут, дин же жара тууралуу идеологиялык боёлгон терс маалыматтарды жердештирүү; г) айрым диний топтор үчүн баалуу болгон объектилерге кол салуудан турган (мисалы: мечит, храм, мүрзө ж.б.) ачык көрсөтүлгөн иш-аракеттер; д) күнөлүү адамга карата анын социалдык артыкчылыгы (теңсиздиги) үчүн башка адамга жек көрүү жана кастыкты ачык көрсөтүү; е) саясий партиянын же коомдук кыймылдын ишмердүүлүгүнө карата алардын принциптерине, ишенимдерине жана көз караштарына макул болбогондуктан, мындай бирикмелердин мүчөлөрүнө карата жек көрүү жана кастык менен мүнөздөлгөн терс түстөгү маалыматтарды таңуулоо.

7. Терроризм жана экстремизм өз ара байланышкан аныктамалар экени далилденген, анткени экстремизм өзүнүн мазмундук түзүлүшү боюнча терроризмге караганда бир топ кеңири, ал ошол эле учурда анын ажырагыс бөлүгү жана экстремисттердин максаттарына жетүү ыкмасы болуп саналат. Бул алардын өз алдынча көз карандысыз институттар катары иштөө мүмкүнчүлүгүн тастыктоого мүмкүндүк берген төмөнкү концептуалдык белгилердин болушу менен күбөлөндүрүлөт, атап айтканда: а) терроризм – бул кылмыш ишинин өзгөчө түрү, ал спецификалык мыйзамсыз зомбулукту колдонуу менен туюнтулуп, мамлекеттик бийлик органдары же эл аралык уюмдар тарабынан чечимдерди кабыл алууга таасир этүү ыкмаларын өзүнө камтыйт; б) азыркы терроризм кандайдыр бир идеологияны алдыга коюудан сырткары, бийлик үчүн күрөш жана эл аралык аренада экономикалык ресурстарды кайра бөлүштүрүү сыяктуу негизги максаттарга жетүү үчүн багытталган зордук-зомбулук аракеттерди жасоону билдирет. Мындай кырдаалда терроризм экстремисттик ишмердүүлүктүн ажырагыс бөлүгү болуп саналып, ошону менен биргеликте анын бир гана коомдук-саясий эмес, ошондой эле коомдун жана мамлекеттин экономикалык чөйрөлөрүндөгү эң радикалдуу көрүнүшү катары кабыл алынат; в) террористтер тарабынан жасалган психофизиологиялык зомбулук объекттеринин өзгөчөлүгү; чыр-чатактын катышуучулары менен байланышы болбогон адамдар жабырлануучу болуп саналат (пайда болгон карама-каршылыктар) жана бул учурда коомдук коопсуздукка доо кетирүүчү, тынчтыкка жана адамзаттын коопсуздугуна шек келтирүүчү кылмыштарды жасоонун формасына ээ болгон бул зомбулукта көрүнүп турат; г) терроризм даярдоо ишинин өзгөчөлүктөрү менен айырмаланып, ал төмөнкүлөрдү өзүнө

камтыйт: мындай зомбулук актысын уюштуруу жана пландаштыруу, аны жасоого катышуу, ошондой эле ага шыкактоо; д) экстремизмдин айырмалоочу белгиси болуп булар эсептелет: 1) анын негизги максаты – рассалык, диний, улуттук кастыкты козутуу, бийликти күч менен басып алууга же бийликти күч менен кармап турууга, ошондой эле бийликти күч менен олуттуу өзгөртүүгө, мамлекеттин конституциялык түзүлүшүнө, ошондой эле анын коомдук коопсуздугуна кол салуу; 2) максаттарга жетүү үчүн түзүлгөн социалдык топтордун өзгөчөлүгүндө, ишинин формаларында жана ыкмаларында (мында терроризм анын формаларынын бири болуп саналат) ар кандай формаларда көрүнгөн, социалдык, коомдогу экономикалык туруксуздук, улуттук, саясий, рассалык жана диний кагылышуулар шарттарда пайда болгон көп кырдуу коомдук кубулуш катары көрүнөт.

8. Маалыматтык экстремизмге каршы аракеттенүүгө тоскоол болгон негизги жагдайлар жана көйгөйлөр: 1) экстремисттик материалдарды таратуунун өзгөчөлүгү таасир этет, атап айтканда: а) интернет тармактардын жыйындысы, ар кандай географиялык тиешелүүлүккө ээ болгондуктан анын ээси жок; б) интернеттеги ар кандай экстремисттик маалымат аны каалаган колдонуучуга жеткиликтүү, б.а. адамдардын чексиз санына. Ошол эле учурда экстремисттик мүнөздөгү маалыматка жетүү учурунда да, аны жарыялоодо да анонимдүү бойдон кала алышат; в) географиялык чектердин жоктугу аны бир аймакта жайгаштырып, башка жерде ачууга мүмкүндүк берет; г) интернет олуттуу көлөмдөгү маалыматты камтыгандыктан, укук коргоо органдары тарабынан техникалык каражаттарды колдонуу менен экстремисттик материалдарды жайгаштыргандарга көзөмөл жүргүзүүнү кыйындатат жана кол менен көзөмөл жүргүзүүгө мүмкүн болбой калат. Жогорудагы өзгөчөлүктөргө байланыштуу төмөнкүдөй көйгөйлөр жаралууда: *биринчиден*, экстремисттик мүнөздөгү материалдарды жайгаштырган сайттын ээсин аныктоо; *экинчиден*, интернетке жайгаштыруу үчүн экстремисттик маалымат менен камсыз кылган адамды аныктоо; *үчүнчүдөн*, экстремисттик мүнөздөгү маалыматтарды жайгаштырууга жол бербөө максатында сайттын ээсине карата чараларды көрүүнү, анан мындай маалыматтарды өчүрүүнү кошо кыйындатат. 2) Белгилүү бир этапта виртуалдык чындыктын көйгөйлөрү физикалык чындыкка айланат, анын натыйжасында глобалдык компьютердик тармактагы маалыматтык экстремисттер түрдүү көйгөйлүү сегменттерди, анын ичинде этностор аралык мамилелер тармагын да колдонушат.

9. Маалыматтык мейкиндикте экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча уюштуруучулук чараларды өркүндөтүү үчүн төмөнкүлөр зарыл: 1) экстремизмге тиешелүү бардык ыкчам маалыматтарды, анын ичинде экстремисттик уюмдардын лидерлеринин физикалык жайгашкан жерин аныктоо, алардын эң жигердүү мүчөлөрү жана алардын пландаштырылган иш-чаралары жөнүндө маалыматтарды чогултуу жана документтештирүү максатында экстремизм идеяларын жайылткан интернет-ресурстарга тутумдуу көзөмөлдү жана мониторингди уюштуруу жана жүргүзүү; 2) маалыматтык жана телекоммуникациялык тармактардын, анын ичинде интернеттин ар кандай

колдонуучусун толук идентификациялоого кепилдик бере турган механизмдерди түзүү жана үзгүлтүксүз иштешин камсыз кылуу; 3) телекоммуникация мейкиндигинде экстремизмге жана терроризмге каршы туруу боюнча консолидацияланган жана натыйжалуу укуктук мамилелерди түзүүгө багытталган эл аралык укуктун материалдык жана процессуалдык ченемдерин ратификациялоо, ошондой эле Улуттук байланыш пункттарынын базасында КМШ өлкөлөрүнүн укук коргоо органдарынын ортосундагы маалыматтык өз ара аракеттенүүнү өркүндөтүү.

10. КМШ өлкөлөрүнүн мыйзамдарынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен улуттар аралык экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча кылмыш-жаза процессуалдык чараларды ишке ашыруудагы тоскоолдуктарды чечүү талап кылынат, атап айтканда: *1)* сотко чейинки өндүрүш стадиясында: салттуу жана атайын тергөө аракеттерин жүргүзүү, мамлекеттин атынан экстремист адамды өткөрүп берүү жөнүндө өтүнүч түшкөнгө чейин издөө; экстремизм үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу үчүн кылмыштуу жорук жасаган адамдарды экстрадициялоо; башка мамлекеттин аймагында экстремисттик мүнөздөгү кылмышка катыштыгы бар деп шектелген Кыргызстандын жарандарын кылмыш жоопкерчилигине тартуу; кылмыштуу жол менен алынган мүлктү, акчаларды жана баалуулуктарды, ошондой эле экстремизм чөйрөсүндөгү кылмыштуу ишмердүүлүктө айыпталуучуга тиешелүү кирешелерди издөөдө, камакка алууда жана алып коюуда юридикалык жардам көрсөтүү; экстремисттик ишмердүүлүккө байланыштуу күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн алуу же заттык далилдерди, материалдарды жана документтерди өткөрүп берүү; күбөлөрдү чакыруу; экстремисттик көрүнүштөрдүн фактылары боюнча эл аралык тергөө-ыкчам топторун түзүү жана аларга катышуу; сот стадиясында кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн натыйжалары жөнүндө кабарлоо; соттун чакыруу кагаздарын жана буйруктарын тапшыруу; аткаруу өндүрүшүнүн стадиясында кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн натыйжалары жөнүндө кабарлоо; жазаны аткаруу үчүн экстремисттик багыттагы кылмыш жасаган адамдарды экстрадициялоо; экстремисттик багыттагы кылмыштардан жабыр тарткандарга келтирилген зыяндын ордун толтуруу боюнча юридикалык жардам көрсөтүү, айыптарды өндүрүү жана алып коюу боюнча соттун өкүмүн аткаруу ж.б. Баардык КМШ өлкөлөрүндө жаңы кылмыш-жаза процессуалдык кодекстери кабыл алынганына карабастан, экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча эл аралык кызматташууну кошкондо, мыйзам чыгаруу түрүндөгү көйгөйлөр жоюла элек, алардын бир катары концептуалдык мамилени жана фундаменталдык илимий изилдөөлөрдү талап кылат, анын алкагында тигил же бул өлкөдө кылмыш-жаза сот өндүрүшүнүн талап кылынган стандарттарына жооп берген адилеттүү кылмыш-жаза сот ишмердүүлүгүн уюштуруу боюнча иштерде көтөрүлгөн көйгөйлөр чечилерин өзгөчө белгилей кетүү керек.

11. Техникалык каражаттардын жардамы менен алынган маалыматты кылмыш-жаза процессине «киргизүүнүн» төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрүн эске алуу керектиги айтылат: 1) камсыз кылган адам тарабынан электрондук түрдө берилген аудио жана видео жазууларга айрым өзгөртүүлөрдүн таасир этиши

жокко чыгарылбагандыктан, мындай маалыматтын ишенимдүүлүк талаптарына ылайыктуулугу; 2) үчүнчү жак тарабынан берилген маалыматтын сапатынын деңгээли, анткени бул түздөн-түз мындай адамдардын тиешелүү жөндөмгө жана атайын билимге ээ болгон болгондугунан көз каранды; 3) үчүнчү жактан алынган маалыматты процессуалдык (киргизүү) жол-жоболоштуруу ыкмасы (эреже катары, алып коюу колдонулат); 4. кылмыш-жаза сот өндүрүшүндө колдонулуучу техникалык каражаттардын түрлөрүнүн кеңейгендигине карабастан, КР КЖПКда техникалык каражаттардын ачык тизмесин калтыруунун зарылдыгы жок, бирок техникалык каражаттарды колдонуу (мисалы, аудио жана видео жазуу, сүрөткө тартуу) процесстеринин тизмесин көрсөтүү талап кылынат; 5. тергөө протоколунда камтылган маалыматтар менен протоколдук тиркемедеги сүрөттөр, аудио жана видео жазууларда жазылган маалыматтар ортосунда карама-каршылык чыккан учурларда, иштеги бар болгон далилдердин биримдигин жетекчиликке алып далилдерди баалоо эркиндиги принцибинен баштоо керек, ошондой эле тергөө аракеттеринин протоколдоруна тиркелген сүрөт, аудио жана видео жазууларды; 6. экстремизм иши бонча эксперттердин корутундусунда, изилдөө жүргүзүүдө колдонулган техникалык каражаттарды сөзсүз чагылдыруу талап кылынат, андан сырткары, эксперт тарабынан берилген эмпирикалык маалыматтар көз карандысыз болуп, алар маселени жазык ишинин мүчөлөрү алган акыркы корутундуларга олуттуу таасирин тийгизет. Мындай кадам техникалык каражаттарды колдонуу менен алынган маалыматтын тактыгын текшерүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат.

12. Экстремисттик багыттагы кылмыштарды аныктоого жана ачууга катышкан ыкчам бөлүмдөрдүн тергөө органдарынын кызмат адамдары менен өз ара аракеттенүүсүн өз убагында жана натыйжалуу уюштурууга тоскоолдук кылган түрдүү себептер төмөнкүлөр болуп саналат: 1) кылмыш иши козголгонго чейин экстремизм боюнча жосундардын ошол категориясы үчүн зарыл болгон далилдерди чогултуу боюнча иштелип чыккан бирдиктүү, бир түргө келтирилген стандарттардын жоктугу, анткени бир жагынан, мындай кылмыштардын изин аныктоо кылмыш иши козголгонго чейин ишке ашат, көбүнчө жашыруун же ачык тергөө аракеттерин жана башка текшерүү иш-аракеттерин жүргүзүү жолу менен, ал эми экинчи жагынан, жаңы КЖПКны кабыл алынышына байланыштуу тергөө субъекттеринин ишмердүүлүгүнө карата мурда колдонулуп келген ченемдик укуктук актылар эскирген (жаңы процессуалдык институттардын КЖПКда пайда болушу менен далилденет); 2) ыкчам кызматкерлер тарабынан БИЧнын жүрүшүндө алынган БИИнин натыйжаларын текшерүү жана баалоо процессинде тергөөчүлөр аларга берилген ыйгарым укуктардын чегинен чыгып кетиши жана каалап же каалабастан кылмыш ишин козгоо үчүн зарыл болгон БИИнин натыйжаларын «долбоорлоого» жардам бере тургандыгы туруктуу коркунуч; 3) сотко чейинки өндүрүш органдарынын субъекттеринин тиешелүү ведомстволук ченемдик укуктук актыларды билбестигинен же көңүл бурбагандыгынан; 4) көп учурда тергөөчүнүн БИЧнын натыйжаларына бир жактуу баа берүүсү, бул анын берилген ыкчам материалдардын кылмыш-жаза процессуалдык

перспективасынын жоктугу жөнүндө мөөнөтүнөн мурда чечүүсүндө көрүнүп турат, же «кайра карап чыгуу» зарылчылыгы жөнүндө туура эмес сунуштарда чагылдырылат; 5) тергөө органдарына өткөрүлгөн БИЧнын жыйынтыктарын өз убагында же толук бербөө, бул текшерүүнүн «жыйынды» материалынын толуктугуна жана ар тараптуулугуна, ошондой эле кылмыш ишин козгоо үчүн тергөөчү тарабынан алынган маалыматтардын жетиштүүлүгүнүн позициясынан аны баалоонун сапатына, анын ичинде аларга карата БИЧ жүргүзүлгөн адамдардын аракеттерин квалификациялоонун тууралыгына терс таасирин тийгизет; 6) экстремисттик багыттагы кылмыштуу жосунду документтештирүүгө жана БИЧга багытталган, БИЧны даярдоо жана ишке ашыруу этабында иш козгоо стадиясынын башталышына (сотко чейин) чейин түзүлүүгө тийиш болгон туруктуу ыкчам иликтөө «байланыштарынын» жоктугу.

13. Учурдагы абалдын мүнөздөмөлөрү жана экстремисттик ишмердүүлүктүн терс динамикада өсүшү, ошондой эле атайын адабияттардын мазмундук анализи жана жүргүзүлгөн изилдөөлөр экстремисттик багыттагы кылмыштардын өнүгүшүнүн төмөнкү тенденцияларынын бар экендигин көрсөтүп турат: **1.** каралып жаткан кылмыштардын андан ары өсүшү, ошондой эле жашыруундуктун жогорку деңгээлин сактоонун фонунда, экстремисттик көрүнүштөрдүн жаңы формаларынын пайда болушуна байланыштуу алардын коомдук коркунучтуулугунун даражасынын жогорулашы; **2.** улуттар аралык, экономикалык жана жалпы уюшкан кылмыштуулук менен экстремисттик топторду бириктирүү улантылат. КМШнын айрым өлкөлөрүндөгү уюшкан кылмыштуу түзүмдөр экстремисттик топторду жана алардын мыйзамсыз зомбулук саясатын узак убакыт бою демилгелеп жана колдоого алып, бул үчүн кылмыш жолу менен алынган каражатты пайдаланып келишкен; **3.** жалпысынан КМШ өлкөлөрүндө да, анын ичинде КРда да улутчулдук жана диний карама-каршылыктын күчөшү. Албетте, мамлекеттин улуттук коопсуздугу көбүнесе коомдун социалдык-экономикалык жетишкендигинен, мамлекеттик түзүмдөрдүн коомдо өнүгүп жаткан мамилелерди жөнгө салуу жөндөмдүүлүгүнөн, аларды бириктирүүгө багытталган бардыгы үчүн алгылыктуу жана жалпы жүрүм-турум эрежелерин орнотуудан көз каранды. Заманбап шарттарда, негизги милдети коомду бөлүп-жаруу болуп саналган экстремизм, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун бузуп, мунун өнүгүшүнө жагымдуу шарттарды түзүүдө, бул албетте бүтүндөй мамлекеттүүлүктүн туруктуулугуна терс таасирин тийгизүүдө. Экстремисттик багыттагы кылмыштар жалпы жонунан азайбай жатканын чет мамлекеттердин тажрыйбасы да көрсөтүп турат. Экстремизмди изилдөөдө илимий инструменттердин жигердүү колдонулушуна карабастан, анын түшүнүгүн, мазмунун жана өзгөчөлүктөрүн аныктоо менен байланышкан көйгөйлөр дагы деле сакталууда. Экстремисттик мотивацияга негизделген жосундарды кароодо да ушундай эле көйгөйлөр бар; **4.** экстремизмдин мамлекеттик жана коомдук ишмердүүлүктүн мурда таасирленбеген чөйрөлөрүнө жигердүү кириши уланууда (мисалы, заманбап илимге

экстремисттик көрүнүштөрдүн кириши); **5.** Экстремисттик мотивдерге негизделген жана олуттуу сандагы бейкүнөө курмандыктарга алып келүүчү, ошондой эле коюлган максаттарга жетүү үчүн мамлекеттик бийликтин беделине шек келтирген тышкы «оюнчулардан» улам геосаясий чыр чатактын күчөшү; **6.** кылмыштуулукту күнүмдүк адат катары билүү үмүтсүздүктү жана аны менен күрөшүүнүн пайдасыздыгы жөнүндө түшүнүүнү пайда кылат, анткени, калктын олуттуу бөлүгү турмуштук көйгөйлөрдү кылмыштуу жол менен чечүүнү дээрлик кадыресе көрүнүш катары кабыл алууда, бул коомдо ар кандай чыр чатактарды чечүү үчүн зомбулукту колдонууга жол бериле тургандыгы жөнүндө позицияны калыптандырууга алып келбей койбойт, мына ошол жерден улуттук негиздеги талкалоолор, уламдан-улам өз билемдик менен сот жообуна тартуунун көбөйүп жатышы; **7.** экстремизм аң-сезимдин абалы жана анын аракеттенүү ыкмасы катары маргиналдык катмарларга гана эмес, бүтүндөй коомдун басымдуу бөлүгүнө мүнөздүү көрүнүш болуп калды. Мамлекеттин коркунучтарга татыктуу жооп кайтара албашы, өздөрүнүн укуктарынын жана эркиндиктеринин корголбогондугу сезими жарандарды экстремисттик көрүнүштөргө түртүүдө; **8.** ишмердүүлүгү инсанга, адамдын жана жарандын укуктарына кол салуу менен байланышкан экстремисттик топтордун саны өсө берет; **9.** тигил же бул диний ишенимдерге таандык болуу принциптеринде иш жүзүндө эл түзүлгөн экстремисттик уюмдарды мыйзамдаштыруу күч алууда. Азыркы учурда исламий саясий бирикмелердин ар бир мусулманга «исламдык жашоо образын» кармануусуна шарт түзүп берүү талабы күчөдү; **10.** радикалдуу идеяларды жайылтуу үчүн салттуу диний институттарды колдонуу. Сауд Аравиянын медреселеринин имамдары жана окутуучулары, ислам институттары менен университеттеринин бүтүрүүчүлөрү тарабынан радикалдык ислам идеяларын жайылтуу фактылары белгилүү. Мечиттер экстремисттик идеяларды жайылтуу, террористтик мүнөздөгү кылмыштарды жасаганга адамдарды өздөрүнө тартуу жана даярдоо үчүн колдонулат; **11.** ааламдашуу шартында, ошондой эле аскердик чыр-чатактарда бүткүл дүйнөдөгү миграциялык агым күчөйт. Бул көрүнүштүн социалдык кесепеттери эки эселенген. Бир жагынан өнүккөн өлкөлөр өздөрүндө жаңы келгендерге карата толеранттуу мамилени калыптандырып, алардын улуттук, расалык жана/же диний кастыктын негизинде куугунтукталышын айыпташат. Экинчи жагынан, ксенофобия, жаңы келгендерди кабыл албоо жана аларды басмырлоо күч алууда, бул социалдык чыңалууга жана экстремизмге алып келет. Билимден, маданияттан, албетте, материалдык жетишкендиктен ажыраган коомдун төмөнкү катмарынын өкүлдөрү көбүнчө жаңы келгендерге тескери мамиле көрсөтүшөт. Мигранттарды басынтуу, ылайда «тепсөө», алтургай жок кылуу, көтөрүлүү, алардын оюу боюнча өзүнөн төмөн турган адамды табуу үчүн өзүн психологиялык жактан ырастоо ыкмасы; **12.** жаштардын адеп-ахлактык аң-сезиминин төмөндөшү, билим сапатынын начарлашы да экстремизмдин күчөшүнө себеп болууда. Билим берүү мекемелеринде адеп-ахлактык жана руханий тарбиялоо тутумунун жоктугу, массалык маалымат каражаттары аркылуу үгүттөгөн, күчкө жана күчтүү

инсанга сыйынуу, анын эң төмөнкү көрүнүшүндөгү эркиндик (уятсыздык жана инстинкттерге берилип кетүү), саясий жана укуктук сабатсыздык, негизинен жаңы жаштардын экстремисттик бирикмелеринин пайда болушуна, ксенофобиянын, агрессиянын, оройлуктун, зомбулуктун, бейбаштыктын, диний, улуттук, саясий негиздеги кылмыштуулуктун өсүшүнө таасирин тийгизген факторлорго айланууда. Бул милдеттерди чечүү бир гана укук коргоо органдарынын эмес, бардык деңгээлдеги билим берүү мекемелеринин, инсандын интеллектуалдык жана адеп-ахлактык өнүгүүсүн камсыз кылууга, демократиялык укуктарга кепилдик берүүгө, коомдук толкундоолор жана саясий реформалар менен шартталган тобокелдиктерди төмөндөтүүгө багытталган мамлекеттик түзүмдөрдүн миссиясы болуп саналат. Жогоруда айтылгандардын бардыгы экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча бүгүнкү күндө колдонулуп жаткан чараларга караганда өтө натыйжалуу чараларды иштеп чыгуунун зарылчылыгын көрсөтүп турат. Ошол эле учурда, укук коргоо органдарынын экстремисттик багыттагы кылмыштардын алдын алуу жаатындагы ишмердүүлүгү илимий жактан негизделип, аларды жасоого шарт түзгөн жагдайларды аныктоого багытталууга тийиш.

14. Ар кандай илимпоздор тарабынан сунушталган, экстремизмге берилген аныктамаларды изилдөөнүн негизинде анын бир түшүнүктүү аныктамасы жок деген тыянак чыгарууга болот, ал эми экстремизм түшүнүгүн аныктоо маселеси боюнча окумуштуулардын пикирлери ар түрдүү жана бирдиктүү эмес. Изилдөөдө биз тараптан берилген илимий көз караштардын ар бири каралып жаткан кубулуштун ар түрдүү аспектилеринин бирин чагылдырат, бирок бул маселе боюнча бирдиктүү көз караш жок болуп эсептелет. Алар үчүн талашсыз жалпы өзгөчөлүктөрдүн бири “экстремизм инсандын укуктарына шек келтирип, ошого жараша бүтүндөй коомго коркунуч жаратат” деген макулдашуу болуп саналгандыгы болуп эсептелет. Ошол эле учурда бардык эле илимпоздор экстремизмди, биздин көз карашыбыз боюнча, ага таандык болгон коомдук коркунучка дал келбеген кылмыш-жаза жоопкерчилигине алып келүүчү көрүнүш деп эсептей бербегендигине көңүл бурбай коюуга болбойт. Экстремизм адегенде социалдык конфликттерден келип чыгат, башкача айтканда социалдык негизге ээ, бирок азыркы учурда бул көрүнүш бир топ кеңири масштабга ээ болуп, анын кызыкчылыктарынын багытына карабастан бүтүндөй коомго таасирин тийгизүүдө, бул аны жөнгө салууну талап кылган жана аны укуктук категориясына өткөрүп берген, жана мыйзамда мыйзамсыз жүрүм-турумду жана ага каршы күрөшүү чараларын так аныктаган так формулировка талап кылынат. Талдоого алынган кубулуштардын колдонуудагы мыйзамдык аныктамалары, эреже катары, саясат таануучулардын жана социологдордун гана көз караштарын билдирип, коомдо калыптанган жарылуучу кырдаалды толук чагылдыра албастыгын белгилесек болот.

15. Акыркы 7-8 жыл ичиндеги КМШ өлкөлөрүнүн экстремизмге каршы мыйзамдарына жасаган анализибиз тастыктагандай, биринчиден, каралып жаткан мамлекеттердин мыйзамчыгаруучулары экстремизмдин

терминологиялык түшүнүгүн да, анын түрлөрүн жана формаларын да мыйзамдык жактан аныктоого башкача мамилени тандап алышкан, бул КМШ өлкөлөрүнүн укук коргоо органдарынын биргелешкен ишмердүүлүгүн уюштурууда экстремизмдин көрүнүштөрүнө каршы турууда тоскоолдуктарды жаратпай койбойт; экинчиден, КМШ мамлекеттеринде диний-саясий экстремизмди терроризмге түздөн-түз байланышкан жана трансулуттук уюшкан кылмыштуулуктун бир түрүн түзгөн көрүнүш катары кароонун туруктуу тенденциясы байкалууда (ушундай мамиленин жыйынтыгында «терроризм жана экстремизмдин башка зордук-зомбулук көрүнүштөрү» деген формулировка туруктуу түрдө калыптанды жана колдонулууда). Үчүнчүдөн, КМШ өлкөлөрүндө ченем жаратуунун жыйынтыгында көрүнгөндөй эле, конфликттердин ар кандай түрлөрүндө экстремисттик көрүнүштөрдү аныктоо жана баалоо критерийлерин белгилөөдө мыйзамчыгаруучулардын белгисиздиги ченемдик укуктук жөнгө салуунун объектиси катары экстремизмдин концептуалдык моделин иштеп чыгууда көйгөйдү жаратууда, төртүнчүдөн, каралып жаткан мамлекеттердин атайын кызматтары менен укук коргоо органдарынын натыйжалуу өз ара негизги аракеттенүүсүнүн жана ушундай эл аралык кызматташтык аркылуу бул кылмыштарга каршы чара көрүүнүн тиешелүү формаларын жана ыкмаларын иштеп чыгууга көмөктөшө алган, КМШга мүчө-мамлекеттердин экстремизмге каршы аракеттенүү жаатындагы мыйзамдык концепцияларынын ар түрдүүлүгү байкалып, бүтүн, ирээттүү жана бирдиктүү укуктук базанын калыптанышына таасирин тийгизди.

16. Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодекси (2021-жылдын 1-декабрында күчүнө кирген) экстремисттик мүнөздөгү криминалдуу жосундарды жасоого тыюу салган бир катар жазык-укуктук нормаларды камтыйт. Экстремисттик мүнөздөгү кылмыштарды эки топко бөлүп, төмөнкүдөй негиздер боюнча тартипке салуу керектиги далилденген: а) экстремисттик мазмундагы криминалдуу аракеттер тергелип жаткан окуянын түзүмүнүн конструктивдүү негизги белгиси болуп саналган кылмыштар; б) экстремисттик мотивация жосундун же оордотуучу жагдайдын квалификациялык белгиси болуп саналган кылмыштар. Көрсөтүлгөн себептердин негизинде, автор, жогорудагы кылмыштардын тизмесин экстремисттик категорияга киргизүү керек деп сунуштайт.

17. Экстремисттик багыттагы кылмыштарга колдонулгандай, аларды тутумдаштыруу маселеси доктринада дагы, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында дагы ачык бойдон калууда. Бул жосундардын азыркы кездеги тутумдары эки ача мааниге ээ жана көптөгөн талаш-тартыштарды пайда кылууда, анткени алар чачыранды жана тутумсуз болгондуктан, конкреттүү бир автордун позициясынын көз карашын түз негиздөөгө гана багытталган. Окумуштуулардын да, укук колдонуучулардын арасында да көптөгөн талкуулар келип чыгууда, анткени: а) тиешелүү кылмыштарды тутумдаштыруу үчүн негиз болгон критерийлер так эмес; б) мындай тизмени түзгөн ошол кылмыштардын топтомунда белгилүү бир өзүм билемдик болгон; в) ошол эле учурда мыйзамдын тикелей колдонулушун жөнөкөйлөткөн тизме жабык

болгону менен, радикалдуу экстремисттик мүнөздөгү бир катар актыларды камтыган эмес.

18. КР КЖПКнын 80-бер. мазмунун талдоо далилдөө процессинин төмөнкүдөй элементтеринин бар экендигин көрсөтүүгө мүмкүндүк берет: далилдерди табуу, чогултуу, белгилөө, текшерүү, баалоо, ошондой эле мунун натыйжасында тараптар чыгарган корутундулардын негиздемеси жана тергөө органдары, прокурор жана сот тарабынан кабыл алынган процессуалдык чечимдердин жүйөөлөө. Илимпоздор арасында далилдөөнүн аныктамасынын анын эки даражасына, тактап айтканда, кең жана тар мааниде градация байкалганын белгилебей кетсек болбос. Ошондуктан, бул ыкманын негизинде далилдөө милдети анын эки позициясынан каралышы керек деп макулдашууга туура келет. Бир жагынан тергелип жаткан кылмыш иши боюнча чындыкты аныктоо максатында көрсөтүлгөн аракеттерди жасоо, экинчи жагынан алынган далилдердин жардамы менен чыгарылган тыянактарды негиздөө үчүн. Далилдөөнүн жалпы мааниси маалыматты алып жүрүүчүлөрдүн өздөрүн табуу болуп саналат, анын аркасында тергөө субъекттери окуя жөнүндө маалымат алышат, ошондой эле аларды чогултуунун, процессуалдык белгилөөнүн, текшерүүнүн жана алынган маалыматка баа берүүнүн натыйжасында кылмыш аракеттеринин изи билинет. Ошол эле учурда далилдөө субъекттери өздөрүнүн процессуалдык кызыкчылыгына жана түпкү максатына таянып, так аныкталган милдетти чечишет. Далилдин көп кырдуу табияты анын: биринчиден, спецификалык таанып билүү аспектинде; экинчиден, баалоо-аргументтелген аспектинде; үчүнчүдөн, таанып-билүүнүн конкреттүү каражаттарын колдонуу аркылуу маалыматты мыйзамдаштырууда (б.а. тиешелүү процессуалдык форманын алкагында). Ал эми ишенимдүү-аргументациялык түзүүчү дал өзү, далилдөө процессинин бардык элементтерине анын тышкы негиздүүлүгүн жана ынандыруучулугун берет.

19. Сотко чейинки далилдөөнүн негизги этаптары төмөнкүлөр: 1) териштирилип жаткан иш боюнча далилдерди алуу, текшерүү жана баалоо; 2) чогултулган далилдердин негизинде экстремизм боюнча кылмыш-жаза иши боюнча адамдын күнөөсүн жана кылмыш-жаза жоопкерчилигине тартуу зарылдыгын ырастаган процессуалдык чечимдерди кабыл алуу үчүн негиздерди түзүү; 3) кылмыш-жаза ишинин материалдарын соттук далилдөөгө даярдоо. Ошол эле учурда алдын ала тергөөнүн жүрүшүндө иш жүзүндө чогултулган материалдар керек, биринчиден – сактоо, экинчиден – убакыттын таасири астында объективдүү түрдө сөзсүз боло турган, ошондой эле субъективдүү факторлорго шартталган экстремисттик багыттагы кылмыш иши боюнча процессуалдык каршылаш тарабынан далилдерде жоготууларды болтурбоо же азайтуу үчүн сотто көрсөтүүгө даярдануу зарыл.

20. Автор экстремизмдин мазмунуна ар кандай концептуалдык мамилелер бар экенин белгилейт, тактап айтканда: *концепциялардын биринчи тобу* – экстремизмдин маңызына карата мамиленин өзгөчөлүктөрүнүн гуманитардык илимдер тармагына жараша болуусу. *Биринчи концепция*, экстремизм феноменин изилдөөгө философиялык мамиле кылуу менен мүнөздөлүп, анын

өзгөчөлүгү аны карап чыгуу менен түшүндүрүлөт: а) биринчи кезекте коомдун азыркы моделин күч менен өзгөртүүгө багытталган ишмердүүлүктүн радикалдуу формасы катары ошол мезгилде мамлекеттин калыптанган укуктук негиздерин ишке ашыруу, ошондой эле зордук-зомбулук жана агрессияны колдонуу менен мүнөздөлөт; б) адамдын маңызынын кыйратуучу-ишмердүүлүктөгү мүнөзүнүн чагылышы, бөтөнчөлүктүн өзгөчө формасы болуп саналат жана экстремалдык өнүгүү процессинин шарттарында инсанды жок кылууга багытталган. Экинчи концепция экстремизмге саясат таануунун көз карашынан алынган мамилелерге негизделген, мында саясат таануучулар анын спецификалык өзгөчөлүктөрүн диверсификациялоого умтулушат. Саясат таануу концепциясынын мазмуну экстремизмдин төмөнкү негизги маанилүү белгилеринен турат: 1) саясий жана диний баа берилет; 2) саясий күрөштүн ашынган формаларынын жыйындысы, калыптанып калган негиздерди түптөмөсүнөн бери өзгөртүүгө багытталган коомдук-саясий идеялардын түздөнтүз уландысы катары каралат; 3) социалдык талаштарды чечүүнүн бир түрү (конкреттүү куралы), ошондой эле башка пайда болгон карама-каршылыктарды чечүү механизми катары (мисалы: экономикалык чөйрөдө), б.а. экстремизмди максималдуу саясатташтырууну билдерет; 4) белгилүү бир саясий идеяга жетүү үчүн күч (өзгөчө күч колдонуу) колдонулушу мүмкүн; 5) экстремизм мамлекеттик бийликти алуу, ошондой эле саясий оппонентти жок кылуу максатында топтук нааразылык иш-аракетинин багытталган мыйзамсыз түрлөрүнүн бири катары каралат; б) мыйзамсыз коомдук коркунучтуу ыкмалар түрүндөгү өз пикирлерин билдирүүнүн конкреттүү ыкмасы. Башкача айтканда, бул чөйрөдөгү саясат таануу концепциясынын өзгөчөлүгү экстремизмге саясий баа берилгендигинде болуп, бул учурда колдонулуучу күрөштүн мүнөздүү ыкмаларынын фонунда негизги идеологиянын саясий компоненти, таасир этүү чөйрөлөрү жана деңгээли, уюштурулуусу белгиленет. Үчүнчү концепция социологиялык болуп саналып, мында экстремизмди социологдор басымдуу түрдө топтук максаттарга жетүүгө багытталган экстремалдык көз караштарга жана таасир көрсөтүү ыкмаларына берилгендик катары карашат. **Концепциялардын экинчи тобу** экстремизмдин мазмунун аныктайт жана юриспруденция жаатындагы илимий изилдөөлөрдө белгиленген ыкмаларды чагылдырат.

21. Башка кылмыштуу жоруктардан айырмаланып, экстремисттик багыттагы кылмыштар олуттуу идеологиялык маани камтыйт, ошондуктан алар жарыяланган идеяларга жетүү үчүн экстремисттер тарабынан жасалат. Мындай экстремисттик агымдарга көбүнчө жаштардын эң “агрессивдүү” субмаданияттарынын өкүлдөрү, ошондой эле өзгөчө бир аң-сезими, калыптанбаган көз караштары бар, коомдо жалпы кабыл алынган социалдык-укуктук нормаларга терс караган, экстремисттик идеяларды бөлүшпөгөн башка адамдарга карата диний сабырсыздыкты көрсөткөн бейтүзүм бирикмелер кирет. Экстремизмдин мүнөздүү өзгөчөлүгү - экстремисттик топтун лидеринин ар кандай көрсөтмөсүн, анын ичинде кылмыш жасоонун зомбулук ыкмасын аткарууга шексиз түрдө даяр болууга түрткөн фанатизм. Ошол эле учурда

экстремисттик мотивациялык түзүмдүн негизги көрүнүшү диний, саясий, идеологиялык, рассалык кастыкты (чыдамсыздык) камтышы болуп саналат.

22. Биздин оюбузча, экстремисттин инсандыгы жөнүндө маалымат тергөө жүргүзүп жаткан тергөөчүгө экстремизмге байланыштуу кылмыштын жасалышына шарт түзгөн себептерди аныктоого, бул кылмышты жасоонун мотиви жана максаты боюнча суроолорго жооп берүүгө, кылмыш ишин тергөөдө келип чыккан көйгөйлөрдү, анын ичинде жеке тергөө аракеттерин жүргүзүүдө келип чыккан маселелерди натыйжалуу чечүүгө, ошондой эле кылмышкердин мүмкүн болуучу жүрүм-турумун алдын ала айтууга мүмкүндүк берет. Мындан сырткары, экстремисттин инсандыгы бул изилдөөдө көрсөтүлгөн экстремизмге байланышкан кылмыштарга криминалистикалык мүнөздөмөнүн башка элементтеринин мазмунун түздөн-түз алдын ала аныктайт.

23. Сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө кылмыш жасоонун экстремисттик мотивинин калыптанышына таасир эткен жагдайларды тактоого басым жасоо максатка ылайыктуу. Ошондуктан, мотивди аныктоо үчүн тараптардын ортосунда экстремисттик багыттагы мотивдерге кирбеген башка чыр-чатактык кырдаалдардын болушун, ошондой эле кылмыш субъектиси менен жабырлануучунун ортосундагы инсандар аралык мамиленин узактыгын аныктоо маанилүү. Ошол эле учурда улуттук, диний, рассалык, идеологиялык жана саясий жек көрүүнүн же кастыктын мотиви деп кылмыш субъектинин башка адамдарга (социалдык топко) карата сабырсыз же туруктуу кастык мамилеси түшүнүлө тургандыгына таянып, анын (экстремисттик уюмдун) кайсы бир конфессияга, улутка, рассага, диний бирикмеге же коомдук кыймылга, саясий партияга жана башка белгилүү коомдук топко таандыктыгына байланыштуу алардын ишенимдери, баалуулуктары менен макул болбогондугу себебинде, төмөнкү маанилүү критерийлер боюнча алардын жалпылыгын айырмалоо акылга сыярлык: жаш өзгөчөлүгү боюнча; жыныстык тиешелүүлүгү; кесиптик тиешелүүлүгү; жашаган жери (аймагы); тили боюнча; жашоо образы жана билим деңгээли боюнча; адамдын (топтун) сексуалдык багыты боюнча; ишмердиктин түрүнө жараша (мисалы: укук коргоочу коомдук бирикмелер); саясий статусу боюнча; коомдук жана кызматтык абалы; үй-бүлөлүк абалы; кандайдыр бир топторго же бирикмелерге мүчө болуу.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Джоробеков Ж.М. Некоторые аспекты возникновения экстремизма и его распространения как преступной деятельности [Текст] / Ж.М. Джоробеков // Вестник Академии МВД КР. – 2017. - №5. - С.12-16.

2. Джоробеков Ж.М. Преступления экстремистского характера предусмотренные по уголовному законодательству Кыргызской Республики [Текст] / Ж.М. Джоробеков // Вестник Академии МВД КР. – 2017. - №5. - С.79-85.

3. Джоробеков Ж.М. Кыргызстандын жазык мыйзамдарында каралган

экстремисттик мүнөздөгү кылмыштар жана алардын субъективдүү мүнөздөмөлөрү [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. - №12. - С.200-204.

4. Джоробеков Ж.М. «Экстремизм» түшүнүгүнүн типологиясынын теориялык аспекти [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Известия Иссык-кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. Международный теоретический и научно-практический журнал. – 2020. - №2. - С.293-298.

5. Джоробеков Ж.М. Экстремисттик багыттагы кылмыштарды тергөөнүн айрым теориялык жана практикалык аспекти [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2020. - № 4. - С. 206-209.

6. Джоробеков Ж.М. К вопросу о проведении судебной экспертизы по уголовным делам экстремисткой направленности [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Вестник Академии МВД КР. - 2020. - N3. - С.40-45.

7. Джоробеков Ж.М. О некоторых особенностях производства следственных действий по делам о преступлениях экстремисткой направленности [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Вестник Академии. – 2020. - N3. - С.132-139.

8. Джоробеков Ж.М. Modern approaches to the process content of solution and investigation of terrorist criminal activities in the context of the current criminal procedure legislation of the Kyrgyz Republic [Текст] /Zh.M. Dzhorobekov, K.A. Isaeva, A.A. Saliyev, I.N. Vorontsova //Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues Volume 24, Issue 6, 2021. P.1-8.

9. Джоробеков Ж.М. Современные теоретические воззрения на понятие «экстремизм» [Текст] / Ж.М. Джоробеков, Т.М. Джоробеков //Право и государство: теория и практика. - 2020. - № 9 (189). - С. 218-221.

10. Джоробеков Ж.М. Криминолого-криминалистическая характеристика личности экстремиста [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Право и государство: теория и практика. - 2020. - № 11 (191). - С. 125-128.

11. Джоробеков Ж.М. Экстремизмдин белгилерин талдоонун айрым суроолору тууралуу [Текст] / Ж.М. Джоробеков // Вестник Академии МВД КР. – 2020. - N4. - С.130-137.

12. Джоробеков Ж.М. Экстремизм түшүнүгүн аныктоодогу кээ бир маселелер [Текст] / Ж.М. Джоробеков // Вестник Академии МВД КР. – 2020. - N4. - С.19-26.

13. Джоробеков Ж.М. Экстремизмге каршы жазык-процесстик чараларды көрүү маселеси жөнүндө [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. - 2020. - № 2 (29). - С. 287-293.

14. Джоробеков Ж.М. К вопросу о предмете доказывания на этапе досудебного производства по делам экстремистской направленности в Кыргызской Республике [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Право и государство: теория и практика. - 2020. - № 9 (189). - С. 214-217.

15. Джоробеков Ж.М. К вопросу о преступлениях экстремистской

направленности: криминалистические аспекты [Текст] / Ж.М. Джоробеков, А.М. Джоробекова //Европейское научное объединение. – 2021. - № 8 (78). - С. 157-159.

16. Джоробеков Ж.М. Обстоятельства, оказавшие влияние на формирование экстремистского мотива совершения преступления [Текст] / Ж.М. Джоробеков //Евразийское научное объединение. - 2021. - №7(77). - С.116-118.

Джоробеков Жеңишбек Мамаюновичтин 12.00.09 – кылмыш-жаза процесси, криминалистика, ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү адистиги боюнча юридика илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн «Заманбап шарттарда экстремисттик мүнөздөгү кылмыштардын бетин ачууну жана тергөөнү укуктук жана криминалистикалык жактан камсыздоо маселелери» темасындагы диссертациялык изилдөөсүнүн

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: экстремизм, экстремисттик мотивация, криминалистикалык мүнөздөмө, тергөө, тактика, жеке методика, ыкчам-иликтөө ишмердүүлүгү, ыкчам тактикалык айкалыш, эл аралык кызматташтык, өз ара аракеттенүү, эл аралык кылмыштуулук, терроризм.

Изилдөөнүн объектиси болуп, жалпысынан КМШ өлкөлөрүндө жана анын ичинде Кыргыз Республикасында экстремисттик кылмыштарга каршы аракеттенүү процессинде укуктук жана саясий чөйрөдө экстремизмдин көрүнүштөрүнөн коомдук коопсуздукту камсыздоонун алкагында жазык сот өндүрүшүнүн катышуучуларынын ортосунда калыптанган коомдук укуктук мамилелердин комплекси саналат.

Изилдөөнүн предмети төмөнкүлөр болуп саналат: 1) экстремисттик багыттагы кылмыш-жаза иштери боюнча далилдөө процессин жөнгө салуучу Кыргыз Республикасынын Кылмыш жана Кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын ченемдери; 2) экстремизмге каршы аракеттенүүгө багытталган КМШ өлкөлөрүнүн эл аралык жана чет өлкөлүк мыйзамдарынын ченемдери; 3) тергөө субъекттери тарабынан иштердин ушул категориясы үчүн ченемдерди колдонуунун соттук-тергөө практикасы; 4) экстремисттик көрүнүштөрдүн түзүмүн жана динамикасын чагылдырган статистикалык маалыматтар; 5) идеалдуу уюшулган трансулуттук экстремизмдин маңызына жана мазмунуна карата илимий теориялар, доктриналдык позициялар, концепциялар; 6) экстремисттик багыттагы кылмыштар боюнча кылмыш-жаза иштерин тергөө механизминин өзгөчөлүктөрү; 7) сотко чейинки өндүрүш стадиясында далилдөө процессинин теориялык негиздери жана практикалык көйгөйлөрү; 8) экстремизм чөйрөсүндө кылмыш жасаган субъекттердин кылмыштуу ишмердүүлүгү.

Иштин максаты, КМШ өлкөлөрүндө экстремизмдин кылмыштуу көрүнүштөрүнүн таралышынын учурдагы тенденцияларын эске алуу менен иштердин ушул категориясы боюнча кылмыштарды иликтөө менен байланышкан теориялык жана практикалык проблемаларды комплекстүү илимий талдоонун негизинде, уюшкан трансулуттук экстремизмге каршы аракеттенүү боюнча сотко чейинки өндүрүштүн ишмердүүлүгүн укуктук жана криминалистикалык жактан камсыздоону өркүндөтүү боюнча чаралардын тутумун иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн ыкмалары жана жабдууларын экстремисттик багыттагы кылмыштарды иликтөө чөйрөсүндөгү мыйзамдардын жана укук колдонуу практикасынын абалын талдоо жана баалоого мүмкүндүк берген социалдык-укуктук процесстерди жана кубулуштарды таануунун жалпы илимий

диалектикалык методунун жоболору түздү.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы даярдалган диссертациялык иш жаңыдан кабыл алынган кылмыш-жаза жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдарынын экстремисттик багыттагы кылмыштардын заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүүгө байланышкан көлөмдүү, көп аспекттүү илимий көйгөйдү комплекстүү теориялык-прикладдык изилдөө экендиги менен аныкталат. Бул иште Кыргыз Республикасында улуттук коопсуздукту камсыз кылуу контекстинде экстремизмдин заманбап көрүнүштөрүнө каршы аракеттенүү боюнча автордук Программанын Долбоорун көрсөтүлгөн, ошондой эле 2021-жылдын 1-декабрынан тартып күчүнө кирген КРнын жаңы КЖКсында каралып жаткан кылмыштардын тобун кылмыш-жаза укуктук тутумдаштыруунун автордук концепциясын сунушталган.

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларын **пайдалануу боюнча сунуштар** криминалистикалык экспертизанын өнүгүшүнө белгилүү салым кошот жана диний экстремизмдин көрүнүштөрүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөө боюнча келечектүү илимий ишмердүүлүктө суроо-талапка ээ.

Колдонуу чөйрөсү. Экстремизмди ачуунун жана тергөөнүн жеке криминалистикалык ыкмаларын өркүндөтүүгө багытталган корутундулар, практикалык жана теориялык сунуштар тергөө ишинде колдонулат жана Кыргыз Республикасынын ИИМдин Академиясынын окуу процессине жана окуу адабиятына киргизүү жана сыноо үчүн берилген.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Джоробекова Женишбека Мамаюновича «Проблемы правового и криминалистического обеспечения раскрытия и расследования преступлений экстремистского характера в современных условиях» на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности: 12.00.09 – уголовный процесс, криминалистика; оперативно – розыскная деятельность

Ключевые слова: экстремизм, экстремистская мотивация, криминалистическая характеристика, расследование, тактика, частная методика, оперативно – розыскная деятельность, оперативно тактическая комбинация, международное сотрудничество, взаимодействие, международная преступность, терроризм.

Объектом диссертационного исследования являются спектр общественных правоотношений, складывающиеся между участниками уголовного судопроизводства, в процессе противодействия преступлениям экстремисткой направленности и в рамках обеспечения общественной безопасности от проявлений экстремизма в правовом и политическом поле в странах СНГ, в целом и в Кыргызской Республике в частности.

Предметом диссертационного исследования являются: 1) нормы уголовного и уголовно-процессуального законодательства Кыргызской Республики, регулирующие процесс доказывания по уголовным делам экстремисткой направленности; 2) нормы международного и зарубежного законодательства стран СНГ, направленные на противодействие экстремизму; 3) судебно-следственная практика применения норм по данной категории дел субъектами расследования; 4) статистические данные, отражающие структуру и динамику экстремистских проявлений; 5) научные теории, доктринальные позиции, концепции относительно сущности и содержания совершенного организованного транснационального экстремизма; 6) особенности механизма расследования уголовных дел о преступлениях экстремисткой направленности; 7) теоретические основы и практические проблемы процесса доказывания на этапе досудебного производства; 8) преступная деятельность субъектов совершающих преступления в сфере экстремизма.

Цель диссертационного исследования заключается в разработке системы мер по совершенствованию правового и криминалистического обеспечения деятельности органов досудебного производства по противодействию организованному транснациональному экстремизму на основе комплексного научного анализа теоретических и практических проблем связанных с расследованием преступлений данной категории дел с учетом современных тенденций распространения криминальных проявлений экстремизма в странах СНГ.

Методы исследования и аппаратуру составили положения общенаучного диалектического метода познания социально-правовых процессов и явлений, что позволило провести анализ и оценку состояния законодательства и

правоприменительной практики в области расследования преступлений экстремистской направленности.

Полученные результаты и их новизна определяется тем, что подготовленная диссертационная работа представляет собой комплексное теоретико-прикладное исследование крупной многоаспектной научной проблемы связанной с противодействием современным проявлениям экстремисткой направленности, в контексте вновь принятого уголовного и уголовно-процессуального законодательства. В работе представлен авторский Проект Программы по противодействию современным проявлениям экстремизма в контексте обеспечения национальной безопасности в Кыргызской Республики, а также предложена авторская концепция на уголовно-правовую систематизацию рассматриваемой группы преступлений в новом УК КР вступившим в силу с 1 декабря 2021 года.

Рекомендации по использованию результатов диссертационного исследования вносят определенный вклад в развитие криминалистической науки и востребованы в перспективной научной деятельности по изучению особенностей проявления религиозного экстремизма.

Область применения. Выводы, практические и теоретические рекомендации, направленные на совершенствование частных криминалистических методик раскрытия и расследования экстремизма применены в следственной деятельности и представлены для внедрения и апробации в учебном процессе и учебной литературе Академии МВД Кыргызской Республики.

SUMMARY

Dzhorobekov Zhenishbek Mamayunusovich's dissertation on the topic "The problems of legal and forensic support for the disclosure and investigation of crimes of an extremist nature in modern conditions" for the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.09 - criminal procedure, criminalistics; operational search activity

Key words: extremism, extremist motivation, forensic characteristics, investigation, tactics, private technique, operational-search activity, operational tactical combination, international cooperation, interaction, international crime, terrorism.

The object of the dissertation research is the range of social legal relations that develop between the participants in criminal proceedings in the process of countering extremist crimes and as part of ensuring public safety from manifestations of extremism in the legal and political field in the CIS countries, in general, and in the Kyrgyz Republic in particular.

The subject of the dissertation research are: 1) the norms of the criminal and criminal procedural legislation of the Kyrgyz Republic, which regulate the process of proving in criminal cases of an extremist orientation; 2) norms of international and foreign legislation of the CIS countries aimed at countering extremism; 3) judicial and investigative practice of applying the norms for this category of cases by the subjects of the investigation; 4) statistical data reflecting the structure and dynamics of extremist manifestations; 5) scientific theories, doctrinal positions, concepts regarding the essence and content of perfect organized transnational extremism; 6) features of the mechanism for investigating criminal cases on crimes of an extremist nature; 7) theoretical foundations and practical problems of the process of proof at the stage of pre-trial proceedings; 8) criminal activity of subjects committing crimes in the sphere of extremism.

The purpose of the dissertation research is to develop a system of measures to improve the legal and forensic support of the activities of pre-trial proceedings to counter organized transnational extremism based on a comprehensive scientific analysis of theoretical and practical problems associated with the investigation of crimes in this category of cases, taking into account current trends in the spread of criminal manifestations of extremism in the CIS countries.

Research methods and equipment made up the provisions of the general scientific dialectical method of cognition of social and legal processes and phenomena, which made it possible to analyze and assess the state of legislation and law enforcement practice in the field of investigating extremist crimes.

The results obtained and their novelty are determined by the fact that the prepared dissertation work is a comprehensive theoretical and applied study of a large multi-aspect scientific problem related to countering modern manifestations of extremist orientation, in the context of the newly adopted criminal and criminal

procedural legislation. The paper presents the author's Draft Program for countering modern manifestations of extremism in the context of ensuring national security in the Kyrgyz Republic, and also proposes the author's concept for the criminal law systematization of the group of crimes in question in the new Criminal Code of the Kyrgyz Republic, which entered into force on December 1, 2021.

Recommendations for using the results of a dissertation research make a certain contribution to the development of forensic science and are in demand in promising scientific activities to study the features of the manifestation of religious extremism.

Application area. Conclusions, practical and theoretical recommendations aimed at improving private forensic methods of disclosure and investigation of extremism are applied in investigative activities and are presented for implementation and testing in the educational process and educational literature of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Kyrgyz Republic.

Формат 60х90 1/16
Офсеттик басма. Көлөмү 2,5 б.т.
Тиражы 100 даана.

Басууга «Блиц» типографиясында чыгарылды
Бишкек ш., Байтик Баатыр к., 65 А

